

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

ZEKİ BEY SUİKASTI VE BASIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Mustafa GÜNCÜ

DANIŞMAN
YRD.DOÇ.DR. TÜRKAN BAŞYİĞİT

İZMİR
HAZİRAN 2015

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

ZEKİ BEY SUİKASTİ VE BASIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Mustafa GÜNCÜ

DANIŞMAN
YRD.DOÇ.DR. TÜRKAN BAŞYİĞİT

İZMİR
HAZİRAN 2015

Yemin Metni

Yüksek Lisan *Zeki Bey Suikastı Ve Basın* adlı çalışmanın tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin, bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir. Ve bunu onurumla doğrularım.

11/06/2015

Mustafa GÜNCÜ

ÖZET

II. Meşrutiyet dönemi gazetecilerinden olan Zeki bey; 1869 yılında dünyaya gelmiştir. Babası sarayın hünkâr odasında görev almakta olan Kayserili Abdullah'tır.

Galatasaray lisesini bitiren Zeki Bey ardından siyasal bilgiler fakültesinde eğitimini devam etmiş ve burayı da iyi bir derece ile bitirmiştir. Aldığı eğitim sonucunda duyun-u umumiye de mali işlerden sorumlu memurların yanında çalışmaya başlamıştır.

Zeki bey; duyun-u umumiye de faaliyet yürütürken burasının yabancıların denetiminde olduğuna dair bazı veriler elde ettiğini iddia etmiştir. Daha öncesinde serbesti ve mizan gazetelerinde yazılar yazan Zeki Bey; yeni bir gazete kurmayı ve duyun-u umumiye de yolsuzluk yapıldığına dair olan düşüncelerini halka duyurmak istemiştir. Bunun için Şehrah gazetesini çıkarmıştır. Yazdığı yazılarda kendi ismine yer vermeyen Zeki Bey, yazılarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştiren yazılar kaleme almıştır özellikle maliye nazırı olan Cavit bey'in Osmanlı aleyhine batılıların yararına faaliyet yürüttüğünü belirtmiştir.

Zeki bey'in yazdığı yazılar ittihat ve terakki cemiyeti bazı üyelerinin dikkatini çekmiştir. Hatta bazı üyeler bu yazılanların doğru olabileceği ihtimalini dahi göz önünde tutmuşlardır. Bu yüzden Kayserili mülazım Şaban Bey'i, Zeki bey ile konuşması için görevlendirmişlerdir. Şaban bey Zeki Bey ile görüşerek yazdığı yazıların ne derece doğru olduğuyla ilgili bir rapor hazırlayıp kendisine ulaştırmasını istemiştir. Bunun üzerine Zeki Bey kendisine uzun bir layiha yazarak göndermiştir. Bu layihada Zeki Bey, Cavit bey ve dönemin ekonomi politikalarını aşırı bir şekilde eleştirmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, gelen layihayı görüşmek için toplantı yapmışlardır. Ve sonuçta Cavit Bey, maliye nazırlığından istifa etmiştir. Dönemin basınına yansıyan mahkeme tutanaklarının bazılarında Cavit Bey ile Zeki Bey arasındaki düşmanlığın bundan sonra başladığını belirten ifadeler vardır.

Zeki Bey, 10 Temmuz 1911 yılında beraberinde bulunan üç kişi ile birlikte evine dönerken arkasından atılan bir mermi sonucunda hayatını kaybetmiştir. Olayın zaptiyelere bildirilmesi üzerine isimlerinin Çerkez Ahmet ve Mustafa Nazım olduğu anlaşılan iki kişi yakalanmış, mahkemeye sevk edilmişlerdir. Yine mahkeme suretlerinden bu kişilerin İttihat

ve Terakki Cemiyeti'nin alt kolu olduğu söylene fedai subaylar teŖkilatına mensup olduğuna dair iddialar mevcuttur. Fakat bu konuda kesin değildir.

Mahkemeler devam ederken Zeki Bey'in duyun-u umumiye deki odasının dolabından alınan belgeler olduğuna dair ifadeler verilmiŖ ancak bu belgelerin akıbetinin ne olduğu konusunda herhangi bir veri elde edilememiŖtir. Zaten Zeki beyi vuranların kim olduğu da tam olarak anlaŖılmamıŖtır. Bu yüzden Mustafa Nazım ve Çerkez Ahmet'e on beŖ yıl kürek cezası verilerek mahkeme sonlandırılmıŖtır.

ABSTRACT

Zeki Bey, one of the journalists Constitutional period; It was born in 1869. His father, the Sultan's palace room is Abdullah who are taking part in Kayseri.

Zeki Bey graduated from Galatasaray High School and then continued his education at the Faculty of Political Science and graduated with a good degree here. Hear the education they received as a result of public-u began to work alongside the officers in charge of financial affairs.

Zeki Bey; Hear some evidence that public-u is also carrying out activities under the supervision of foreigners alleged to have obtained here. It is written in free and trial by newspaper Previously Zeki Bey; establish a new newspaper, and also to the general sense was that made you want to publicize their thoughts with corruption. Şehrah brought the newspaper to do so. In his writings that does not place his own name Zeki Bey, writing articles critical of the Society of Union and Progress, which was penned especially the guys Cavite finance minister stated that carrying out activities for the benefit of Westerners against the Ottoman.

The writings of the smartest guys Union and Progress Party has attracted the attention of some members. Even some members have kept in mind even the possibility that this might be true of those articles. So Kayseri Mülazım Saban Bey were appointed to talk with intelligent guys. Saban gentlemen prepare a report on what is happening right degree of his writings met with Zeki Bey has asked him to deliver. Zeki Bey was sent Thereupon he wrote a long memorandum. This pleadings Zeki Bey has criticized Cavite and gentlemen period of economic policies in an extreme way.

Committee of Union and Progress Party, which had held a meeting to discuss the pleadings. And finally Cavit Bey has resigned from the Minister of Finance. Reflected in some of the court proceedings to the press with Zeki Bey period of hostility between expressions of Cavit Bey has started then.

Smart guys in the July 10, 1911 as a result of the year with three people on the way home with a bullet thrown behind died. Upon notification of the names of the events of the policemen caught the two men agreed that the Circassian Ahmed and Nazim Mustafa, were

referred to court. Yet by the courts of the Union and Progress Party claims that this person was a member of the Society of the lower arm bouncer told officers that the organization is available. But it is not clear on this issue.

While the courts continue to hear Zeki Bey-u statement that documents presented are taken from the locker room until the public but no data could be obtained as to what the fate of these documents. Which it is not fully understood who already have smart guys to hit. So Mustafa Ahmed Nazim Cerkez and was terminated on the court giving five years penal servitude.

KISALTMALAR

Akt: aktaran.

C: cilt.

Bkz: bakınız.

Çev: Çeviren.

Haz: Hazırlayan.

ÇTTAD: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi.

s: Sayfa.

S: Sayı

ss: Sayfa Sayısı.

İ.İ.B.F: İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi

vd: ve devamı.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın konusu; II. meşrutiyet döneminde yaşamış ve başta kimliği belirlenemeyen kişilerce öldürülmüş, fakat yapılan mahkemeler sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli kolu olan fedai subaylarca öldürüldüğü anlaşılan Zeki Bey suikastıdır.

Çalışma dört bölüm kaynakça ve sonuçtan kısmından oluşmaktadır. Birinci kısım ana hatlarıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşması, İkinci meşrutiyetin ilanı ve ardından ikinci meşrutiyet ile birlikte basında oluşturulan durum anlatılmaktadır.

İkinci kısımda konunun içeriğiyle bağlantılı olduğu düşünülen ve bu dönemde basın şehitleri olarak anılan Hasan Fehmi ve Ahmet Samim'in öldürülmeleri, hakkında genel bilgiler verilmektedir.

Üçüncü kısımda; Zeki Bey'in hayatı kısaca anlatılmıştır. Çalışma bir biyografi çalışması olmadığı için Zeki Bey'in hayatı kısaca ele alınmış, Ardından Zeki Bey'in mahkemelerinden ve çeşitli araştırma eserlerinden yola çıkılarak Zeki Bey'i katle götüren sebepler üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Mahkemelerde anlatılanlardan yola çıkılarak, kendi fikrimce öldürülmesinin asıl nedeni olduğunu düşündüğüm Zeki Bey layihası dönemin gazetelerinden çevrildiği şekliyle verilmiştir.

Bundan sonra, Zeki Bey'in; vurulması ve katil zanlılarının yakalanması anlatılmış ve ilk muhakemeleri dönemin basınına yansıdığı şekliyle, verilmiştir.

Dördüncü kısım girişinde Zeki Bey'in cereyan eden yirmi celselik muhakemesi hakkında özet bilgi verildikten sonra zanlıların yargılanması hadisesi anlatılmıştır; ancak bu mahkemelerde yeni bilgilerde ortaya çıkmıştır ki özellikle Zeki Bey'in duyun-u umumiye deki çalışma odasının dolabında bulunan yazıları üzerinde durulmuştur. Ve bunların akıbetinin ne olduğu anlaşılmasına çalışılmış, fakat herhangi bir sonuca ulaşamamıştır. Mahkemelerin sonuçlanması ve zanlılara verilen cezalar yine dönemin basınından aynen aktararak verilmiştir.

İttihat Ve Terakki Cemiyeti'nin; kendisine muhalif olanları sindirmek için oluşturduğu iddia edilen fedai subaylar hakkında bilgi verilmeye çalışılmış, Son başlıkta ise suikastın dönemin muhalif basınına nasıl yansıdığı üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın sonundaki ekler kısmında ise yine Zeki Bey cinayeti hakkında dönemin basınına yansıyan haberler eski Türkçe(Osmanlıca) haliyle verilmiştir.

Bu çalışma hazırlanırken çeşitli kaynaklardan yararlanmaya çalıştım. Ancak araştırma konusu olarak belirlediğim alanla ilgili bilgiler yok denecek kadar azdı. Bu yüzden mümkün olduğunca dönemin basınından yararlanmaya çalıştım. Zeki Bey'in yazılar yazdığı gazetelere ulaştımsa da yazar; yazdığı gazetelerde kendi imzasını kullanmadığı için bulduğum yazıların kendisine ait olup olmadığı konusunda emin olamadım, bu yüzden bilimsellik açısından uygun olmayacağı düşüncesiyle çalışma içersinde bu yazılara yer vermeği doğru bulmadım.

Başbakanlık Osmanlı arşivinde yaptığım taramalarda da herhangi belgeye ulaşamadım ve bunun gerekçesi olarak tasnif edilmemesi gösterildi. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde de aynı şekilde herhangi bir belgeye ulaşamadım; ama buna rağmen dönemin gazetelerinden yeteri kadar bilgiye ulaşabilme şansı elde edebildim. Çalışmamı ulaşabildiğim bu materyallerden yola çıkarak oluşturmaya çalıştım.

Tarihçi; olmaya ilk adım sayılan bu çalışmamda birçok kimsenin desteğini aldım, bunların hepsini burada sıralamak gerçekten çok zor ancak en azından bazılarının ismini yazmamım gerektiği kanaatindeyim. Öncelikle tez danışmanın olduğu, konu seçmemde ve yaptığım araştırmalarda yönlendirici olduğu için ve yine kendisine yönlendirdiğim sorular karşısında sabırla yanıt verdiği için dolaylı değerli hocam, Yrd. Doç. Dr. Türkan BAŞYİĞİT'e, sonsuz teşekkür ediyorum. Keza çatısı altında bu tarz bir çalışmayı yapmakla her zaman gururlandığım, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde ders aşaması sırasında kendilerinden ders alma fırsatı yakalayabildiğim öğretim üyelerine, başta Prof. Dr. Kemal ARI olmak üzere teşekkür ederim. Ayrıca ve özellikle tezimde sürekli yol gösterici olduğu ve elinde bulunan kaynakları benimle paylaştığı için Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR'a, konu araştırmalarım sırasında bana sürekli yol gösteren Yrd. Doç. Dr. M. Emin ELMACI'ya, teşekkür etmeyi borç bilirim.

Bunun gibi elinde bulunan kaynakları benimle cömertçe paylaştığı için Sayın Cemal GÜREL'e çok teşekkür ediyorum.

Tüm bunların yanında ilk defa gittiğim Ankara Milli Kütüphanede beni çok iyi karşılayan ve gazetelere ulaşmam için ellerinden geleni yapmaya çalışan Milli kütüphane yönetici ve çalışanlarına, İzmir Milli Kütüphanesi çalışanlarına, ayrıca Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi çalışanlarına da teşekkür etmeyi görev sayarım.

Son olarak beni her zaman destekleyen ve varlıklarıyla bana güç veren aileme de sonsuz teşekkür ediyorum.

Mustafa GÜNCÜ

İzmir

2015

İÇİNDEKİLER	
Yemin Metni	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR	ix
ÖNSÖZ	x
GİRİŞ	14
I.BÖLÜM: İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNİN SİYASİ DURUMU	18
I-I-İttihat ve Terakki Cemiyetini Oluşumu	18
I-II- II. Meşrutiyetin İlanı	23
II. BÖLÜM: İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ VE BASIN	30
II-I-İktidar ve Basın	30
II-I-I- Gazeteci Cinayetleri	34
II-I-I-I- Hasan Fehmi	35
II-I-I-II-Ahmet Samim	38
III. BÖLÜM: ZEKİ BEY VE ÖLDÜRÜLMESİ	45
III-I- Zeki Bey'in Hayatı	45
III-II-Zeki Bey'i Ölüme Götüren Sebepler ve Layihası	47
III -II -I-Zeki Bey'in Şaban Bey'e Gönderdiği Layiha	54
III-II-Zeki Bey'in Vurulması Ve Zanlıların Yakalanması	69
III-IV- Zanlıların İlk Muhakemesi	73
IV. BÖLÜM: ZEKİ BEY SUİKASTİ DURUŞMALARI	86
IV-I- Zanlıların Yargılanması	92
IV-II-Zeki Bey'in Dolabından Çıkan Evraklar	95
IV-III-Mahkemenin Sonuçlanması	104
IV-IV- Zeki Bey Muhakemeleri ve İttihat Ve Terakki	109
IV-V-Fedai Subaylar	114
IV-VI-Olayın Muhalif Basına Yansıması	120
SONUÇ	125
EKLER	128
KAYNAKÇA	137

GİRİŞ

24 Temmuz 1908 yılı Osmanlı devleti açısından bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu tarihte birlikte II. Abdülhamit devri istibdadına bir son verilmiş ve ülkede demokrasi havaları esmeye başlamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ülkenin yönetimine gelmiş, meclis açılmış anayasa yürürlüğe girmiştir. Cemiyet'in başa gelirken halkın tepkisinin çekmemesinin nedeni basın yayın yoluyla amaçlarını halka bildirmeleridir. Çünkü çıkardıkları gazetelerde ülkenin içinde bulunduğu olumsuz durumu göz önüne sererek bu durumun anayasal düzene geçilerek ve meclis açılarak düzeltileceğine halkı inandırmaya çalışmışlardır. Bu yüzden Basın yakınçağ Türk tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur.

II. meşrutiyet ile birlikte Osmanlı yönetim anlayışı değişmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ülke yönetiminde yer almıştır. Cemiyet kuruluş aşamasında verdiği sözlerin aksine ülkede demokratik bir düzen oluşturamamış ve halkın beklentilerini tam olarak karşılayamamıştır. Yönetimden memnun olmayan halk arasında Cemiyete karşı olumsuz bir tavır oluşmaya başlamıştır, bu durum Cemiyetin siyasi varlığını meşrulaştırmak için bazı girişimler içerisine girmesine neden olmuştur. Basında da muhalif bazı seslerin yükselmeye başlaması üzerine 1909 yılında basın kanunu çıkarılmıştır, çıkarılan basın kanunu cemiyetin varlığını meşrulaştırma amacına hizmet etmesi bakımından önemlidir. Yasa basın kollarının faaliyetlerini tam olarak engellememiş fakat çıkarılacak gazetelerin, yazılacak yazıların belli kurallar çerçevesinde çıkarılmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu sırada, Cemiyete muhalif yazılar yazdıkları anlaşılan bazı gazeteciler kimliği belirlenemeyen kimseler tarafından öldürülmüşlerdir. Bu tarihte öldürülen gazetecilerden bir tanesi de çalışma konumu oluşturan Zeki Beydir.

Çalışma alanımı belirlerken kendisi hakkında ayrıntılı herhangi bir çalışma olmayan Zeki bey'i ve onun basındaki yerini göz önünde tutarak bu alanda çalışma yürütmeye karar verdim. Bu konu hakkında basın tarihiyle ilgili kitaplar yazmış,

çağdaş yazarlar kitaplarında bir kısım bilgiler vermişlerse de çok sınırlı bilgiler olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Hıfzı Topuz; *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi* adlı çalışmasında öldürülen gazeteciler hakkında bilgi verdikten sonra çok az bir sayfayı da Zeki Bey'e ayırır ve onun İttihatçılara muhalefet ettiği için öldürüldüğünü yazar. Roman tarzında yazdığı *Özgürlüğe Kurşun* adlı eserinde Zeki Bey'in yazdığı yazılardan dolayı öldürüldüğünü yazmakla birlikte Zeki Bey'in Osmanlı Devletinde aldığı görevlere de değinir.

Alpay Kabacalı; bu alanda kaleme aldığı birçok eserinde Zeki Beyden bahseder yalnız Hıfzı Topuz'a benzer görüşleri tekrarlamaktan ileri gitmez. Ancak *Türkiye'de Siyasal Cinayetler* adlı eserinde Zeki Bey'den ayrıntılı olarak bahseder. Burada Zeki Bey'in vurulması zanlıların yakalanması, Zeki Bey'in dolabından çıkarılan belgelere kadar birçok konuya değinmektedir.

Tüm bu yazarların yazdıklarının dışında Zeki Bey'in öldürülmesinin belki de en önemli nedeni olan layihısından hiç bir yazar bahsetmemiştir. Enver Ziya Karal; Zeki Bey'in öldürülmesini anlatırken bu layihanın içeriği hakkında biraz bilgi vermektedir. Ancak buda yeterli görülmemektedir. Bu çalışmaya karar verdiğim zaman bu alanda ciddi bir boşluğun olduğunu hissettiğim için Zeki Bey suikastını çalışma konum olarak seçtim.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, başa geldiği zaman basına ciddi anlamda bir serbestlik vermiş, fikirsel anlamda ülkede farklı sesler yükselmeye başlamıştır. Böylece basın mensupları kendi seslerini duyurmak için ellerinden geleni yapmaya çalışmışlardır. Birçok konuya değinen basın ister istemez iktidarı eleştirmeye de başlamıştır. Devlet yönetimi hakkında pek bilgileri olmayan bu Cemiyet, kendi aleyhlerinde yapılan haberlere karşı tavır takınmaya başlamıştır.

Cemiyet'i fikirsel olarak ilk eleştiren gazeteci Hasan Fehmi'dir. Yazdığı yazılarında ülkenin dış politikasını eleştiriyor ve Cemiyet, aleyhine kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Fakat kimliği belirlenemeyen kimselerce 6 Nisan 1908 yılında öldürülmüş ve katil ya da katiller bulunamamıştır.

Ahmet Samim; Hasan Fehmi ile aynı ideolojiye sahipti. Yani her ikisi de *Osmanlıcılık* fikriyle hareket ediyorlardı. İttihatçıları eleştiren yazılar yazınca o, da kimliği belirlenemeyen kimselerce öldürülmüştür. Zeki Bey suikastını araştırırken

Ahmet Samim'i vuran kişinin Zeki Bey'i vurmakla suçlanan Çerkez Ahmet olduğuna dair bazı bilgilere ulaştım.

Çalışmanın asıl konusu olan Zeki Bey ise yine *Osmanlıcılık* ideolojisiyle hareket ediyor ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştiren yazılar kaleme alıyordu. Ancak yazdığı yazılarda eleştiri konusunda aşırıya gitmiş ve böylece Cemiyet üyelerinin dikkatini çekmiştir.

Zeki Bey yazdığı yazılarda özellikle ekonomi politikaları üzerinde duruyor, maliye nazırı olan Cavit Bey'in ülkenin yararına çalışmadığını ve ülkede Yahudi masonları himaye ettiğini her fırsatta dile getirmeye çalışmıştır.

Duyun-u Umumiye'de görev yapan Zeki Bey buranın yabancıların denetiminde olduğunu belirtmiş ve bu emperyalistlerin buradan temizlenmesi gerektiğini savunmuştur.

Yabancıların ülkeden temizlenmesini savunan Zeki Bey bu çalışmalarını yürütmek için kampanyalar hazırlamış, araştırmalar yapmıştır. Bilimsel çalışmalar sonucunda bir layiha hazırladığı da Cemiyet üyelerince haber alınmıştı.

Yazdığı yazıların halk tarafından duyulmasını isteyen Zeki Bey bir gazete çıkarmak istemiştir. Daha öncesinde *Serbesti*, *Mizan* gazetelerinde de yazılar yazmış olmasına rağmen yeni çıkaracağı gazetenin kendisine ait olmasını istemiş, Böylece *Şehrah* gazetesi çıkarılmıştır. Zeki Bey burada ülkenin mukadderatı açısından önemli yazılar yazacağını belirtmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti; Zeki Bey'in yazdığı yazılar karşısında ikiye ayrılmıştı. Çünkü yazılanların doğru olma ihtimalide vardı; bu yüzden Kayserili Şaban Efendiyi bu yazıları alması için görevlendirmişler. Ve sonuçta layiha ele geçirilmiş. Buradaki konuşmalar sonucunda Cavit Bey, görevinden istifa etmiş, böylece Zeki Bey ile aralarındaki düşmanlık başlamıştır.

Kısa süre sonrada Zeki Bey, gece evine dönerken kimliği belirlenemeyen iki kişi tarafından öldürülmüş. Zanlılar yakalanıp karakola götürülmüşler ve mahkemeleri icra edilmeye başlanmıştır. Mahkemelerde reisin sorduğu sorulara çelişkili ifadeler veren zanlılar mahkemede suçlu olduklarına dair kanaat uyandırtacak bazı ifadelerde bulunmuşlardır.

Bu sırada katlin ardında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin olduğunu gösteren bazı veriler elde edilmeye başlanmıştır. Zeki Bey'in üçüncü muhakemesi, bu konuda önem arz etmektedir. Burada İttihatçıların Siroz'da bir teşkilat oluşturdukları ve bu teşkilat üyelerince kendilerine muhalif olanları ortadan kaldırdıklarına dair ifadeler verilmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşturduğu bu teşkilat fedai subaylar ismiyle anılmaktadır. Yani böyle bir teşkilatın varlığı gerçektir. Hatta çalışma içerisinde bunların Sirozda, neler yaptıkları ana hatlarıyla anlatılmıştır. Bu olaylar ülkede subayların siyaset yapmaya başladığının da kanıtı olmuştur. Çünkü üyeler kendilerini fedai subaylar olarak adlandırmaktadır.

Bu teşkilatın mahiyetinde bulunan vatansever subaylar ülkenin aleyhine gördükleri bir durum karşısında canlarını dahi feda ederek göreve gelmiş ve muhalif olanları ortadan kaldırmışlardır.

Sonuçta Zeki Bey'in bu teşkilat tarafından öldürüldüğü anlaşılmıştır. Ve yine dönemin basınına yansıdığına göre bu olay halkın nazarında ciddi önem arz etmiş ve kamuoyu bu konuda hassas davranmıştır. Öldürülen üçüncü gazetecinin zanlılarının bulunması ülkenin mukadderatı içinde önemliydi. Bu açıdan hükümetin bu konuda ayrıca hassas davranması gerektiği gazetelerde yazılmış ve halkında bu konuda istekli olduğu basın organlarına yansımıştır.

Zeki Bey'in katli konusunda yapılan bu çalışma konusu itibariyle özgün bir çalışma olarak görülmektedir. Bu alanda ne kadar araştırma yaptımsa da ayrıntılı bir çalışmaya ulaşamadım. Bu yüzden yapılan bu çalışmanın bilim dünyasına ve araştırmacılara ciddi katkı sağlayacağı kanaatindeyim.

I.BÖLÜM: İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNİN SİYASİ DURUMU

I-I-İttihat ve Terakki Cemiyetini Oluşumu

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşekkül etmesi günümüzde dahi tarih araştırmacılarının dikkatini çeken ve merak uyandıran bir hadise olarak görülür. Cemiyet henüz kurulmamışken ülke padişah tarafından aşırı baskıcı bir yönetimle yönetiliyordu. Hafıye teşkilatıyla ülkenin her köşesinde cereyan eden olayları haber alan padişahın vatansever, bu genç subay öğrencilerinin oluşturduğu bu hareketi nasıl haber almadığı ve bu harekete nasıl müdahale etmediği halen tam anlamıyla anlaşılmış değildir.

Sultan Abdülhamit yönetim alanındaki bazı eksikleri veya geri kalmışlıkları halkın üzerinde kurduğu baskıyla telafi etmek istemiştir. İsteddiği gibi kendisine muhalif olanları sürgün ediyor,¹ ülkeye girmelerini yasaklayabiliyordu. Ülke içinde istikrarın olmadığı her alanda kendisini gösteriyor,² devlet işleri aksıyordu. Ülkede yaşanan bu sıkı denetim nedense dış güçlerin aleyhinde işlemiyordu.³

Siyasi anlamdaki baskı Osmanlının basınına da yansımıştır. Bu dönemde Türk basınında ve matbuatında sansür ve yasak hat safhadayken,⁴ yabancı yayınları

¹ Bayram Bayraktar, Muhammet Karakaş, Hasan Özsoy, **Çağdaş Türkiye Tarihi**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2002, s.39.

² Kemal Arı, **Türk Devrim Tarihi**, C.I, Zeus Kitabevi, İzmir 2010, s.140.

³ Bkz. Mehmet Emin Elmacı, **İttihat Terakki Cemiyeti Ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitabevi, İstanbul 2005, ss.25-31;Elmacı; Bu olayın nedenini ülkenin yabancı devletlere verdiği kapitülasyonlara bağlamaktadır. Osmanlıdan kapitülasyon yoluyla imtiyaz almış olan batılı güçler kendileriyle aynı dinden, aynı ırktan olan ancak Osmanlıya bağlı tebaayı koruyor ve istedikleri gibi hareket etmelerini sağlıyorlardı.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, "'Muzır' Ararken Alay Konusu Olan Rejim: II. Abdülhamit Sansürü", **Tarih Ve Toplum Dergisi**, S.38, Şubat 1987.

ülkenin her noktasına rahatça ulaşabiliyordu.⁵ Ve Buna Bağlı Olarak batılı ülkeler istedikleri gibi Osmanlının iç işlerine müdahale edebiliyor Fikri propaganda yapmak amacıyla olanlar kapitülasyonların etkisiyle bunu istedikleri gibi kendi kontrollerinde yapabiliyorlardı. Kapitülasyonların bu şekilde ülkenin zararına kullanılması her geçen gün daha da artıyor ve ülkeyi bir çıkmazın içine sürüklüyordu.⁶

Yukarda değinilen olumsuzluklar ister istemez devlet yönetiminin olumsuz bir hal almasına neden oluyordu. Devlet adamları arasında güvensizlik söz konusuydu,⁷ rüşvet ve iltimas kol gezmekteydi. Sultan'ın hafiye teşkilatı, ülkede faaliyetlerini sürdürüyor ancak herkese ve her yere yetişemiyorlardı.

Ülkede yaşayan farklı etnik unsurlarda bu durumu kendi çıkarlarına uygun olarak kullanmaya çalışmışlardır. Örneğin Ermeniler, istedikleri gibi propaganda yapabiliyor, isyan çıkartabiliyor, insanlara zarar verebiliyorlardı.⁸ Bu durumun Sultan'ın hoşuna gittiğini düşünmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak, şunu ifade etmek gerekir ki tüm bu yaşananlar kökeni daha öncesine dayanan ve etkisi son dönem Osmanlıda daha fazla görülen kapitülasyonların etkisiyle yaşanmaktaydı. Zaten ülke yöneticileri kendilerince bir makam işgal ediyorlarsa da aslında ülkenin yönetimi yabancı ülkelerin ve elçilerinin elindeydi. Batının Osmanlının iç işlerine keyfi olarak müdahale edebilmesinin yanında Osmanlı yöneticilerinin de ülkeyi yönetme konusunda zaaflarının olduğu görülmektedir.

Bu dönemi yaşamış olan Ahmet Emin Yalman; dönemi kendi bakış açısıyla şu cümlelerle anlatır: "*...Beyoğlu Alman Mektebi'nde geçen dört yılımı hatırladığım zaman iki ayrı ufukla karşılaşırım: Birisi, mektebim berrak, hoş, temiz muhiti. İnsan orada ileri ve hür bir memleketin bütün nimetlerini buluyordu. Diğer ufuk, kendi diyarımızın acı çekişmelerle dolu alemiydi. Bunun da yaldızlı, debdebeli bir dış manzarasının arkasında takım takım yolsuzluklar, yağmalar, ahlaksızlıklar, zilletler, çöküntüler, felaket istidatları, tehlikeler gizliydi. Abdülhamit devrindeki haliyle Türkiye, bir milli varlık olmaktan uzaktı. Padişah, memlekete kendi has çiftliği*

⁵ Elmacı, **İttihat Terakki ve...**, s.40.

⁶ Elmacı, **İttihat Terakki ve...**, s.25.

⁷ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, (1773-1912) C.V. Çev, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s.512.

⁸ Ermenilerin Osmanlı Devletinde İngilizlerin Desteğini Alarak Yaptıkları Hakkında Bkz. Taha Niyazi Karaca, **İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı Büyük Oyun**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

*gözüyle bakıyordu. Memleketin yarısı 'hazine-i hassa' adı altında kendi tapulu malıydı. Diğer yarısını da keyfinin istediği gibi tasarruf ediyordu. Geçmiş asırların debdebesi ve israfları içinde saray her şeyi sömürüyordu. Onun için yok yoktu..."*⁹ Bu cümleden, çıkılacak olunursa ülkenin hali açık bir şekilde görülmektedir. Ancak buna rağmen ülke II. Abdülhamit döneminde -ki bu gerileme hadiseleri II. Abdülhamit'ten öncesine dayanır -40 yıl varlığını devam ettirebilmiştir.

Yine bu dönemde yaşamış önemli askerlerden olan ve milli mücadelenin de mimarlarından sayılan Kazım Karabekir; Sultan Abdülhamit'in dönemini anlatırken şöyle ifadeler kullanır; "...*Vatan ve Millet kelimelerini söylemek ve yazmak yasaktır. Dinlemezseniz mahvınızı kâfi bir sebeptir. Bunu bize Kulelide kitabet imtihanında zabıt hocalarımız şöyle ihtar etmişlerdi. 'Patrie' ve 'Nation' kelimelerinin Türkçelerini katiben yazmayacaksınız mesul olursunuz...*"¹⁰ Cümleleriyle dönemin ne şekilde baskıcı bir hal aldığı açıkça ortaya koymaktadır. Aynı zamanda sultanın; kendince bazı sözcükleri yasakladığı ve bunun henüz okul çağında olan öğrenciler de ne şekilde yansıtıldığı da gözler önüne serilmektedir.

Bunun yanında yeni durumlarda ortaya çıkıyordu. Ülkenin bu kötü gidişatı vatansever subayların bir araya gelmesi gerektiği düşüncesini uyandırıyor. Zira eski yönetim ülkenin yönetim gereksinimi tam olarak karşılayamıyordu. Anayasal sistem; modern yönetim anlayışının teşekkülü açısından mihenk taşı olabilirdi. Devlet adamları arasında bu yeni yönetimin oluşması konusunda herhangi bir girişim yoktu. Halkın böyle bir yönetim anlayışı istemesi de buldukları zamanın koşulları gereği imkânsızdı. Zaten halkın çoğu köylerde yaşıyor,¹¹ okuma yazma bilmiyor,¹² Ülkenin nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda fikir beyan edemiyordu. Bunu gören devlet adamları ve baştaki Sultanda; bu yönetim anlayışına sahip olan halkın meşruti yönetime ihtiyacı olmadığı kanaatindeydi.¹³ Zaten daha öncesinde; (1876) kanun-i

⁹ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim Ve Geçirdiklerim**, 1888-1922, Haz. Erol Şadi Erdiç, Rey Yayınları, İstanbul 1997, s. 49; saray harcamalarının ne derece fazla olduğu konusunda. Bkz. Murat Bardakçı, **Şahbaba**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2006.

¹⁰ Kazım Karabekir, **İttihat Ve Terakki Cemiyeti**, 1896-1909, TÜRDAV Ofset Tesisleri, İstanbul 1982, s.52.

¹¹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev, Yasemin Sane Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.24.

¹² Türkan Çetin, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanunu'nun Çıkarılması", **ÇTTAD**, C.II, S.4-5, s.31.; yazar burada halkın tümünde mevcut okuryazarlık oranını %2 olarak vermektedir. Osmanlı gibi kalabalık bir nüfusa sahip bir devletin okuma yazma oranında bu kadar geri olması, durumun ne kadar vahim olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

¹³ Arı, **Türk Devrim...**,s.164.

esasi'si de ilan edilmiş ancak başarılı olunamamıştı. Bu yüzden bu konuda uğraş vermek yersizdi. Devlet adamlarının ve ülkenin ileri gelenlerinin bu anlayış etrafında birleşmeleri karşısında devrimi yapmak askeri öğrencilere düşmekteydi bu yüzden örgütlenmeye başlamışlardır.¹⁴

Bu askeri öğrenciler Sultan Abdülhamit'in en değer verdiği ve destek olduğu okullardan yetişmişlerdi. Cemiyet 1889 yılının beşinci ayında bir araya gelen liderlerin (Ohrili Arnavut İbrahim Temo, Kafkasyalı Çerkez Mehmet Rüştü, Arapkir Ve Diyarbakır'dan İki Kürt Arkadaş İle Abdullah Cevdet Ve İshak Sükuti) vermiş oldukları bir karar üzerine teşekkül etmiştir.¹⁵

Tevfik Çavdar; Bu Cemiyet'in oluşumunu Abdülhamit'in yönetimine karşı oluşan düşünsel bir hareket olarak niteler bunu sebebini ise bu okullardan verilen eğitimin zamanın şartlarından daha modern ve daha bilimsel olmasına bağlar.¹⁶ Zira bu okullardan okuyan öğrenciler batı dillerini çok iyi okuyup çok iyi anlayabilen kimseler olarak yetişirlerdi. Yukarıda değinildiği gibi kapitülasyonların etkisiyle ülkeye yabancı neşriyatın girmesi çok kolay idi. Öğrenciler batıdan gelen eserlerden okudukları hürriyet, özgürlük, matbuat özgürlüğü gibi konuların ne demek olduğu üzerinde uzun tartışmalar içerisine giriyor,¹⁷ Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu durum hakkında fikir beyan edebiliyorlardı.¹⁸

Sultan Abdülhamit bu fikirlerin ülkede yayıldığını kuvvet ve muhtemelle hafiyeleri aracılığıyla duymuş ve buna engel olmaya çalışmışsa da başarılı olamadığı anlaşılmaktadır. Ve cemiyet kendince güçlenmeye ve büyümeye başlamıştır. Üye sayısı da giderek artmıştır.

Cemiyet, üyesi olanlara belli bazı numaralar vererek bunların gittikleri yerlerde birbirlerine rahatça ulaşabilmelerini, birbirleriyle rahatça anlaşabilmelerini sağlamaya çalışmıştır. Kazım Karabekir verilen numaraların üye sayısına göre

¹⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.IX, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, ss.1-13.

¹⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara 2010 s.267.

¹⁶ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, 1839-1950, İmge Kitabevi, Ankara 2008, ss.60,61.

¹⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, C.I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s.119.

¹⁸ Lewis, **Modern Türkiye'nin...**,ss.266,269.

değiştirdiğini belirtmekle birlikte, aralarında "*muin*" diye bir parola kullandıklarını da belirtir.¹⁹

Cemiyete alınma meselesi ise zor bir imtihandan geçtikten sonra oluyor. Ve buraya üye olanın ayrılması demek öldürülmesini kabul etmesi manasına geliyordu.²⁰ Karabekir bu cemiyetin üyeleri arasında Kürt, Türk, Arnavut, her kesimden insan vardı, zaten amaçları etnik bir milliyetçilik değil sadece hürriyeti ilan etmekte bu yüzden hürriyeti destekleyen herkes bu cemiyete katılabilirdi.²¹

Kurucularının farklı etnik gruba mensup olmaları da farklı etnik grupların, istibdat karşıtı olduklarını gösterir. Zaten Osmanlı yıkılış sürecine kadar kendi bünyesinde farklı unsurları barındırmıştır. Yani bir mahallede ya da bir şehirde farklı etnik yapıların olması gayet normaldi. Bu yüzden farklı etnik veya dini gruplardan olan insanların ülkenin gidişatından çekinmeleri ve bu gidişatın durdurulması için çalışmaları, bu konuda kolektif hareket etmeleri de gayet normal bir olay olarak görülebilir.

Cemiyete; göre Sultan aşırı muhafazakâr ve ülkenin büyüyüp gelişmesi önündeki en büyük engeldi. Modernleşmenin karşısında olduğu için Osmanlı Devleti zamanın gereklerini istediği gibi takip edememiş ve geri kalmıştı. Bu yüzden bu yönetim anlayışına gerek kalmamıştı. Eski anayasa yani 1876 kanun-ı esasi geri getirilmeli ve tatil edilen mecliste derhal açılmalıydı. İttihatçıların ülkenin gelişmesi karşısındaki engeli Sultan olarak görmelerine ve yine diğer bazı kesimin Sultan'ın her yaptığının ülkenin geleceğini kurtarmak için olduğu savına Tefik Çavdar farklı bir bakış açısıyla yaklaşır ve ileri sürülen her iki fikre de karşı çıkarak Sultan'ın tamamen döneminin siyasal yapısına uygun hareket etmeye çalıştığını vurgular.²²

Bernard Lewis'te; İttihatçıların yukarıda zikr edilen düşüncelerine karşın Sultan'ın ülkenin modernleşmesine ve ilerlemesine karşı olmadığını, hatta ülkenin modernleşmesi için elinden gelen her şeyi yapmaya çalıştığını belirtir.²³ Bütün bunların sonucunda artık İttihat ve Terakki Cemiyeti zuhura gelmişti. Ve kendince

¹⁹ Karabekir, **İttihat ve...**, s.136.

²⁰ Karabekir, **İttihat ve...**, s.136.

²¹ Karabekir, **İttihat ve...**, s.138-139.

²² Çavdar, **Türkiye'nin...**,s.51.

²³ Lewis, **Modern Türkiye'nin**.ss,242,243.; Ayrıca Ayşe Osman Oğlu; babası Sultan Abdülhamit'in ülkenin varlığı ve birliği için çalıştığını, İttihatçıların söylediklerinin aksine meşrutiyeti yönetime taraftar olduğunu belirtir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamit**, Kent Basımevi, İstanbul 1994.

örgütlenmeler yoluna giderek; ülkede anayasal düzenin kurulması için çalışmalara başlamıştır. Artık sıra meşrutiyeti ilan etmeye gelmiştir. Ancak tepeden inme bir şekilde yapılması uygun olmazdı. Tanzimat ve daha sonrasındaki Islahat hareketlerinde zaten tepeden inme bir şekilde yapılan yeniliklerin kalıcı olmadığı görülmüştü, bu yüzden halk buna alıştırmalıydı. Ve destekleri alınmalıydı. Ancak bu şekilde daha rahat ve kalıcı olabilirdi. Cemiyet ilk çalışmalarını matbuat alanında yapmıştır. Gazeteler çıkararak ülkeye sokmuş, halkın okumasını ve ülkenin gidişatı konusunda bilgi edinmesine yardımcı olmuşlardır. Yazılan yazılarda Sultan Abdülhamit ve devri eleştirilmiştir. Ülkenin meşrutî yönetime geçmesi gerektiği vurgulanmıştır. Meşrutî yönetimin halk için yararları sıralanmış ve halkın bu alanda istekli olması gerektiği savunulmuştur.

I-II- II. Meşrutiyetin İlanı

İttihat ve Terakki Cemiyeti; bu faaliyetlerle yani matbuatla buldukları dönemi eleştirme ve halkı bu konuda bilgilendirmeye çalışırken; bunu bizzat Osmanlı başkentin de yapamamışlardır. Çünkü ülkede yazılan, çizilen her şey eğer batıların denetiminde değilse Sultan'ın güdümündeydi. Ve sultan istediği zaman kendisini eleştiren yazıların yayınlanmasına engel olabiliyor, yayınların sayılarına sansür uygulayabiliyordu. İlk gazeteyi yurt dışında eğitim görerek *pozitivizm'in* etkisinde kaldığı söylenen²⁴ ve daha aydın fikirli olduğu çıkardığı dergi ile kanıtlanan, Bernard Lewis tarafından; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en yetenekli üyesi olduğu söylenen²⁵ Ahmet Rıza tarafından neşr edilmiştir. Paris'te çıkardığı *Meşveret* Gazetesinde; Osmanlı Sultanı'nı ve dönemini eleştiren ciddi yazılar yazmaya başlamıştır. İşin önemli olan tarafı Sultan'ın bu neşriyat kendisine muhalif yazılar yayınlamasına rağmen, ülkeye girmesine engel olmak için müdahale edememesidir.

Mizancı Murat'ta bu sıralarda, sözde Osmanlı toprağı olan Mısır'da *Mizan* gazetesini çıkarmış ve Sultanı ve dönemini eleştirmiştir. Ancak burası Osmanlı toprağı olarak görülüyor fakat İngiliz güdümünde yer alıyordu. Yani Sultan buraya

²⁴ Lewis, **Modern Türkiye'nin...**,s.266,269.

²⁵ Lewis, **Modern Türkiye'nin...**,s.266,269.

da müdahale edemiyordu. Fakat bunun bir çaresi vardı. Mizancı Murat kendisini ele vermiyordu. Ancak kendi soyundan gelen birçok kimseler hala Sultan'ın etki edebileceği yerde sakin bulunuyorlardı. Padişah yazılanlara karşı hareket olarak bunları yakalatmıştır.²⁶ Padişahın; yakalama emirlerini vermesinin sebebi, Murat Bey'in meşruti yönetim anlayışını savunmasından vazgeçmesini sağlamaya çalışmak olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Hatta bu sırada yeni bazı haberler çıkmıştır. Murat Bey'in Sultan ile anlaşığı yayılmaya başlamıştır.²⁷

Bu zamana kadar faaliyetlerini sürdüren Cemiyetin artık bittiği ve fikrinsel çalışmalarının da artık herhangi bir şekilde popüler olamayacağı düşünülmüştü. Fakat beklenen olmamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris'teki oluşumunu desteklemek için, Osmanlı hanedanı soyundan gelen Prens Sabahattin ve beraberindekiler partiye destek olmuşlardır. Ancak burada yeni bir sorun ortaya çıkmıştır ki henüz meşrutiyet ilan edilmeden başlayan bu sorun 1912 yılı seçimlerine kadar hatta belki sonrasındaki dönemlere kadar uzanan bir sorun halini almıştır.

Prens Sabahattin, Abdülhamit'in istibdat yönetiminin yıkılması konusunda İttihat ve Terakki Cemiyeti yani Ahmet Rıza ile hem fikir idi. Yalnız kendisi şahsi ve âdemi merkezîyetçi bir yönetim savunmaktaydı. Yani bireyselliğe önem veriyor ve Osmanlı'nın, isteyen bölgelere belli bazı imtiyazlar vermesi gerektiğini savunuyordu.

Bu düşünce İttihat ve Terakki Cemiyetine tamamen aykırıydı. Çünkü çağdaş yazarlardan Tarık Zafer Tunaya; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojisini *Türkçülük* Olarak Açıklar.²⁸ Bu ideolojinin İttihat ve Terakki'nin kuruluşundan beri var olduğunun anlaşılması ile beraber meşruti yönetimin ilanından sonra da devam ettiği görülmektedir. Keza Enver Paşa İttihatçıların önde gelenlerinden biridir. Ve I. Dünya Savaşında yine bu ideolojiyle hareket ederek Sarıkamış cephesinden Orta Asya'ya geçmeye çalışmıştır. Sonuç başarısız olup binlerce kayıp verilmişse de yapılan girişimin *Türkçülük* ideolojisiyle yapıldığı ortadadır.

Prens Sabahattin'in bu düşüncelerine, *Türkçü* olan İttihatçılar karşı çıkarak kabul etmeyeceklerini beyan etmişlerdir. Bunun üzerine 1902 yılında bir kongre toplanmıştır. Burada muhalif olan liderler iki konu üzerinde ciddi tartışmalara

²⁶ Lewis, **Modern Türkiye'nin...**, s.265-269.

²⁷ Lewis, **Modern Türkiye'nin...**, s.265-269.

²⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C.I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984, s.11.

girmişlerdir. Birincisi devrim denilen olayın matbuat ile yapılması mümkün değildir. Bu yüzden kendi emirleriyle hareket edecek silahlı bir örgüt kurulmalıdır. Ve bu şekilde faaliyetlere devam edilmelidir. İkincisi ve belki de en ehemmiyetlisi batılı güçlerden destek istenip istenilmeyeceği konusudur.²⁹ Prens Sabahattin ve beraberindekilerin bunu kabul ettiğini yazan Ahmet Bedevi Kuran olayı şöyle anlatır. Prens Sabahattin ve taraftarının batılı güçlere karşı olduklarını çünkü Prens Sabahattin'in batılılar Osmanlı işlerine karıştıklarından beri Osmanlı işleri yolunda gitmemekte ve sürekli sorunlar vuku bulmaktadır. Dedikten sonra düşüncelerine şöyle devam etmişti. *"Biz memleketimizde bir ihtilal yapmak amacıyla toplanmış bulunuyoruz. Fakat içerde ihtilal çıkarmayı başardığımız takdirde bu hareketin iyi şekilde sonuçlanacağı kesin değildir. Kargaşalık sırasında herhangi yabancı bir hükümetin kendi çıkarı adına işlerimize müdahale etmesi muhtemeldir. İşte biz bu müdahaleyi önlemek için çıkarı, çıkarımıza uygun bir hükümetle daha önceden anlaşmış olmalıyız. Yani içeride bir hareket oluşturduğumuz zaman bundan yararlanmak emeline düşecek hükümetlerin müdahalesini bertaraf edecek hür ve demokrat hükümetlerle şimdiden uyuşmalıyız ve bundan sonra ihtilal harekâtına geçmeliyiz."*³⁰ Bu düşünce ile hareket etmek en azından meşrutiyetin ilanına kadar, farklı görüşte olan; fakat istibdadın yıkılması konusunda aynı görüşte olan iki grubu bir arada tutmaya yaradı. Ve 1907 yılındaki kongrede birlikte hareket etme kararı almışlardır.

Artık ülkenin yönetiminde tam olmasa da İttihat ve Terakki Cemiyeti de varlığını göstermiştir. Ve anayasal düzenin kurularak meclisin açılacağı umudu yayılmaya başlamıştır. Bu parti 1895-1896 yılında kendi parti programlarını yayınlamışlardır. Tevfik Çavdar parti programını aşağıdaki gibi vermiştir.

- "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, adalet, eşitlik, özgürlük başta olmak üzere insan haklarını çiğneyen, tüm Osmanlıların ilerleme ve gelişmelerine engel olan ve vatani yabancıların ellerine bırakan şimdiki hükümetin hareket şeklini değiştirmek üzere kadın-erkek tüm Osmanlı yurttaşlarına açıktır.

²⁹ Lewis, **Modern Türkiye'nin...**,s.274-276.

³⁰ Bkz. Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s.191.

-Örgütün amacı toplumun çıkarlarını sağlamaktır. Arada mülkiyet, kavmiyet, cinsiyet, mezhep taraftarlığı yoktur. Üye oyunda özgür ve bağımsızdır. Toplumun genel çıkarlarından başka hiç bir şeyle kayıtlı değildir.

-Örgütün görevleri şimdiki hükümetin yerini insan haklarını koruyucusu ve uygarlık yolunda ilerlemenin kaynağı olan meşrutiyet yönetimini geri getirmek ve korumak , genel eğitiminin ilerlemesine, tüm insanlık ve uygarlığa hizmet etmektir. Bu hayırlı amaçlara varılmasına engel olanlara ve örgütü ne türden olursa olsun zarar ve tehlikeye uğratanlara vatan düşmanı gözüyle bakılacaktır.

-Örgüt Osmanlı sülalesinin saltanat ve hilafet haklarını kabul etmektedir. Ne ki hanedanın şeriata ve yasalara aykırı harekette bulunması, meşrutiyeti kabul etmemesi ve medeni haklar ile insan haklarını korumaması durumunda, şeriata ve yasalara uygun olarak gereken önlemler alınacaktır.

-Osmanlı hükümeti bağımsızlıktan ve ilericilikten yana eşitlikçi bir hükümet halini aldıktan sonra örgüt, devletin politik bütünlük ve bağımsızlığı, eğitimin yayılması ahlakın yükseltilmesi, zenginliğin artırılması, ticaretin çoğalması ve bayındırlık gibi, vatan ve ulusa ruhça ve maddeten yararlı her türlü girişimde hükümete yardım etmeyi ve onu arkalamayı kutsal bir görev sayar." ³¹

Parti tüzüklerini bu şekilde açıklayan Cemiyet ülkenin yönetiminde demokratik unsurları temel alacağı güvencesini vermiştir. Bundan sonra İttihat ve Terakki üyeleri saraya çeşitli yazılar yazmaya başladılar. Batılıların ülkenin yönetiminden ellerini çekmelerini istemekle beraber, halkın üzerindeki baskınında son bulmasını talep etmişlerdir.³²

Padişah kendisine gönderilen beyanname ile meşruti yönetimi tekrar kuracağı konusunda İttihat ve Terakki Cemiyetine güvence vermiştir. Ve 24 Temmuz 1908 yılında meşrutiyet ilan edilmiş. Böylece İttihatçıların uzun süredir uğraştıkları parlamenter yönetim zuhur etmiştir.

Bu gelişmeyi büyük bir devrim olarak niteleyen Falih Rıfkı Atay, inkılâp yapılmıştır ve başarı kazanılmıştır, fakat bu baskı yönetiminin sebebi Sultan'ın bizzat

³¹ Çavdar, **Türkiye'nin...**, s.63.

³² Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basım Evi, Ankara 1994, ss.53-56.

kendisiydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti Sultan'ın mevcut yetkileri de bazı değişiklikler yapmışsa da yönetimde en fazla etkiye sahip olan yine sultandır; inkılâp yapılmışsa da tam başarıya ulaşmamıştır.³³ Gibi bir yorumda bulunarak dönemi eleştirir.

Mehmet Emin Elmacı; kitabının önsözünde 1908 yılında ikinci meşrutiyetin ilanını büyük devrim olarak nitelendirmektedir.³⁴ Aynı görüşü savunan Bernard Lewis; olayı Türk tarihinde o, güne kadar yaşanmamış bir hadise olarak değerlendirir.³⁵ Bu görüşler karşısında Şevket Süreyya Aydemir; ikinci meşrutiyetin ilanını daha önceden var olan (1876 kanun-ı esasi) ancak tatil edilerek kapanan meclisin, rafa kaldırılan anayasanın tekrar uygulanmaya konulması sonucunda, ortaya çıktığını yani kısacası fazla büyütülmemesi gereken bir olay olduğunu vurgular.³⁶

Süreyya Aydemir'e, benzer bir görüşü; bu alanda önemli çalışmalarda bulunmuş Feroz Ahmad öne sürer ki; ona göre bu hareket yeni bir oluşum zuhura getirmede, eskiden var olan anayasayı ve tatil edilmiş olan meclisin tekrar açılmasına vesile oldu bu yüzden büyük bir devrim gibi anlatılması kabul edilemez.³⁷

Görüldüğü gibi yakın dönemle ilgili çalışmış çağdaş tarihçiler 1908 yılındaki ikinci meşrutiyetin ilanı konusunda farklı fikirler öne sürerek dönemi kendilerince değerlendirmişlerdir. Ancak daha önceki anayasal düzene yani 1876 yılındaki kanun-ı esasiye bakıldığı zaman, evet bir anayasa vardır, ama padişah mutlak otoritedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ikinci meşrutiyet ile bu mutlak otoriteyi padişahın elinden bir nebze de olsa almış ve meclise vermeye çalışmıştır. Bu yüzden yapılan hareketin Türk demokrasisinde, sosyal ve siyasal yaşamında önemli bir yere sahip olduğu inkâr edilemez bir olaydır. Yani ikinci meşrutiyet Türk tarihi için küçümsenebilecek bir olay değildir.

İkinci meşrutiyetin ilanı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti, tek başına yönetiminde yer almıştır. Bu artık yeni bir dönemin başladığının belirtisiydi. Ahmet Bedevi Kuran; meşrutiyetin ilan edilmesi Türk tarihi açısından önemli bir hadisedir.

³³ Falih Rıfıkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012,s.53.

³⁴ Elmacı, **İttihat Terakki...**, s.11 (önsöz)

³⁵ Lewis, **Modern Türkiye'nin...**,s.286.

³⁶ Aydemir, **Tek Adam...**, s.118.

³⁷ Feroz Ahmad, **İttihat Ve Terakki**, (1908-1914), Çev. Nuray Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s.33.

İttihatçıların var güçleriyle ve mütevazı bir çalışması sonucu ilan edilmiştir.³⁸ Dönemi Türk tarihi açısından önemli bir hadise olarak değerlendiren Tarık Zafer Tunaya halkın meşruti yönetime karşı çok istekli olduğunu ve sevinçle karşıladığını ifade etmekle birlikte bu sevincin pek kısa sürdüğünü belirtmişti.³⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti; ikinci meşrutiyet ile yönetimi tamamen eline almıştır. Yani artık devlet yönetiminde meclis olsa da tek söz sahibi olan parti İttihat ve Terakki Cemiyetidir.⁴⁰ Bu durum ister istemez bazı keyfi yönetimlerin devletin mukadderatında yer almasına sebep olmuştur. Ülkenin birinci dünya savaşına girmesi hadisesi de zaten bu tarz bir keyfi yönetimden dolayı olmuştur.

Feroz Ahmad; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülkenin yönetimi ele geçirmesinden bahsederken, Cemiyet'in yönetimi eline almasıyla ülkede yönetim açısından boşluklar oluşmaya başladığını belirtir. Buna dayanak olarak ta yönetimi ele alan, subaylıktan gelme bu gençlerin yönetim açısından herhangi bir şekilde tecrübeli olmamalarını gösterir.⁴¹

Yönetim alanındaki bu başarısızlığın sosyal hayata da yansıdığı Falih Rıfkı Atay tarafından şöyle ifade edilmektedir. İkinci meşrutiyetin ilanı halk üzerinde geçici bir sevinç yaratmakla birlikte ileride yeni sorunların vuku bulmasına sebep oldu. Zaten gerek Trablusgarp ve gerekse de balkan savaşlarıyla halkın morali daha da alt üst olmuş ve ne yönetime ne de yeni kurulmuş olan bu partiye güvenleri kalmamıştır.⁴²

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izlediği bu politika karşısında halkın memnun olmaması yönetimde bulunan partiyi çeşitli önlemler almaya itmiştir. Suat Zeyrek; partinin kendinden olmayan kimseye yani kendisine muhalif olanlar karşı asla müsamaha göstermediğini belirterek⁴³ iktidar partisinin yönetimde tuttuğu yolu ve rakiplere karşı izlediği siyaseti açıkça ortaya koymuştur. Hem İttihatçılar kendi içlerinde de tam bir birlik oluşturmuş değillerdi. Bu yüzden aralarından bazılarının ayrılması ve aşağıda görüleceği gibi gelip ayrı bir parti kurarak İttihatçılara

³⁸ Bkz. Kuran, **İnkılâp Tarihimiz...**,s.307.

³⁹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal...**, s.3.

⁴⁰ Suat Zeyrek, "II. Meşrutiyet Döneminde İktidar – Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış", **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2013, 6/2,s.42.

⁴¹ Ahmad, **İttihat Ve Terakki...**,s.31.; Lewis, **Modern Türkiye'nin...**,s.286.

⁴² Atay, **Çankaya...**, s.146.

⁴³ Zeyrek, "II. Meşrutiyet Döneminde İktidar...", s.42

muhalefet yapmaları da var olan siyasi bakışın değiştiğini göstermektedir. Ahmet Bedevi Kuran 31 Mart olayının çıkmasının asıl nedenini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kanun-ı esasiye uymaması ve ülkenin siyasetinde izledikleri başıbozukluğa dayandırmaktadır.⁴⁴

Tarik Zafer Tunaya; dönemin birçok olumsuzluğu beraberinde getirdiğini belirtmekle birlikte önemli olumlu sonuçlarda getirdiğini belirtmektedir. Çünkü yazara göre ilk defa çok partili hayat oluşmuş ülkede demokratik bir hava esmiştir.⁴⁵ Bu durum bile uzun bir süre monarşiyle yönetilmiş Osmanlı halkı için büyük bir kazanç demektir.

Cemiyet'in kuruluş koşullarını yukarıda bir nebze vermeye çalışmıştık. Ülke Sultan Abdülhamit döneminde gerek Sultan'ın etkisiyle ve gerekse de daha önceden verilen bazı siyasi imtiyazların etkisiyle büyük bir boşluğun içine düşmüştü. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu bozuklukları giderebilmek amacıyla "Tensikat⁴⁶ Kanunu" çıkarmışlardır. Bu kanunla siyasi ve sosyal yapının önünde olan engeller kaldırılmaya çalışılmış, her tarafa sızmış olan liyakatsiz memurların tespit edilmesi için uğraşmıştır, rüşvet ve iltimasın ortadan kalkmasına çalışılmıştır.⁴⁷

İşte böyle bir durumda İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimi ele almıştı. Ülke yönetiminde söz sahibi olmak demek önemli konularda sorumluluk almak manasına geliyordu. Bu yüzden Cemiyet bazı konularda eksik kalmıştır. Kendisine muhalif olan gruplarda yavaş yavaş oluşmuş, yönetimin aksayan yönlerini kullanarak; bazen haklı bazen haksız ve aşırı olarak yönetimi eleştirmişlerdir. Bu konuda faaliyet yürütenler basın yoluyla eleştirileri iletmeye çalışmışlardır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, muhalif olan gruplar; Cemiyeti, bazı konularda aşırı yeren yazılar yazmışlardır ki Hasan Fehmi ve Ahmet Samim, Zeki Bey'in cinayet yoluyla katl edilmelerinin sebebini kaynaklar İttihat ve Terakki

⁴⁴ Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve...**,s.337

⁴⁵ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal...**, s.3

⁴⁶ Düzen Verme, Düzenleme, Fazla Memuru İşten Çıkarma, Bkz. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2009, s.1080.

⁴⁷Asaf Özkan, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet' Askeri Ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler Askeri Ve Mülki Heyeti Mahsusalar**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014,

Cemiyeti'ni eleştiren yazılar olarak göstermektedir.⁴⁸ Aşağıda bu konulara yine değinileceği için burada sadece verilen kısa bilgilerle yetinilecektir.

II. BÖLÜM: İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ VE BASIN

II-I-İktidar ve Basın

İttihat ve Terakki Cemiyeti; kuruluş amacı ve parti programında da belirttiği gibi demokratik düzenin oluşturulması için elinden geleni yapmıştır. Bu yüzden ikinci meşrutiyetin ilanıyla her alanda olduğu gibi basın konusunda da tam bir serbestlik hâkim olmuş ve başlangıçta sadece Osmanlı Sultanına övgüler yaparak varlığını idame ettirebilen basın; ikinci meşrutiyetle birlikte çok sesli bir hal almıştır. Yazarlar ve gazete sahipleri, İkinci meşrutiyetin ilanını gerçekleştirerek kendilerine böyle bir ortam sunan İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı övgüler dolusu yazılar

⁴⁸ Falih Rıfkı Atay, **Batış Yılları**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012, s.56.

yazarak partinin, halkın ve basının üzerindeki istibdadı kaldırdığı haberini yayarak kamuoyunun bakışını İttihat ve Terakki lehine çevirmeye çalışmışlardır.⁴⁹

Basının bu şekilde özgür olması Osmanlı toplumunda herkesin kendince gazeteler çıkarmasına ve yine kendince düşüncelerini topluma ulaştırma yarışı içerisine girmesine neden olmuştur. Fakat kurulan bu gazeteler varlıklarını uzun süre devam ettirememişlerdir.⁵⁰

Ali Birinciye göre; ikinci meşrutiyetin öncesinde ülkenin siyasal ve sosyal yaşamında etkin olan gayrimüslim Osmanlı tebaası ülkenin matbuatında da etkin roller üstlenmişti. Ve istedikleri yazıları yazabilme konusunda özgür davranabilmişlerdi.⁵¹ Yorumunda bulunarak, ikinci meşrutiyet öncesinde Türk ve Müslüman unsurların ülkede ne kadar geri planda kaldıklarını açıkça göstermektedir.

Türklerin ve Müslümanların ikinci meşrutiyetin ilanını müteakip ülkenin sosyal, siyasal yapısında ve özellikle matbuatında yer alması ve düşüncelerini açıkça ifade ederek bunları topluma yayma imkânı bulmaları, İttihatçıların başlangıçtan beri savundukları milliyetçi görüşlerinde ne kadar kararlı olduklarını ortaya koyan önemli bir dayanaktır.

Ahmet Emin Yalman; ikinci meşrutiyetle birlikte baştan beri Osmanlıda ikinci sınıf insan muamelesine tabi tutulan kadınların dahi kendilerince girişimlerde bulunmaya başladıklarını ifade etmektedir.⁵² Şeri hükümler ışığında yönetilen Osmanlının kadınlara bu şekilde baktıkları başlangıçtan beri süre gelen bir olaydır. Bu yüzden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaptığı bu girişim de takdire değer bir hadise olarak görülebilir.

Bütün bu yeniliklere rağmen yani her ne kadar basın özgür olmuş halk rahata erişmeye başlamışsa da bu uzun soluklu olamamıştır. Çünkü var olan siyasi durumdan rahatsız olanlar mevcut idi. Ve eski düzene geri dönmek isteyenlerde vardı.⁵³

⁴⁹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal...**, s.33,34.

⁵⁰ Orhan Koloğlu, **Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, ss.53-54.

⁵¹ Ali Birinci, **Hürriyet Ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Döneminde İttihat Ve Terakkiye Karşı Çıkanlar**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s.20.

⁵² Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim...**, s.70.

⁵³ Atay, **Çankaya...**, s.33.

Fikir hürriyetinin aşırı olması insanların düşüncelerini ülkenin her yerine yaymasına olanak vermiş, böylece farklı düşüncelerin ülkede egemen olduğu anlaşılmıştır. Bu durum farklı düşünceye sahip olanlar arasında fikri çatışmanın vuku bulmasına sebep olmuştur.⁵⁴ Doğal olarak insanlar arasında zıtlasma ve ideolojik kamplaşmalar meydana gelmiştir. Bu kamplaşma ve zıtlasmalar ilerde yeni partilerin kurulmasına sebep olmuştur.

Muhalif olan kesimler yukarıda ifade ettiğimiz üzere eski düzene geri dönmeyi amaçlayanlardı. Ancak bunun mümkün olmadığı İttihatçıların yönetiminde tamamıyla hâkim olmasıyla anlaşılmıştır. Bu sefer yeni üç grup zuhur etmiştir. Birinci grup İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin görüşleriyle paralel hareket eden *Türkçü* grup diğer bir grup ise Sultan'ın görüşleriyle paralellik gösteren *İslamcı* gruptur. Son grup ise yine İslamcı olan fakat *Osmanlıcılık* ideolojisini savunan gruptur son iki grubun ortak özelliği İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milli yani *Türkçü* ideolojisi karşısında daha muhafazakâr davranmalarıdır.⁵⁵ Bundan sonraki çatışmalar bu iki grup arasında vuku bulmuş ve uzun süre devam etmiştir.

Muhalif olan grup yani İttihatçıların karşısında yer alan kesim İttihatçıların yönetiminde uyguladıkları yanlışlıkları; çıkardıkları gazetelerle eleştirmeye çalışmışlardır.⁵⁶ Bunun karşısında Ziya Şakir'in belirttiğine göre; İttihat ve Terakki, elinde olan iktidar gücünden de yararlanarak muhalif olan gazeteleri kapatmıştır.⁵⁷ Buna karşın kapatılan gazeteler farklı isimlerle tekrar açılmışlarsa da İttihat ve Terakki Cemiyetini eleştiren yazılar yayınlamaları üzerine onlarda kapatılmıştır. Buradan bakıldığı zaman Ziya Şakir verdiği bilgilerle aslında muhalif kesimin kendilerince muhalefet yaptıklarını ancak İttihatçıların bunları sindirme yoluna gittiğini ifade ederek muhalif grubun haklı olduğunu ancak başta bulunan iktidarın yaptıklarında haksız olduğu düşüncesini oluşturmaya çalışmaktadır.

⁵⁴ Orhan Koloğlu, **1908 Basın Patlaması**, BAS-HAŞ, İstanbul,2005, s.22.

⁵⁵ Serdar Odacı, **Makale Türünün Siyasi Değişmedeki Rolü Bakımından II. Meşrutiyet Dönemi'nde Öldürülen İlk Gazeteciler**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi) T.C Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilimdalı, Ankara 2001, s.44.

⁵⁶ Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s.107.

⁵⁷ Ziya Şakir, **Hürriyet Ve İtilaf "Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı Nasıl Bitti"**, Haz. Serkan Erdal, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011 s.46

Hıfzı Topuz; "...ikinci meşrutiyet yılları basın tarihi bakımından anarjik bir dönemdir..."⁵⁸ Diyerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalif olan basın karşısında ne derece şiddetli bir tavır takındığını açıkça ortaya sermiştir.

Basın açısından bunlar yaşanırken Ahrar fırkasının yandaşı yazılar yazdığı ve İttihatçıları eleştirdiği için Hasan Fehmi;⁵⁹ kimliği belirlenemeyen kimseler tarafından öldürülmüştür.⁶⁰ Bu olayın İttihatçılar tarafından yapıldığı söylentileri yayılmaya başlamış ve bir kargaşa ortamı oluşmuştur.

Derviş Vahdeti kurmuş olduğu *İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti*yle birlikte hareket ediyor, çıkardığı *Volkan* gazetesinde yazdığı yazılarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izlediği *ulusçuluk* politikasını şu sözlerle eleştiriyordu: "*Mademki müminler kardeştir. İnsanlar için bundan büyük bağ mı olur? Bundan büyük kuvvet mi olur? Kavmiyet iddiasıyla bu gün Osmanlı devlet'inin tehlikede olduğunu iddia edersek bize kim hayır diye bilir, işte kavmiyet meselesidir ki bizi mahvedecek*".⁶¹ Bu yazılarıyla halkı hükümet aleyhine kışkırtan Derviş Vahdet'i 31 Mart hadisesinin meydana gelmesine sebep olmuştur.⁶² Bu olay Türk tarihinde ilk gerici hareket olarak yorumlanmıştır ve sonuçta hareket ordusu gelerek isyanı bastırmıştır. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti devletin varlığını ve bütünlüğünü muhafaza etmek amacıyla basında yeni bir düzenlemeye gitmek zorunda kalmıştır.⁶³

Burada gazetelerin açılmasının belli bazı kurallar dâhilinde olması gerektiği⁶⁴ söylenerek aşağıdaki kanunlar çıkarılmıştır.

- 1) Basına herhangi bir şekilde yasaklama getirilemez ancak eğer ülkenin varlığına bütünlüğüne herhangi bir sıkıntı gelirse bu sefer gazeteler sorgusuz bir şekilde kapatılabilir.⁶⁵
- 2) Ülke dışından hazırlanıp ülkeye getirilecek olan gazetelerin yayınlanması meselesi belli kurallar dâhilinde olacaktır.

⁵⁸ Topuz, **100 Soruda...**, s.107.

⁵⁹ Kabacalı, **Türk Basını'nda...**, s.71

⁶⁰ Aşağıda bu konuya değinilecektir.

⁶¹ **Volkan**, 12 Kanun-ı sani/ Ocak 1324/ 25 Şubat 1909'den, akt, Kabacalı, **Türk Basını'nda...**,s.67.

⁶² Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul 1990, s.83.

⁶³ Kabacalı, **Türk Basını'nda...**, s.56.

⁶⁴ Birinci, **Hürriyet Ve İtilaf...**,s.75-77. vd.

⁶⁵ Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze...**,s.84.

- 3) Gazete çıkaracak olan sorumlu müdür veya imtiyaz sahibi olan kişinin Osmanlı vatandaşı olması zorunluluğu getirilecekti. 21 yaşını doldurmuş olmalı ve bu günkü değimle sahtekârlık, dolandırıcılık gibi yüz kızartıcı suçlardan ceza almamış olmalı.
- 4) Bir kitap basılacaksa evvela ilk iki örneği iç işleri bakanlığı ve maarif nezaretine gönderilecekti.⁶⁶
- 5) Dinsel kitaplar basılacaksa gerekli mercilerden izin alınmalıdır. Şeyhülislam gibi.
- 6) Eğer gazete çıkaracak kişi kapitülasyonların etkisiyle ayrıcalık kazanmış olan bir kimse ise bunlar matbuatlarını Osmanlı kanun ve nizamlarına uygun yapacaklarına dair belli bazı güvenceler vereceklerdi.⁶⁷

Bu yasaklar getirilerek her ne kadar ülkenin geleceği güvence altına alınmaya çalışılmışsa da İttihat ve Terakki artan muhalefet karısında kendisini müdafaa etmeye çalışmıştır. Bu yüzden yasaların matbuata serbestlik vermekten ziyade hükümetin konumunu güçlendirdiği söylenebilir. Zaten asıl önemli olaylar bundan sonra başlayacaktır ki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olan gazeteciler yazdıkları yazılardan dolayı haklı veya haksız nedenlerle suikastlara maruz kalacaklardır. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki bu yeni yasayla birlikte aslında basına sansür getirildiği anlaşılmaktadır. Buda İttihatçılar döneminde medyaya karşı alınan ilk ve önemli bir tedbir olarak görülebilir.

II-I-I- Gazeteci Cinayetleri

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devletin yönetimini ele geçirmesi ve ardından yaşanan olaylarla kendisine karşı oluşan muhaliflere özellikle basın konusunda, nasıl bir tavır takındığını, yukarda genel hatlarıyla vermeye çalıştık. Bundan sonra çalışma alanımızın sınırları dâhilinde olduğu için bu dönemde öldürülen gazeteciler konusuna girilerek gazeteci Hasan Fehmi ve Ahmet Samim'in öldürülmesi hadisesi

⁶⁶Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze...**,s.85.; Bkz. Hıfzı Topuz, **Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.2003,s.84.

⁶⁷ Topuz, **100 Soruda...**,s.459.

genel hatlarıyla irdelendikten sonra, çalışmamızın asıl bölümü olan Zeki Bey suikastı hakkında bilgi verilecektir.

II-I-I-I- Hasan Fehmi

Hasan Fehmi'nin 1866 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Henüz çocuk denilecek yaşta babasını kaybeden yazar, içersinde bulunduğu istibdat dönemine rağmen siyasal bilgiler fakültesinde okumuş ve burada aldığı eğitimi iyi bir derece olarak sonlandırmıştır.⁶⁸

Aldığı eğitim gereği aydın fikirlere sahip olan Hasan Fehmi, dönemini eleştirmiş ve bu şartlarda kendisini ifade edebilme konusunda zorlanacağını anlamıştır. Bu yüzden ilk olarak Paris'e gitmiş ve genç Türkler hareketine iştirak ederek bazı faaliyetlerde bulunmuş ancak burada da aradığını bulamamış olacak ki, Mısır'a geçmiş ve bir süre burada yaşamıştır. 24 Temmuz 1908 yılında hürriyetin ilan edilmesi üzerine Osmanlı'da demokratik bir havanın doğmasını fırsat bilmiş bu yüzden geri dönmüştür. Buraya geldiği sırada gerek padişahın kendilerini sürgün etmesinden dolayı, gerekse de İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında kendilerine yer bulamayan ancak buna rağmen vatan sevgisini içinde barındırdıklarına inandığı bazı devlet adamlarının, şairlerin kurduğu, "*Fedakarane Millet Cemiyeti'ne*" katılmıştır. Bu sefer iş farklı bir boyut kazanmıştır. Çünkü Hasan Fehmi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meşrutiyeti ilan etmesine sıcak bakıyordu. Ancak yönetimde tek başına iktidar olmalarının sakıncalı bir durum olacağını savunuyor bu yüzden ağır eleştirilerde bulunuyordu.

Mustafa Baydar; "*Hasan Fehmi, meşrutî yönetimin yeni bir istibdat dönemi getirdiğini, askerî bürokrasiyle birlikte çalışmaya başladığını, yani İttihat ve Terakki Cemiyeti tek başına hizip olarak görülse de arkasında asker ve ordu vardır*".⁶⁹ Gözleminde İttihatçıları suçluyordu bu söylemler, İttihatçıların dikkatini çekmiştir. Yapılan bu ithamlar karşısında İttihat ve Terakki Cemiyeti de karşı hareket göstererek kendisini savunmuştur. Hasan Fehmi iktidara yönelik eleştirilerini *Hukuk-ı Umumiye* adlı gazetede yaptığı neşriyatlarla dile getiriyordu. Bunun üzerine

⁶⁸ Topuz, *Özgürlüğe...*,s.17.

⁶⁹ Mustafa Baydar, "Öldürülen Gazetecilerimiz" *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1967.

hükümet "*Fedakararı Millet Cemiyeti'ni*" kapatmıştır. Bu hadise üzerine ortalık daha bir karışmaya başlamıştır.⁷⁰

Bu sırada yani 14 Eylül 1908 yılında Ahmet Samim ve beraberindeki diğer bazı siyaset adamları tarafından "*Osmanlı Ahrar Fırkası*" kurulmuştur.

Bu parti siyasi ideoloji olarak Prens Sabahattin'in görüşlerine yakındı. Yani şahsi ve âdemi merkezîyetçi yönetim anlayışını savunuyordu. Bölgesel özerkliği savunuyor ve bireysel girişimi destekliyordu. Bu sırada yapılan seçimde parti dört vekil çıkarmıştır. Yani İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısında varlık gösterememiştir. Aynı zamanda Hasan Fehmi'de Mevlanzade Rıfat'ın kurduğu *Serbesti* gazetesinde yazılar yazarak başyazar olmuştur.⁷¹

Serbesti gazetesinin hiç bir siyasi partinin sözcülüğünü yapmadığını belirtmiştir. Ancak yazar buradaki yazılarında da eleştiri konusunda aşırıya gitmiştir. Ülkenin dış politikasını eleştiren yazar Almanlara yanaşılmasına karşıdır, keza İngiliz ve Fransızlara yanaşılması konusuna da eleştiriler yağdırarak, bu politikaların yanlış olduğunu vurgulamıştır. Eleştirilerinde Osmanlı Sultanını da hedef alan yazar dönemin şeyhülislamı Celalettin efendiyi eleştirmiş ve onun, bir din adamı olarak ülkenin menfaatleri dışında zenginleştiğini ifade ederek eleştirilerde bulunmuştur.⁷² Bu şekilde aşırı eleştirilerde bulunması Hasan Fehmi için iyi olmamış ve İttihatçılarda ona karşı hareket etmeye başlamışlardır. Hasan Fehmi sebebi tam olarak anlaşılmasa da kaynakların verdiği bilgilere göre 6 Nisan 1909 yılında Galata Köprüsünde öldürülmüştür.⁷³

Çağdaş yazarlardan Alpay Kabacalı; Hasan Fehmi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı en fazla muhalefet eden yazardı, öldürülmesinin sebebi bu olabilir diyerek, cinayetin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından işlendiği düşüncesini uyandırmaya çalışmaktadır.⁷⁴

Yine çağdaş yazarlardan Hıfzı Topuz; olayı anlatırken Hasan Fehmi zaten öldürüleceğini anlamıştı, çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın organlarca

⁷⁰ Kabacalı, *Türkiye'de...*, s.88,89.

⁷¹ Topuz, *II. Mahmut'tan...*, s.88.

⁷² Kabacalı, *Türkiye'de...*,s.89-91.

⁷³ Kabacalı, *Türkiye'de...*,s.92.

⁷⁴ Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze...*, s.86.

tehdit mektupları aldığını yanındakilere söylemiş ve devamında da öldürülmekten korkmadığını söylemiştir.⁷⁵ Sonuçta olan olmuş ve Hasan Fehmi öldürülmüştü.

Dönemi yaşamış bir şahsiyet olan Hasan Amca; olayı şöyle anlatmaktadır: "*o, gün her gün olduğu gibi okula koştum Ali Kemal; derse bir çeyrek gecikmeyle gelebildi. Sert ve diri adımlarla kürsüye doğru ilerledi, ağır ağır çıktı. Bir süre kendisi soluklandırdı. Yan dış cebinden çektiği beyaz tertemiz mendille terli yüzünü, başını sildi. Dershanede bir ölüm sessizliği o, dikkat ve endişeyle kendisine çevrilmiş bakışların farkında değilmiş gibi ağır ağır hareket ediyordu. Mendili cebine yerleştirdi, bitkin ve bezgin bir halde ağzını açtı:*

-Maalesef... Dedi evet maalesef bu gün ders veremeyeceğim.

Bir süre sustu, daha yüksek sesle tekrarladı.

-Bu gün ders veremeyeceğim; çünkü çok müteessirim, son derece mustarip bir haldeydi... Serbesti başmuharriri, arkadaşım Hasan Fehmi'nin şehadetinin(şehit olmasının) beni düşürdüğü derin teessür, bu gün vazife yapmama imkân bırakmadı.

Gittikçe tonu artan bir sesle...

-O atılan vicdansız kurşun, Hasan Fehmi'nin başına değil söz hürriyetine, fikir hürriyetine, vicdan hürriyetine en basit en başta gelen hukuk-ı beşere(insan haklarına) atılmış bir kurşundur.

Nutkun artan şiddetiyle dershanenin sessizliği sarsılmaya başlamıştır. O, derin sessizlik yavaş yavaş yerini asabi ve öfkeli bağrıışmalara bıraktı verdi."⁷⁶

Hasan Amca; bu anlattıklarıyla yaşanan cinayetin ne kadar elim bir hadise olduğunun Ali kemal, tarafından öğrencilere anlatıldığını ve bağrıışmaların, yerini protestolara bıraktığını söylemiştir. Ve protestolara başlayan mülkiye mektebi öğrencileri,⁷⁷ "şeriat isteriz" nidaları atmaya başlamışlar, katillerin bulunmasını istediler. Ancak kısasa kısas yani katillerin bulunup öldürülmesini veya öldürülmek üzere kendilerine verilmesi şartını öne sürmüşlerdir.⁷⁸ Bununla da yetinmemiş ve

⁷⁵ Topuz, **Özgürlüğe...**, s.13.

⁷⁶ Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İç Yüzü 1908-1918**, Arba yayınları. İstanbul 1989, ss.118-119; Kabacalı, **Türkiye'de...**ss,93-98.

⁷⁷ Topuz, **II. Mahmut'tan...**,s.88.

⁷⁸ Abidin Nesimi, **Yılların İçinden**, Gülen Matbaası, İstanbul 1977, ss.34-34.

Hüseyin Hilmi Paşa ve meclis başkanıyla görüşerek katillerin yakalanması konusunda hassasiyetle hareket edilmesini şiddetle istemişlerdir. Kendilerine katilin yakalanması için ellerinden gelenin yapılacağı sözü verilmesi üzerine protestoya son vermişlerdir.⁷⁹

Bu önemli hadise karşısında Hüseyin Cahit Yalçın; halkın, bu cinayetin sebebi olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni gördüklerini bu yüzden İttihatçılara karşı hareketlerde bulduklarını belirtir.⁸⁰

Yusuf Hikmet Bayur; olayın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yüklenmeye çalışıldığını belirtir. Ve katillerin bulunamadığını da satırları arasında ifade eder.⁸¹ Hasan Fehmi'nin katillerinin bulunamadığını Falih Rıfkı Atay'da belirtmektedir.⁸²

Hasan Fehmi yukarıda değinildiği gibi önceden yani meşrutiyet öncesinde bir süre Mısır' da yaşamıştı. Bu yüzden Mısır'daki Osmanlı halkı tarafından çok sevilmişti. Ve cinayet hadisesi orada bulunan halkı da çok büyük üzüntüye boğmuştur. Hatta ilerleyen zamanda çıkacak olan 31 Mart hadisesinin de nedeni olarak Hasan Fehmi'nin öldürülmesi gösterilmeye çalışılmıştır.⁸³ Cinayetin faili bulunsun veya bulunmasın, bazı kimselerce cinayeti icra edenin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup biri olduğuna inanılıyordu. Hasan Fehmi'nin mensubu olduğu Ahrar Fırkası da aynı düşüncede olacak ki İttihatçılarla araları açılmış ve mücadele daha da şiddetli bir hal almıştır.⁸⁴

Gerçek ne olursa olsun sonuçta 6 Nisan 1909 yılında Türk demokrasisine fikirsel anlamda büyük bir darbe indirilmiş ve halkın yönetime olan güveni sarsılmıştır. Ve Hasan Fehmi ilk basın şehidi olarak tarihe geçmiştir.

II-I-I-II-Ahmet Samim

Ahmet Samim 1884 yılında Prizren 'de dünyaya geldi. Osmanlının önemli liselerinden olan Galatasaray Lisesinde eğitime başladı; burayı bitirdikten sonra Robert Kolejinde eğitimine devam etti. Bir süre Osmanlı rejii sisteminde görev yapan

⁷⁹ Hasan Amca, **Doğmayan...**,s.121-122.

⁸⁰ Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1976. s.107,108.

⁸¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâp Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.I/II, Ankara 1991, , s.183.

⁸² Atay, **Batış...**, s.56.

⁸³ Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim...**, s.107-108.

⁸⁴ Zeyrek, "II. Meşrutiyet Döneminde İktidar..."s.30-32.

Ahmet Samim ikinci meşrutiyetin ilanıyla *Osmanlı* gazetesinde çeşitli yazılar kaleme almaya başladı.⁸⁵ Bu gazete "*Ahrar Fırkası'nın*" "*Osmanlı Ahrar Fırkası*" adını almış yeni şeklinin yayın organıydı.

Burada siyasi, sosyal ve ekonomik konularda yazılar yazan Ahmet Samim 31 Mart hadisesi üzerine parti kapatılınca, bu gazeteyi de bırakmak zorunda kaldı diye belirten Kabacalı, devamında Ahmet Samim'in İstanbul mebusları olan Kozmide Efendi ve Yordanoki Haralombidi tarafından açılan *Seda-yı Millet*, gazetesinde yazılar yazmaya başladığını belirtir.⁸⁶

Ahmet Samim; burada da yazdığı yazılarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştirmiştir. Ve birinci dünya savaşına giren Osmanlı devletinin Almanların yanında yer almaktansa İngilizlerin yanında yer alması gerektiğini savunmuştur. Ve İttihatçıların birinci dünya savaşına girerken Almanya'dan aldıkları borç paranın ne şekilde kullanıldığını aşağıdaki yazısında şu şekilde ifade etmiştir.

*"Ne yazık ki bu para yine Avrupa ya gidecektir. Elbise ve askeri gereçlerimiz oradan getirilmekte olduğuna göre bu para geldiği yere gidecektir. Bunun olabildiği kadarını ülkede kalması sağlanamaz mı sanki? Sözgelimi orduya gereken altı bin eyer, pekâlâ burada üretilebilir. Bunların bedeli olan miktar ülkemizde kalır."*⁸⁷

Ahmet Samim bu yazıyla batıdan yani Almanya'dan alınan borç paranın askerlerin giyim kuşam, silah ve teçhizat malzemelerinin alınması için tekrar Almanya ya ödendiğini belirtmiştir. Oysa savaşta Almanlar bizim müttefikimizdir. Zaten bu malzemeleri bize göndermesi gerekmektedir. Diyerek alınan borcun devletin çıkarları uğruna kullanılmadığını belirtmiştir. Devamı ise şöyledir.

"Evet, bizim halkımız bu gibi girişimlere alışık değildir. Ancak hükümet bu eğerlerin modeline göre ülkemizde üretmez mi? büyük şeyler istemiyoruz, bu borçlarla edindiğimiz para bizde kalmayacak, Avrupa ya gidecekse biz tazminat için mi borçlandık? Biz borçlanılmasın demiyoruz, her devlet borçlanır ama bu borçlarla söz gelimi Fırat vadilerindeki hazineleri ortaya çıkarmak için kanallar, suyolları açarak o şimdiki kurak çölleri yeşil cennete çevirip Mısır'a, Amerika ya meydan okuyacak bayındırlık eserleri kurmayacaksa neye yarar borç para? Mısırda şimdi

⁸⁵ Kabacalı, *Türkiye'de...*,s.114.

⁸⁶ Kabacalı, *Türkiye'de...*,s.114.

⁸⁷ akt. Kabacalı, *Türkiye'de...*,s.117.

*dönümü yüz İngiliz lirası eden topraklar İngilizlerden önce yüz paraya alıcı bulamıyordu borçlanma bu gibi yararlı kuruluşlar için yapılırsa doğrudur. Yoksa beş yıl sonra ikinci bir borçlanma, üçüncüsü... Bunun sonu nereye varır"?*⁸⁸

Burada da Ahmet Samim ülkeye getirilen borç para ile neden ülkeye yatırım yapılmadığı ve ordunun ihtiyaçlarının neden bizim ülkedeki kuruluşlar aracılığıyla üretilmediğini sorarak bir nevi hesap sormaktadır.⁸⁹ Bu yazılarla aslında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile üyeleri olan Mahmut Şevket Paşa gibi devlet adamları eleştirilmektedir. Özellikle Talat paşa ve maliye nazırı olan Cavit bey'i eleştirdiği yazıları da mevcuttur.⁹⁰ Ancak yine yazıdan yola çıkarak Ahmet Samim'in; İngiliz yanlısı olduğu da açıkça anlaşılmaktadır. Hatta belki de ülkenin bağımsızlığı bir tarafa bırakıp, İngiliz sömürgesi olması fikrine de sahip olabilir.

Alpay Kabacalı; İttihat ve Terakki Cemiyeti, *Seda-yı Millet* gazetesinin Yunan patrikhanesi tarafından desteklendiğini öne sürerek toplumsal alanda bu gazetenin ve yazarının değerini düşürmeye çalışmıştır.⁹¹ Diyerek İttihatçıları suçlayan bir yorumda bulunmaktadır.

Buna karşın dönemin bizzat içinde bulunarak olayları yakından izleme fırsatı bulan Hüseyin Cahit Yalçın; patrikhaneden yardım alma meselesini şöyle açıklamaktadır."*...o zamanlar Türklüğe en büyük, en uzlaşmaz, en can alıcı düşman olarak karşımızda Rumları görüyorduk. İstanbul'da çıkan Rumca gazetelerden aktardığım bölümler, Rumların ne kadar korkusuz ve yüzsüzce bir düşmanlığa girişmiş olduklarını göstermeye yeterlidir. Girit sorunu bu düşmanlığı her gün körükleyen ve azdıran, süreğen bir dert halinde devam ediyordu. Bizler Girit sorununu Türkiye için ölüm dirim sorunu sayarak, uzak ada üzerinde kalmış, sözde teorik bir egemenliği bile elden kaçırmamak için bütün coşkunluğumuzla çalıştıkça, Rumlar fena halde sinirleniyor; bazen açıktan açığa Girit adasının Yunanistan'a katılmasını savunuyorlar; bunu yapamadıkları zaman da İttihat ve Terakki'ye hükümete sataşma yolunda bir başarı bekliyordu. Patrikhane açıktan açığa Türklük ülküsü karşısına dikilmiş bir düşman değerindeydi. Kozmidi de patriğin tercümanı, dostu, kulu görünerek kendisine bir önem kazandırmaya ve yer kapmaya çalışan bir*

⁸⁸ akt. Kabacalı, **Türkiye'de...**,s.117.

⁸⁹ akt. Kabacalı, **Türkiye'de...**,s.117.

⁹⁰ Topuz, **Özgürlüğe...**,s.17.

⁹¹ Kabacalı, **Türkiye'de...**,s.115.

adamdı. İşte böyle bir adamın çıkardığı gazete de Ahmet Samim'in çalışması büyük bir yürek acısı yaratıyor...⁹² Gibi yorumlarıyla *Seda-yı Millet* gazetesinin patrikhaneden aldığı yardımı doğrular nitelikte bilgiler vermektedir.

Buna karşın Alpay Kabacalı, böyle bir yardımın yapılıp yapılmadığına dair eldeki bilgilerin yetersiz olduğu yorumunu yaparak Hüseyin Cahit bey'in aksine bir fikir beyan ettiği görülür. Devamında şu yorumu da yapmaktadır ki hükümetin kendisine muhalif olan kişileri susturmak için bu tarz bazı söylemler ortaya attıklarını ifade etmektedir.⁹³

Hıfzı Topuz'un; belirttiğine göre, Ahmet Samim, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hoşuna gitmeyecek yazılar yazdığı, dolayısıyla sürekli olarak tehditlere maruz kalmıştır.⁹⁴ Ancak yinede yazılarını yazmaktan vazgeçmeyeceğini belirtmesi üzerine bu sefer İttihatçılar farklı bir yol izlemişlerdir.

Mustafa Baydar'ın; belirttiğine göre; hükümet Ahmet Samim'e bu yazıları yazmayı bırakması koşuluyla kendisine bürokratik işlerde önemli mevkiiler vereceklerini teklif etmelerine rağmen Ahmet Samim bunları kabul etmemiştir.⁹⁵

Yine Topuz'un belirttiğine göre Zaten Ahmet Samim öldürüleceğini hissetmiş ve yakınındakilere şu mektubu yazmıştır. *"İttihat ve Terakki Cemiyeti idamıma hükmetmiş; idam olunacağıma yarı resmi bir surette bildirdiler. Emin olun ki kalbimde hiç bir korku yok. Bana dini bir tevekkül geldi. Ölmeye hazırım ancak ne zaman olur bilmiyorum."*⁹⁶ Ahmet Samim gerçekten öldürüleceğini sezmiştir. Kendisiyle arkadaş olan ve aynı dönemlerde gazetecilik yapmış olan Refik Cevat Ulunay'da, onun hakkında şu sözleri sarf etmektedir. Ahmet Samim ölüme bile bile gitti kendisinin öldürüleceğini biliyordu ancak buna rağmen her şeyi göze almıştı.⁹⁷ Sonuçta beklenen olmuştur. Ve Ahmet Samim, 9 Haziran 1910⁹⁸ yılında kendisine atılan bir kurşunla hayatını kaybetmiştir. Böylece gazetecilik açısından Türk basını İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde ikinci şehidini vermiştir. Yani fikir özgürlüğüne ikinci kurşun sıkılmıştır. Cenazesi küçük bir törenle kaldırılmış ve defn

⁹² Yalçın, **Siyasal...**, s.218-219.

⁹³ Kabacalı, **Türkiye'de...**,s.115.

⁹⁴ Topuz, **Özgürlüğe...**,s.51.

⁹⁵ Mustafa Baydar, "Öldürülen Gazetecilerimiz" **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1967.

⁹⁶ Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere...**,s.89.

⁹⁷ Refik Cevat Ulunay, "Öldürülen Gazeteciler", **Milliyet**, 24 Aralık 1959

⁹⁸ Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze...**, s.86.

edilmiştir. Vuranlar ortaya çıkmamıştır.⁹⁹ Fakat işin içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin olduğu halk arasında açıkça konuşulmuştur. Ancak kimin vurduğu konusunda ne zaptiyeler ne de devletin diğer üyeleri herhangi bir bilgi vermemişlerdir.

Bu çalışmanın esas konusu olan Zeki Bey suikastını araştırılırken dönemin gazeteleri tarafımda incelendi, burada Ahmet Samim'in katilinin kim olduğuyla ilgili yeni bilgilere ulaşma fırsatı yakaladım. Dönemin iki gazetesinde bu konuda bilgi verilmektedir.

Birincisi *Tesisat* gazetesidir ki Zeki Bey'in yedinci muhakemesinin tutanaklarının bir nüshasını burada verilmiştir. Ve tutanakta Ahmet Samim'in katli konusu şöyle geçmektedir. "*Dün muhakeme-i kısm-ı mahsusumuzda Zeki Bey, merhumun katilleriyle Müttehim Çerkez Ahmet ve Mustafa Nazım nam-ı şahısların cereyan eden yedinci muhakemesinde Sirozdan gelen bazı şahitlerin ifadesi cuda-i haiz-i ehemmiyetti her muhakemede birçok haiz -i ehemmiyet noktalar meydana çıkıyor. Çerkez Ahmet ve rüfekasının Siroz'da teşkil eyledikleri fedai komitesinden bassolundu. Bu komite birçok kişileri katl ve itlaf eylemiştir. Hatta Seda-yı Millet ser muharriri makarrı Ahmet Samim beyle Zeki Bey merhumu katl ettirmek isteyenler bu komiteyi vasata-i icraiye olarak kullanmışlardır*".¹⁰⁰ Diye önemli bir bilgi yer almaktadır. Yani buradan çıkan sonuç Ahmet Samim'i katl eden kişi hem fedai subaylara mensuptur, hem de Zeki Bey'i de kabl eden kişidir.

Mahkeme tutanaklarının verildiği; diğer bir gazete ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı sayılan *Tanin*, gazetesidir. Burada Zeki Bey'in yedinci muhakemesi icra edilirken Şahit Fevzi Bey, Reis Hulusi Bey'in kendisine uzun bazı sorular sormasından sonra verdiği ifadede şunları söylemiştir. "*Ahmet Samim, Ahmet(Çerkez Ahmet) efendi tarafından katl ediliyor. Çünkü bu Cemiyetçe yaptırılıyor. Ahmet Efendi, Samim'i öldürdükten sonra Siroza geldi*".¹⁰¹ Diyerek katillerim kim olduğu konusunda bilgi vermiştir. Bu bilgiyle birlikte Ahmet Samim'in ölümünün ardında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin olduğu kesinleşmiştir.

⁹⁹ Kabacalı, *Türkiye'de...*,s.121-127.

¹⁰⁰ Bkz. *Tesisat*, 30 Haziran 1327 / 13 Teşrin-i sani/ Kasım 1911.

¹⁰¹ *Tanin*, 13 Teşrin-i sani/ Kasım 1327 / 26 Teşrin-i sani/ Kasım 1911. "Zeki Bey'in Yedinci Muhakemesi"

Çünkü az ilerisinde yine duruşmada yer alan Necati Efendinin şahide sorduğu soru ve şahidin verdiği yanıt aşağıda aynen verilmiştir.

-*"Necati Bey: müttehitlerden Ahmet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dâhil midir?*

-*Fevzi Bey: dâhildir Sirozdaki kulübe devam eder.*

-*Necati Bey: İkinci İttihat Ve Terakki Kulübünün idam kararlarını icra için Sirozda böyle bir cemiyet var mıdır? Ve bunlara Ahmet ve Nazım dâhil midir?*

-*Fevzi Bey: Evet dâhildir efendim."*¹⁰²

Yazılanlardan yola çıkıldığı zaman açık bir şekilde görülüyor ki Ahmet Samim'de ilerde görüleceği gibi Zeki Bey ile aynı akıbete uğramıştır.

Aşağıda Alpay Kabacalı'dan nakl edilerek Ahmet Samim'in yazdığı bazı yazılar verilmiştir. Ve burada hangi konuda ne şekilde eleştirilerde bulunduğu aşağı yukarı anlaşılmaktadır.

*"Bir memleketteki hürriyet vardır. Gerçek hürriyet vardır. Orada milletin fertlerinden her biri, her hangi fırkaya mensup olursa olsun toplumsal ve siyasal kanaati ne olursa olsun, şahsen hiç bir saldırıya uğramayacağından, hükümetten kanuni ve meşru bir talebi bulunursa tamamen tarafsız ve garazsız bir işlem kısaca daima adalet göreceğinden emin olmalıdır."*¹⁰³

Yazıdan anlaşıldığı üzere Ahmet Samim; bir ülkede bireysel hürriyetin olması gerektiğine vurgu yaptıktan sonra bir tarafta yer almanın veya tarafsız olmanın devlet nazarında önemli olmaması gerektiğini belirtir. Sonra devletin kanun ve adaleti herkese eşit şekilde taksim etmesi gerektiğini belirtmektedir.

"Meşrutiyet devrinde basın, hürriyet ve serbestliğini tamamen elde etmiş bulunacağından kamuoyunu her hususta uyarıp aydınlatmaya mecburdur. Gereğinde hükümetin ululuğunu gücünü gösterir, yüceltir. Gereğinde bir çıkmaz yola düşmemek için zayıflığını, acizliğini ortaya koyar; mensup olduğu milletin erdemlerinden de söz eder, kusurlarından hastalıklarından ve hatalarından da, Bizde garip bir ruh hali var

¹⁰² **Tanin**, 13 Teşrin-i sani/Kasım 1327 /26 Teşrin-i sani/ Kasım 1911. "Zeki Bey'in Yedinci Muhakemesi"

¹⁰³ **Seda-yı Millet**, 16 Kanun-ı sani/ Ocak 1325 / 29 Ocak 1910. den akt. Kabacalı, **Türk Basını'nda...**,s.73.

basın Osmanlılığın erdemlerinden, ululuğundan, şan ve gücünden söz ettikçe görevini yapmış oluyor; bunun dışına çıkıp ta şu ve bu kusurlarından, filan ve falan şeydeki zaaf ve aczinden söz etti mi, o zaman fena bir yol izlemiş oluyor. Garazkâr oluyor. Hatta hain oluyor..."¹⁰⁴

Buradan basının görevi anlatılmakta ve Ahmet Samim basının başta bulunan hükümeti uyarma, yerme ve gerektiğinde övmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir

Ancak bulunduğu dönemi kastederek içinde buldukları zamanın ne hükümet açısından nede devletin diğer yöneticileri açısından eleştiriye tahammül bulunmadığını ifade ederek bir nevi sitem etmektedir.

Sonuçta Ahmet Samim'de yazmış olduğu yazılardan dolayı hayatından olmuştur. İktidar başta bulunduğu devletin itibarını korumak maksadıyla hareket ettiğini savunarak düşünen, yazan insanların hayatlarını hiçe saymıştır. Ancak burada şunu da göz önünde tutmak gerekir ki Ahmet Samim, ülkenin bağımsızlığından ziyade İngiliz yanlısı olması gerektiği bütün yazılarında vurgulamakta. Bu da ülkenin mukadderatı konusunda samimi olmadığı düşüncesini uyandırmaktadır.

¹⁰⁴ **Seda-yı Millet**, 28 Kanun-ı sani/ Ocak 1325 / 10 Şubat 1910. den akt. Kabacalı, **Türk Basını'nda...**,s.73.

III. BÖLÜM: ZEKİ BEY VE ÖLDÜRÜLMESİ

III-I- Zeki Bey'in Hayatı

Zeki Bey; 1869 yılında Kayseri'de dünyaya gelmiştir. Babası Osmanlı sarayında devlet işleriyle ilgilenmekte olan Kayserili Abdullah Efendidir.¹⁰⁵ Zeki Bey zamanın önemli eğitim kurumlarından olan Galata Lisesini ve Siyasal Bilgiler Fakültesini, aldığı birincilik derecesiyle bitirmiştir. Bu başarılar sayesinde yıldızı hızla parlayan Zeki Bey, ülkenin dış işlerinden sorumlu memurlarının yanında tercümanlık görevi yapmıştır. Kısa süre sonra kendisine Duyun-u Umumiye'de dönemin gelir ve giderlerini kontrol etmek gibi mühim bir görev verilmiştir.¹⁰⁶ Bunun yanında kuvvet ve muhtemelle yabancı dil bilmesinin verdiği rahatlıkla çeşitli liselerde yabancı dil eğitimi -özellikle Fransızca- dersleri vermiştir.

Zeki Bey; İttihatçıların karşıtı olan bir yazardı; bu yüzden muhalif hareket etmekten kaçınmıyordu. Hıfzı Topuz; Zeki Bey'in; siyasetle ilgilenmeyi seven, bilgili, araştırmayı seven bu alanda kendini yetiştiren ve fikrini sakınmayan biri olduğunu ifade ederek¹⁰⁷ Zeki Bey'in siyasi yönü hakkında bilgi vermektedir.

Zeki Bey; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, muhalifi olarak kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da kurucuları arasında yer almıştır. Duyun-u Umumiye mühim işler müdürüyken Zeki Bey burasının batılı güçlerin emperyal fikirleriyle sarılmış olduğunu görür. Ona göre ülkenin içinde de bunlarla birlikte hareket eden bir kısım

¹⁰⁵ Kabacalı, **Türkiye'de...**,s.127.

¹⁰⁶ Topuz, **II. Mahmut'tan...** , s.90.

¹⁰⁷ Topuz, **Özgürlüğe...**, s.111.

güçler vardır. Bunlar ortaya çıkarılmalı halka anlatılmalıdır. Bu yüzden çeşitli gazetelerde yazılar yazmaya başlamıştır.¹⁰⁸

Zeki Bey; yazdığı yazıların kendisine ait bir gazetede yayımlanması gerektiğini düşünmüştür. Bu yüzden Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurucusu olan Tunuslu Hayrettin Bey'in oğullarıyla birlikte gazetede kurmak için başvurur, isteği kabul edilir. Böylece *Şehrah* gazetesini kurarlar. Maliye nazırı olan Cavit Bey'in kurduğu *Milli Bankanın* batılı güçlere yani Yahudilere, hizmet ettiğine dair elinde belgeler olduğunu söyleyen Zeki Bey bu gazetede bu alandaki araştırmalarını yazacağını söyler.¹⁰⁹ Böylece gazetenin başyazarı olur.¹¹⁰

Şehrah gazetesi; Türk basınında en çok kapatılan ancak bu kapatılmalar karşısında yine farklı isimlerle en çok açılan gazetedir.¹¹¹ Bunun sebebi ise kuvvet ve muhtemelle döneminde hükümeti aşırı şekilde eleştiren yazıları yayınlamasıdır.

Zeki Bey'in; *Şehrah* gazetesinden öncede farklı gazetelerde yazılar yazdığı bilinmektedir. *Serbesti*, *Mizan*, gazeteleri bunların arasındadır. Sonuncusu olan *Şehrah* gazetesi ise, şahsın kendisine aitti. Zeki Bey; burada İttihatçıları eleştiren yazılarına devam etmiştir. Özellikle maliyede bir kısım yolsuzlukların yapıldığına dikkat çekmeye uğraşıyor, halkı hükümet aleyhinde, galeyana getirmeye çalışıyordu. Olayların araştırılması konusunda aşırıya kaçtığı, öldürülmesini müteakip yapılan mahkemelerinin yirmincisine katılan Necati Bey; tarafından şöyle ifade edilmiştir. "...Zeki Bey'in her şeyin meraklısı her şeyi karıştıran biridir..."¹¹² Diyerek Zeki Bey'in olaylara nasıl yaklaştığı ve olayların araştırılmasında nasıl davrandığı konusunda bilgi vermektedir.

Zeki Bey; yazmış olduğu gazetelerin hiç birinde kendi adını veya bilinen herhangi bir mahlasını kullanmamıştır.¹¹³ Ancak İttihatçıların onun yazıları konusunda fikir sahibi oldukları ve yazıları; yazanın bizzat Zeki Bey'in kendisi

¹⁰⁸ Topuz, **Özgürlüğe...**, ss.114-115.

¹⁰⁹ Topuz, **Özgürlüğe...**, ss.115-116.

¹¹⁰ Topuz, **II. Mahmut'tan...**, s.90.

¹¹¹ Zafer Toprak, " Bir "Evrak-I Muzırna 'Şehrah Gazetesi', **Tarih Ve Toplum Dergisi**, Ocak 1987.s.45.

¹¹² **Tanin**, 30 Nisan 1328 /13 Mayıs 1912. "Zeki Bey'in Yirminci Ve Son Muhakemesi"

¹¹³ **Tanin**, 27 Nisan 1328 / 10 Mayıs 1912, "Zeki Bey'in On dokuzuncu Muhakemesi"

olduğunu bildikleri, mahkemelerde şahitlerin verdikleri ifadeler sonucundan anlaşılmıştır.¹¹⁴

Zeki Bey'in öldürülme sebepleri aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacaktır. Ancak verilen ifadelerden onun ne tür yazılar yazdığı azda olsa anlaşılmıştır. *Tanin* gazetesine yansıyan mahkeme nüshalarından yirminci muhakemeye katılan Necati Bey; şunları söyleyerek Zeki Bey'in *Şehrah'ta* yazdığı yazılardan dolayı vurulmadığını ispat etmeye çalışmıştır.

*"Müslümanlık Feran masonluğa muhtaç değildir. Bu bir âdem-i kat için hiç bir vakit bir husumet tevellit etmez. İkinci makale; Bazı sathi Feran masonlar kapı kapı dolaşarak bin türlü muaviyet ile halkı Feran masonluğa dâhil ettirmeye uğraşırlar. Sonra cereyan-ı siyasiye kapılırlar. Bu olmasın deniliyor. Bu pek doğrudur, Feran masonluk başka siyasiyat başkadır. Zabitan asker Feran masonluğa dâhil olmasın deniliyor. Bu makale ise bir imza tahtındadır. Askerlerin siyasetle iştiğal etmemeleri lüzumu tabiattır. Şehrah'ın bu neşriyatı Feran masonları kendine düşman yapması şeklinde değildir."*¹¹⁵ Yazılardan da anlaşıldığı eğer bu yazılar Zeki Bey'e aitse ki ismini kullanmadığı için olmama ihtimali de var. Zeki Bey hükümete karşı ağır eleştirilerde bulunmamıştır. Ancak buna rağmen öldürülmüştür.

III-II-Zeki Bey'i Ölüme Götüren Sebepler ve Layihası

Zeki Bey'in Duyun-u Umumiye de görev alması ve çeşitli yazılar yazarak sesini duyurmaya başlaması devlet işlerinde etkin rol alması, siyasete yönelmesine neden olmuştur. Zeki Bey; yazdığı yazılarda devletin politikalarını eleştirmiştir. Özellikle 31 Mart hadisesinden sonra muhalefetini daha da artırarak; bu yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çeşitli infazlarda bulduklarını, Talat Paşa ve Cavit Bey'in yapılan infazların tetikçileri olduklarını yazmıştır.¹¹⁶

Zeki Bey'in öldürülmesine neden olan sebepler farklı şekillerde ifade edilmiştir. *Tanin* gazetesinde şöyle ifade verilmiştir. "... Zeki Bey'in katlinde oldukça

¹¹⁴ **Tanin**, 30 Nisan 1327 / 13 Mayıs 1912. "Zeki Beyin Yirminci Ve Son Muhakemesi"

¹¹⁵ **Tanin**, 27 Nisan 1328 /10 Mayıs 1912. "Zeki Bey'in On dokuzuncu Muhakemesi"

¹¹⁶ **Tanin**, 13 Teşrin-i sani/ Kasım 1327 /26 Teşrin-i sani/ Kasım 1911. "Zeki Bey'in Yedinci Muhakemesi"

mühim diğer bir ihtimal vardır. Esasen mahkemede mevzu bahis olmuştur. Zeki Bey'in Talip ve Cavit Beyler tarafından katl ettirilmiş olmasıdır. Zeki Bey'in Sadık Beyle mağlum el asam rüfekası Talip ve Cavit Beyler aleyhinde merkez umumide karar alması Şehrah gazetesinde bazı tenkidat-ı maliyede bulunarak bunların Cavit Beye raci olması bu işte alakadar olan Mümtaz Efendinin Talip Bey'in dostu olması... İlyas Çavuşun Cavit Bey yanındaki Ferit Beye mektup göndererek bu işten dolayı merak etme diye yazması..."¹¹⁷ Bu ifade aslında Zeki Bey'in eleştirdiği konuların muhatabı olan kişilerin, saldırısına uğrama ihtimalinin olduğunu göstermektedir. Zeki Bey maliyede bir takım yolsuzluklar yapıldığını öne süren yazılar yazmış,¹¹⁸ bununla ilgili önemli belgeler toplayarak bir kampanya hazırlamıştır.¹¹⁹

Bu durum onun öldürülmesinin diğer bir nedeni olarak görülmektedir. Ancak asıl önemli olan ise Zeki Bey'in yedinci muhakemesine katılan Kadri Bey'in verdiği ifadedir. Konuşmalar aşağıda aynen verilecektir.

Ziraat Bankası vilayet müdürü Kadri Bey mahkemeye çağırılır ve kendisine aşağıda sorular sorularak cevap alınır.

"-Reis: fiil-i katle dair mağlumatınızı söyleyiniz.

-Kadri Bey: katle dair mağlumatım yoktur efendim.

-Necati Bey: Kadri Bey, Mehmet Hayrettin Bey'in ifadatını teyit etmek üzere celb ettik. Zeki Bey'in mesleki iğtibarıyla nasıl tertip eylemiş idi. Zeki Bey'in bunları nerede hafz eylediğine, onun mevcut olduğuna brom muadeni, mimün meselesine dair bazı evrak varmış onlar şimdi gayip nerede Zeki Bey Farmasonlar aleyhinde mi idi? Zeki Bey'in Sadık Bey hizbine dâhil miydi? Bunlara cevap versin.

-Reis: Bunun katle dair ne münasebeti vardır?

-Necati Bey: Bu siyasi bir cinayettir. Bunların cemiyle zahire çıkacaktır.

-Reis(Şahide): söyleyiniz.

-Şahit: Efendim Zeki Bey harbi teberrür idi.

¹¹⁷ **Tanin**, 27 Nisan 1328 / 10 Mayıs 1912. "Zeki Bey'in On Dokuzuncu Muhakemesi"

¹¹⁸ Nesimi, **Yılların...**,s.35(dipnot)

¹¹⁹ Kabacalı, **Türkiye'de...**, s.127.

-Reis: Şehrah gazetesinin tesisinde ne dâhili vardır.

-Şahit: Zeki Bey; merhuma merbutiyeti olduğundan kendisiyle görüşür idim. Bir gün kendisine gitmiş idim kendisi 'Dilşat' gazetesi namıyla bir gazete çıkaracağını söyledi. Mesleğini sordum hak ve adaleti müdafaa olduğunu söyledi. Kendisine bu Samim ve Hasan Fehmi meselesinden dolayı hayırlı olup olmayacağını süval ettim. Cevaben ziyarı yok ben onu düşünmem isterse bin Zeki kurban olsun dedi sonra bana devr-i sabıktaki Makri köyü meselesini Mizah sahibi Murat Beyle olan yazılarımı bilirsin dedi.

-Reis: Maliye, nafia layihalarının münderecatı ne idi.

-Şahit: maliye, nafia layihalarını bilemiyorum. Yalnız öteden beri söylerdi. Ki İğlanı meşrutiyetin ve 31 Marttan sonra İttihadın siyasi bir takım cinayetler irtikab eylediği ve Cahitlerin mahiyetleri o, zaman belli olacağını ala el husus Cahid'in bir Osmanlı saftıyla burada duramayacağını söyledi.

-Reis: Brom muadini hakkında ne biliyorsun?

-Şahit. Kendisiyle ala ekser görüşürdük bir gün eser-i cedid kâğıdına yazmış bir takım yazılar gösterdi. 'Mümin' imzasıyla mı nedir? Bilmiyorum müminin bir mektubudur. Dedi başka bir şey bilmiyorum.

-Necati Bey. Zeki Bey farmasonlar aleyhinde miydi?

-Şahit: Farmasonluk gerek âdem-i insaniyet ve gerek dinsizlik olarak telaki edilsin Zeki Bey; aleyhinde değildi. Lakin şeyhülislam efendinin mason olmasının şiddetle aleyhinde idi. Talip Bey güya evvelce azledilmiş ona çok hiddetleniyordu. Masonluğu orduya sokacaklar lakin ordu sonra mahv olur. Diyordu.

-Necati Bey. Sadık Bey; fırkasıyla alakası ne derece idi.

-Şahit. Derece-i alakasını bilmem lakin Şehrah idaresinde daima Hayrettin Bey Şaban Efendi görüşürlerdi. Bendeniz bitaraf olduğumdan bunları takip etmezdim.

-Necati Bey: Ziraat Bankasından Hacı Ali beyle, Ahmet beyle görüştü mü?

-Şahit: Fiili katlika edildikten sonra tabii tahsil ve idraki yerinde olanların muhakemesini cinayetin siyasi olduğuna hüküm etmişti. Benimde öyle fakat şahadetten sonra ikdam da Hacı Ali Bey'in ifadesini okudum... Hacı Ali Bey'in yanındayken burada görevli diğer bir kişiyle konuştum ve cinayetin siyasi cinayet olduğunu söyledi."¹²⁰

Bu ifadeden anlaşıldığı kadarıyla Kadri Bey, Zeki Bey'in öldürülme sebebinin yazdığı siyasi yazılar olduğunu ima etmektedir. Yani Zeki Bey, ülkenin yararına yazdığı yazılardan dolayı eleştirilmiş ve öldürülmüştür. Düşüncesini uyandırmaya çalışmakta ve mahkemeyi bu şekilde yönlendirmeye çalışmaktadır.

Enver Ziya Karal; Zeki Bey'in öldürülmesi hadisesine farklı açıdan bakmaktadır. Zeki Bey'in aslında İngilizlerden destek alarak yazılarını yazdığını belirten Karal; olayı şöyle ifade eder: *"Zeki ülkücü İttihatçılara karşı şiddetli yazılar yazıyordu. Zeki Bey, Duyun-u Umumiye memuruydu İttihatçıların ekonomsal siyasetine karşı bulunan yabancılar tarafından desteklenmekteydi. İttihat ve Terakki meşrutiyetin duyurulması üzerine İngiliz Bankasının, Osmanlı Ekonomisi üzerindeki baskısını zayıflatmak amacıyla İngiliz maliyecilerinden Ernest Caselle'in imtiyazında olmak üzere Türkiye Milli Bankası'nın kurulmasına çalışmalarına girişmişler ve 31 Mart olayından sonra bunu sağlamışlardır. bankanın işlerini kontrol etmek için Cavit Beyi hissedar yapmışlar. Fakat maliye nazırı olması üzerine yerine Cahid'i (Yalçın)'ı geçirmişler bu suretle İstanbul'da siyasal parti çalışmalarının perdesi arkasından birde zıt siyasal çıkarlara sahip bankaların çatışması yer almıştır. Duyun-ı Umumiye memuru Zeki Bey'in bu konuyla ilgili görüşleri şu merkezdeydi. Osmanlı Bankasının nakit sermayesi 10 milyon kadardır. Fransa'nın önemli mali müesseseleri Osmanlı Bankasının hissedarıdır. Bankanın 70 kadar şubesi var. Türkiye Milli Bankası sermayesi ise bir milyona bile ulaşamamıştır. yaptığı mali işler ise hiç denecek kadar azdır. Zaten İngiliz ve Fransızlar arasında da bir anlaşma mevcuttur. Bu anlaşmaya göre İngilizler doğuyu Fransa borsasına bırakmışlardır. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğunda bu anlaşmaya aykırı olarak kurulmuş olan bir bankaya iş yoktur. Zeki Bey bu şekilde düşüncelerini yayarak*

¹²⁰ **Tanin**, 13 Teşrin-i sani/ Kasım 1327 / 26 Teşrin-i sani/ Kasım 1911. "Zeki Bey'in Yedinci Muhakemesi"

muhaliif ittihatçıları daha da bir kıskırtıyordu. Bu yüzden 10 Temmuz 1911 yılında kimliği belirsiz kişilerce öldürüldü."¹²¹

Olaya farklı bakış açısıyla yaklaşan Karal; Zeki Bey'in aşağıda görülecek olan layihasının içeriğine de değinerek İngiliz destekli yazıları olduğunu belirtmeye çalışmıştır. Kuruluşundan itibaren milliyetçi yönleri ağır basan İttihatçıların; *Milli Bankayı* kurarak Osmanlı maliyesini yabancı etkisinden kurtarmaya çalıştığını iddia eden Karal; Zeki Bey'in buna engel olmaya çalıştığını ifade etmektedir.

Kabacalı; Zeki Bey'in tıpkı kendinden önceki Hasan Fehmi ve Ahmet Samim gibi ekonomik konulara yönelerek, yazılarının yazdığını belirtir.¹²² Yine aynı yazar gibi Zeki Bey'inde vurulacağını sezdiği aşağıdaki konuşmalarından anlaşılmaktadır. Evvela önemli konular açıklayacağını şu şekilde anlatmış: *"...Eğer cenab-ı hak bana ömür ihsan ederse bir gün yâdımdaki delaili-i vesaike ile 31 Mart vukuatın, Adana katliamını mensuplarını hepsini göstereceğim."*¹²³ Diyerek aslında yazmadığı ancak bilgisi olduğu başka konular olduğunu ve bunları da ortaya çıkaracağını belirtmiştir. Ardından söylediği şu sözlerle onun, öldürüleceğini sezdiği anlaşılmaktadır. *"...Ben, Cemiyet meczupları tarafından her an katli rakte edilmeye mümtazımın lakin ben memleket yolunda kendi şahsıma ehemmiyet vermiyorum. Eğer bir gün esrarengiz veya şüpheli bir ölüm ile fevt olursam; cemiyet kurbanı olduğumu anlayın."*¹²⁴

Zeki Bey'in vurulmasından sonra yazılan yazılarda bu konuda önemli tespitler içermektedir. Örneğin Mustafa Baydar; Zeki Bey'in; Cavit Bey'in ekonomi politikalarını eleştirdiğini hatta bu konuyla ilgili önemli bir layiha hazırlayarak, yapılan yolsuzlukları ortaya çıkarmak istediğini ancak vurulduğunu belirtmektedir.¹²⁵ Buradan da anlaşıldığı üzere katlin temel sebebi yazmış olduğu yazılar ve aşırı eleştirilerdir.

Zeki Bey'in öldürülme sebebi her ne suretle olursa olsun sonuçta vuku bulmuştu ancak öncesinde gerçekleşen olaylar mevcut idi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı üyeleri Zeki Bey'in yazdıkları yazıların doğru olabileceği fikrine kapılmışlardı. Bu yüzden parti kendi arasında iki gruba ayrılmıştı. Bir grup

¹²¹ Karal, **Osmanlı...** ss.147,148.

¹²² Kabacalı, **Türk Basını'nda...**,s.75.

¹²³ **Tanin**, 21 Nisan 1328 / 4 Mayıs 1912. "Zeki Bey'in On sekizinci Muhakemesi"

¹²⁴ **Tanin**, 21 Nisan 1328 / 4 Mayıs 1912. "Zeki Bey'in On sekizinci Muhakemesi"

¹²⁵ Mustafa Baydur, "Zeki Bey Yolsuzluk Belgelerini Açıklayacaktı Kaatil Tespit Edilemiyor" **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1967.

yazılanların doğru olabileceği kanaatine varmıştı. Ve onlar Talat ve Cavit Beylerden şikâyetçi olarak Kayserili mülazım teğmen Şaban Efendiye; Zeki Bey'in yazdığı bu yazılarda. Yani İttihatçıların borçlanmasına ilişkin yazdığı yazılarını bilimsel dayanaklarıyla, kendilerine bir rapor şeklinde hazırlayarak ulaştırılması konusunda öneride bulunması için ricada bulunmuşlardır.¹²⁶

Bu konu Zeki Bey'in mahkemeleri sırasında da ortaya çıkmıştır ki Şaban Efendi ile Reis arasında şöyle bir konuşma yapılmıştır.

-Reis: Katlin esbabına dair sizden bazı mağlumat alınacağından ne biliyorsanız anlatın.

-Şaban Bey: malumatım yok

-Reis: Şöyle bir mektup yazmışsınız (mektup okunmuştur.)

Okunan mektup aşağıda aynen verilmiştir"¹²⁷

"Huzur-ı âlilerine arz-ı acizemdir.

Geçen gün azıcık müzakere ettiğimiz husus nihayet Selanik'te halledilmek suretiyle, karargir oldu. Vakit bulup ta teşrif edemedim. Bu gün hareket ediyoruz; nam-ı âlileri meydana çıkar ve yahut bu yüzdeni mahalli hesab bir hal zuhura getirilirse namussuz bir adam olduğumu iş bu arizimle temin ederim. Ve zâtı âlilerinden muavenet rica ederim. Bu babda. Hizmet bulunduğunu lazımı gibi tekdir eden vicdanınız: eminim ki niyazımın isaf-ı hususuna zâtı âlilerini mecbur edecektir.

Maliye nazırını itham edebilecek her ne var ise. Bila noksan işarını himmetinizden istirham ederim. Matbuunuz imzasız olsun yahut emin bulunduğunuz bir zata yazdırılsın, Türkçe olmaz, Fransızca olsun. Elhasıl nasıl muvaffak görülürse, surat-ı mümkün ile ulaştırılmalarını tekrar temenni eylerim. Namus ki atide hayatın teminatı namusumdur intizarda kalırsam duyacağım azabı tarif edemem mütecadim arize biraderim bendeleridir. ayajta(?) ve açık karaladım baki takdim takrimat eder niyazımın işafını son defa istirham eylerim efendimiz hazretleri 27 Kanun-ı evvel 1326.

¹²⁶ Kabacalı, **Türkiye'de...**,s.137.

¹²⁷ **Tanin**, 16 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 / 29 Teşrin-i Evvel/ Ekim 1911. "Zeki Bey'in Dördüncü Muhakemesi"

İmza Tedkik-İ Evrak Komisyonu Azasından (Mahir) Şaban Şükrü Bin Hüseyin."¹²⁸

Görüldüğü gibi Şaban Efendi Zeki Bey'den maliye konusunda bir layiha istemektedir. Burada önemli olan husus Şaban Bey'in yazdığı layihada gizlilik konusunu ön plana çıkarmasıdır. Belki de Zeki Bey'in araştırdığı konuda Şaban Efendi de bilgi sahibidir. Ancak susmayı tercih etmiştir. Reis ve Şaban Bey arasındaki konuşma şu şekilde devam etmiştir.

-Reis: Sizin mi?

-Şaban Bey: Evet efendim biz bazı şeyler müzakere edecektik arkadaşlarım harbiye nezaretinden bana müsaade aldılar. Gittik. Bendeniz Kadri Bey'in rüfekasıyla gidecektim oradan bunu yazdım.

-Reis: Umur-ı maliye nedir?

-Şaban Bey: Zeki Bey'e gitti idim, icap ederse maliyeye ait bana bilgi vermesini dedim. İşte bu odur.

-Reis: Bunu tedkikatı maliyede su-i istimal varmış diye mi?

-Şaban Bey: Evet efendim.

-Reis: Mektupta siz kimseye haber vermem diyor, namusunuzda yemin ediyorsunuz.

-Şaban Bey: Evet buda hakikattir.

-Reis: Size cevap geldi mi?

-Şaban Bey: Evet.

-Reis: Nerede?

-Şaban Bey: Evrakım arasında mahfuz.

-Reis: Zeki Beyi nereden tanırırsınız?

-Şaban Bey: Kendisi Kayserilidir. Bir fırka-i Peruru Cemiyeti teşekkül etmiştir. Orada kendisini tanıdım. Bir gün hanesinde bazı evrak gördüm, sordum umur-ı maliye'ye ait olduğunu söyledi. Bende bana vermesini o, vakit rica ettim.

¹²⁸ **Tanin**, 16 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 / 29 Teşrin-i Evvel/ Ekim 1911. "Zeki Bey'in Dördüncü Muhakemesi"

-Reis: Diğer mesele dair görüştünüz mü?

-Şaban Bey: Hayır efendim".¹²⁹

Şaban Efendiye, aşağıdaki layiha cevap olarak gelmiştir ki bu zamana kadar yapılan bütün eleştirileri içermekle birlikte önemli olayların ortaya çıkmasına da sebep olmuştur.

III -II -I-Zeki Bey'in Şaban Bey'e Gönderdiği Layiha

Kabacalı; Aşağıdaki layihayı Zeki Bey'in dolabında sakladığı ve hiç bir yerde yayımlayamadığı layiha olarak gösterir.¹³⁰ Bu layiha ile İttihat ve Terakki Cemiyet'i bazı konularda eleştirilmiş ve kendi aralarında bölünmüştür.

"Türkiye Milli Bankası; İngiliz Ernest Kasıl'ın taht-ı imtiyazındadır. Bu esasen Yahudi'dir. Bunun ne demek olduğu mağlumdur. Bu bankayı Osmanlı Bankasına sad olmak üzere duyun u umumiye idaresi İngilizler vekili Mösyö Blok tarafından vuku bulan ısrar ve teşebbüsate üzerine açmışlardır. Esasen bu zat Yahudidir. Öteden beri Osmanlı Bankasına adaveti vardır. Hatta vaktiyle Osmanlı Bankası menafî muhabiri bazı teşebbüsatta bulunduğu vakitlerde, Osmanlı Bankası Paris sendikası vasıtasıyla ve Paris hariciye nezaretinin Londra hariciye nezareti üzerindeki tesiratıyla Blok'un başına öercesine teşebbüsatta geriye aldıkları, vukuatla sabittir.

Yani Osmanlı Bankasının düşmanıdır. Türkiye Milli Bankasını açtılar, Mösyö Loran'a rağmen Cavit Bey'i hissedar yaptılar. Birinci nifak tohumu buradan gelir. Cavit Bey gaib etti. Ama maliye nazırı oldu. Binaenaleyh daha ziyade bankam himaye eder, dediği mağlumdur. Maliye nazırı sıfatıyla bankadaki hizmetine zahiren devam mümkün olduğundan yerine Cahid Bey'i koymuştur. Güya bu yeni Türkiye Milli Bankası, Osmanlı Bankasına rekabet edecektir. Osmanlı Bankası nüfuzlu bir bankadır. Sermayesi on milyon liradır. Hem de dünyanın yegâne pazar nakdi olan

¹²⁹ Tanin, 16 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 / 29 Teşrin-i Evvel/ Ekim 1911. "Zeki Bey'in Dördüncü Muhakemesi"

¹³⁰ Kabacalı, **Türkiye'de...**, s.137.

Fransa'daki mühim-i müessesatı maliyedir. Ketürleri, Osmanlı bankasının hissedarıdır.

Binaenaleyh, musakka gayet sağlamdır. Son derece mühim ve sağlam bir de imtiyaz namesi vardır. Memlekette de yetmiş kadar şubeleri vardır. Ona rekabet zordur. Bölge Karodamı Liyona rekabet edebilir. Osmanlı Bankası. Paris'teki Şerka-i muamelatında Kontvar Nasyonal Diskont Bankasında dersaadette şube açtırıyor. Bir kuvvet daha imtiyaz namesinde ikraz hakkı ona aittir. Terazoreri (Hazine Darlık Muamelatı) kendisine münhasırdır. Hakkıdır. İmtiyazıdır. Bu kuvvet kendisine kâfi.

-Türkiye Milli Bankası nedir?

-Hiç.

Geçen sene iki istikraza iştirak etti. İkisinde de utandı. Bu sene ise girişti geçen sene utandığı işlerden biri şehremini istikraz gibi bir milyon liralıktır. Hâ evrakını tahvilatını piyasaya çıkaramadı. Kendi cüzdanında mahfuzdur.

Bir mukarrer banka için bu gayet hibedir.

Ve gayet zararlı bir iştir.

Bu istikrazın şekli aktı geçen sene takibi olundu. İse sureti icrasında bir gayrı tabilik olduğu zahir olur. Meclisi mebusan müzakeratı iğtirazatı delildir.

Utandığı diğer, İkinci istikraz geçen senenin yedi milyonluk istikrazımızdan iki milyonu Londra Borsasında piyasaya koyacağını deruhte eyleyerek kabul etti. Sonra koyamadı iade etti. Hatta Cavit Bey'in geçen sene meclis-i mebusan da bu istikrazın Fransa Borsasında kabul edildiğini medh ettiği sırada Londra Borsasının hissesini de Paris Borsası aldı. Diyerek türlü türlü alkışlarla temid-i micat ile satışlarla Fransızları ayyuka çıkardı idi.

İstikraz bu sene ne oldu. Ayyuka çıkarılan Paris Borsası ayaklar altına alındı. Acaba Fransızların o kadar satışı millet meclisindeki teminatını unuttular da nankörlük mü ettiler? Yoksa paralarını faizle kiraya verüp para kazanmak usulünde sarf-ı nazar mı ettiler?

Gelelim, bu seneki istikraz işindeki patırtıya ispatını ayrıca başka bahiste zikr edeceğimiz istikrazın Paris'te ru-i kabul bulamamasından evvel Cavit Bey, Ernest Kasıl Bankanın sahibi imtiyazı ile istikraz yaparız zannetti.

Londra'da da uğraştı yapamadı. Paris'te Ernest Kasıl işe karıştı. Buradaki Reisi Henry Babington kalktı daha evvel Blok gitti idi.

İngiltere Hariciye Nezareti'nin aşağıdaki bahsedileceği vecihle müdahalesi üzerine hepsi bozuldu. Milli Türkiye Bankası bir iş yapamadı. Çünkü yapamazdı. Badema yine yaparız esasen İngiliz sermayesiyle teşekkül etmiş. Bir banka burada iş yapamaz. Zira İngiliz paralarını cenubi-i Amerika hükümetine tahsis etmişlerdir. Anlar oralarla iş yaparlar. Bizimle çoktan beri kesmişlerdir. İspatını aramaya lüzum yoktur. Vakada budur. Şarkı Fransa Borsasına bırakmışlardır.

İşte bundan içindir ki balada arz olunduğu vecihle iki muamele-i maliyede İngiliz sermayedarını bikayıt kaldılar. Bir milyon liralık şehri emaneti tahvilatı bankanın cüzdanında yani cebinde kaldı. Diğerini ise büsbütün iade ettiler. Zira bankanın serveti kâfi değildir. Piyasa ise para vermiyor.(Amerika'ya hasr ettiğinden ve birde burayı Fransız nüfuzu maliyesine ayırmış olduklarından) işte. Bunun içindir ki Milli Türkiye Bankası, Osmanlı Bankasına kalb-i muameleye taraftardır.

Avrupa'da; bu yolda gelen telgraflar tekzip edildi. Başka çare yoktur. Yoksa Milli Bankası topu atar. Çaresiz Osmanlı Bankasının kucağına düşürecek ne gaib muameleye meydan verdik.

Bir banka için delalet ettiği istikraz evrakını kendi cüzdanında saklamak piyasaya çıkarmaya cesaret edememek kadar mahlûk olduğunun bir misalini bir iki ay evvel yapılan muameleyi maliye nihayet beş buçuk ve ya on bir milyon lira için otuz üç (Almanya, Macaristan, Avusturya İsviçre) Bankalarının iştirakini da görürüz.

Piyasaya çıkaramayacakları hazine-i tahvilatın aralarında taksim için topladılar bir tanesi sermayesini yalnız bir nevi kaide -i hasr eder ise iktisaden intihardır. Türkiye Milli Bankasının emanet-i istikrazında düştüğü müşkülât-ı iktisadiye'ye düşmemek için herifler otuz üç banka topladılar hoş yine dönüp dolaşıp Paris Borsası da iştirak edecektir.

Paris Borsası; diyip geçmemeli 1910 sene-i Efrinciyesi tarafından Paris Borsasına resmen kabul edilen evrak-ı nakdiye beş milyon kırk dokuz milyon sekiz yüz küsur bin Franktı. Yani iki yüz elli iki milyon beş yüz kırk küsur bin liradır. Bunu inkıraz etmişlerdi. Bundan on milyon lira faiz ve kâr alıyorlar. Sene de böyle aldıkları kâr ve faiz ki icabında Fransa'ya idhal ediliyor. İki yüz yetmiş milyon liradan ziyadedir. Biz miskin Türkiye Bankasıyla bu heriflerle omuz uyuşturmaya yelteniyoruz.

Bunlar masal değil azizim isterseniz o beş milyarlık müfredatını da verebilirim. Yani hangi nevi işler için ne miktarda ne faizde tahvilattır. Birer birer gösterebilirim. Osmanlı Bankasının da kusurları varsa imtiyaz namesini okuyup başına urarak yaptırmalı, yoksa sidik yarışına çıkmamalı idik.

İşte meşruti memlekette taraftarlık böyle netice-i tehlike doğurur. Taraftarlık istibdadın istiyadgahidir.

Gizli muameleler taraftarlık meşrutiyeti yıkar.

Gizli muamele keyfi muameleyi müstelazımdır. Zulümdür istibdattır.

Açık muamele kanun-i muameleyi müstelazımdır ki adildir. Meşrutiyettir.

Taraftarlıkta kanundan teyidi müstelazımdır ki buda zulümdür. İstibdattır.

Bitaraflıkta kanuna avdet vereceği müstelazımdır ki adalettir meşrutiyettir.

Gelelim İstikraza

Bu istikraz meselesi ile rüşt-ü iktisadiden pek uzak tasarrufat kavliyle vekaliyeden mahrum bir sabi gayrı mümeyyiz olduğumuzu âlem-i medeniyet huzurunda istinaf ve temyizi olmamak üzere iğlim-ı katiye baht-ı katiye rebt ettik.

Bu istikraz münasebetiyle Avrupa cera idi neler yazmadı ki! Cümlesini bulmak mahal bir kısmı eldedir. Elde olmayanlarda bulunabilir buldurulup behemehâl mütalaa ve tetkik etmeli.

Rover Dudumunda; Teşrin -i evvel Efrinci ibtidasında neşr olunan nüshasının son bahsinde ince yazı ilen yedinci sahifeye kadar bir bahs vardır.

Bunda iş hülâsa edilmiş. Dünün dolapları hikâye olunmuştur. Hatta bir iki erkân-ı keramın namusu ve iffeti mevzu bahis olmuştur.(bizim vazifemiz değildir ki fırıldakları Cavit Bey'in bunda oynadığı rollerin iç yüzlerini izah edelim) tabiriyle ağır bir itham atıyor.

Bunu buldurup okumalı, okutmalı tekzip etmeli ettirmeli. Veya işin içinden çıkıp def olmalı. Tan gazetesini de Eylül içindeki baş bendin de bu manada iffet ve namus ithamatını muhtevi idi. oda mukabelesiz kaldırıyor.

Tanin; bunlara sustu. Bir bende o domuzu bahsolmuş idi. istikraz muamelesinin safhını bervechi ati mezkûrdur. Mevcut gazete parçaları alevlendikten sonra toplanmaya başlanmıştır.

Anları tarihi sırasıyla mütalaa ilk gerek bütçe yapıldı. Tasdik edildi. Açığı milyonlara bali idi. Bunları iç âlemde biliyordu. Maliye nazırı Avrupa'ya gitti hem de doğruca para piyasası üzerine Paris'e gitti gitmekle Yahudiler ile mütalaa kalem-i mahsusu müdürü Nesim Rusu Hariciyede bulunmuş olan Mütercim Efendinin damadı. Jak Münaşa(piyasada şimdi simsarlıkla meşguldür) Bu adam Paris'teki Kradi Mobile Bankasının der Ketüruna ile münasebeti vardır.

Paris'te, Nazır görüştüğü gazeteler muhbirlerine ve hatta hariciye nazırının verdiği resmi ziyafette bütçemizin istikraza ihtiyacı kalmadığını olsa olsa sene nihayetinde doğru bir küçük aranes ile iş kapamamak mümkün olduğunu beyan eyledi. Gazeteler hep yazdılar dersaadet gazeteleri de yazdı. Başta Tanin idi. Paris'te el altında o banka ile meşgul oluyorlardı. Zahra da Osmanlı Bankası ile görüşürlerdi.

Cavit Bey; Londra'ya gitti. Ernest kasıl ile görüştü. Ve onu, Krala da takdim etti. Sefirde heyula gibi oturdu. Burada bir ecnebiyi hükümdar gibi takdim eder Kel Yom görüp işitiyoruz gazeteler okuyoruz. hatt-i zatında ehemmiyeti yoktur. Şeklen kötüdür. Ernest Kasıl Türkiye Bankası müessese ki; Osmanlı Bankasını uracağı zamanın geldiğini hüküm ederek Karadi Mobile Bankasıyla bunu beraber yaparız zan etti.

Osmanlı Bankasıyla nasıl bozuşması lazımdı. Oda bulundu. Cavit Bey geçen seneki yedi milyonluk istikraz gibi bunu da teminat-ı mahsusasız olarak yapalım teklifinde bulundu. Banka; buna bu kere iki mani gösterdi. Biri geçen sene hükümet

31 Mart hadisesinde çıkmıştı. Ana merhamen kolayca muvaffakat ettik; Dedi. Memleketi müşkülât-ı maliye ile de berbat ettirmek lütfünde bulunduğu. lütf-u harekât olamaz zaten geçen sene teminat-ı mahsusa zahiren yoktu. Ama batıda vardı. Zira 32 senedir Rusya tazminat-ı harbiyesine karşılık olarak bütçenizde ayırmış olduğunuz üç yüz elli bin liraya karşılık verdiğiniz bu para ise muhtelif vilayet tarafından da vilayette merkeze para irsalâtında banka tevessüt eder. (bunun için bu mukavele-name berüden mektuğ verilir) binaenaleyh para dolayısıyla bankanın altında idi.

Bir dereceye kadar banka teminat-ı mahsusayı haiz bir istikraz add eyledi. Çünkü filan vilayetimizle şu kadar filan vilayetten şu kadar hatta Ankara'da Kalecik kazasında şu kadar diye mukavelede serahat vardır. Sonra ve de şimdiye kadar Bankaya müddevi tazminat-ı harbiye karşılığı sözleri teminat-ı mahsusa saftını haiz idi. Bu kere ise öyle devletin varidat-ı umumiyesi meyanın da verilecek para tabiriyle size para ikraz edemeyiz.

İşte size İstanbul gümrüklerinden karşılık verelim teminat-ı mahsusası dersaadet gümrükleri hâsılatı olsun onlar dediler ki: Maliyenin altında oldukça teminat-ı mahsusa olmaz hayali karşılık olur.

İkinci Mana

Geçen seneki istikraza Rusya Tazminat-ı Harbiyesi'nden müttehit kalan bazı mahaller hâsılat-ı aşriyesini karşılık gösterdiğiniz para bizim vasıtamızla geldiği halde istikrazın birinci Mayıs(sene-yi haliye) taksidi olan yüz yetmiş beş bin lirayı vaktinde ikraz edip bize veremediğiniz bizden yüzde altı almış olduğunuz yüzde dört faizli istikraz taksidinizi bize tasfiye ettiniz bir daha size ehemmiyet edilir mi? dediler.

İşte bu misal daha birinci taksidatta vazife-i şanssızlığı ispat eden bir misal kâfi dediler bu mana hasebiyle verilmez dediler. Bu karşılık işar bütçesinde yazılıdır. Bu istikrazda bütçede dâhildir. Nasıl olurda senenin ikinci ayında bunu veremezsiniz parayı başka yere sarf edersiniz bu böyle olamaz ve gidemez siz ise birçok paraya istikraza, ihtiyacımız vardır.

Sağlam birinden bulmalısınız teminat-ı mahsusa vermeniz o halde (terozorarı hazinedarlığı) muamelesini tesis ettiğiniz geçen sene mizam namede yaptığınız meclis-i vükela tasdik etti. Siz imzanızla meclis-i mebusuna verdiğiniz (Loran gittikten sonra meclisten geri alındı.)

Mevku-u tatbiki koyunuz para verelim hem de talebinizden ziyade verelim dediler. Bütçemiz doğru olmadığı için buna cesaret edemeyiz. Doğru olmadığı da Bosna' da cereyan eden tahsisat-ı manzuma müzakereleriyle tayittir. Bu hiç işimize gelmedi. Şurası hatırdadır ki Frenklerle olan müzakerede bir halet-i ruhiye vardır.

Daima kademe kademe çıkarlar. Onun için ilk teklif üzerinde uyuşmak daima ölü bittariktir. Bir tarafta el altında cereyan eden müzakere ilerledi. Ernest Kasıl kendi Bankasının (daha doğrusu Cavit Bey'in Ticarethanesinin) selameti atıyesi için koltuk verdi.

Osmanlı Bankasıyla bozuştı. Diğer hazır ya zan edildi. Cavit Bey imza edince banka da imza edince oldubitti.

Hâlbuki hesaba konacak ne kadar işler vardır. Bunları bilmeyen muktesit milyon değil borsada simsar unvanına bile layık olamaz. Evvela Fransa' da doksan seneden beri mevcut Borsa Kanunu ki devlet müsaade etmezse bir ecnebi tahvilatı. Fransa' da piyasaya kabul olunmaz banka isterse para versin ama ilk tahvilatı meydanda çıkarılamaz halka satılamaz halkın, milletin hukukunu devlet mahfuz tutar.

O, kaidin karşılığı sağlam olduğuna akli ererse borsaya kabul eder. Yoksa etmez ama bankayı para vermekten mani edemez. O, bankaya ait bir vazife parası çok ise varsın versin. Kâr u zerri kendisine aittir. Tahvilattır. Cüzdanında Kalır Ve Asla Borsaya Çıkarılamaz. (Türkiye milli bankasının şehir emaneti istikrazı tahvilatı cüzdanında tuttuğu gibi) (istikrat) Londra da böyle kanun yoktur. Hükümet karışamaz. Yalnız pek mühim ahvalde borsaya saye-i dostane amirane değil ifa eder buda önderdir.

Binaenaleyh şehremini tahvilatı piyasaya çıkarılamaması Londra'da hükümette değildir. Milli Türkiye Bankasının imzasının piyasadaki âdem-i mergubiyetindedir.

Her mukaveleyi istikrazda serahate şu muharrer olur: İş bu istikraz tahvilatının borsaya kaydı ve kabulü muamelesinin ifası için hükümetin Paris sefaretı saniyesinin Hariciye Nezareti nezdinde teşebbüsat-ı icrasını hükümet deruhte ediyor.

Hiç bir istikraz muamelesi yoktur ki bu olsun güya böyle olmamış gibi banka Fransa Maliye Nazırına müracaatla borsaya kabulünü talep eder.

Bunda iki hata vardır. Biri resmen bizim sefaretimiz müracaat edecek birde makruz banka ortaya düşürdükleri.

Hariciye Nezaretine müracaat lazım iken Maliye Nazırına müracaat ediyorlar banka güya ayruca bir münferit mukabele borsaya kabul ettirmeyi deruhte etmiş. Şahsen Osmanlı Bankasının mevkuğunu gerek Hariciye ve gerek imtiyaz namesi mucibince dâhile karşı haiz olduğu kuvveti bilmemek de büyük bir hata idi daima.

Türkiye Milli Bankasında bulunan Cavit Bey'le Mösyö Blok'un Osmanlı Bankasına karşı hareket ettiklerini Avrupa Efkâr-ı Umumiyesi anlayamaz farz etmek derecesinde bir himakat gösterildi.

Hamsen: gerek Türkiye Milli Bankasının hâl-i malisini ve dereceyi itibarını ve gerek makarriz olan bankanın led el hace kasasından o parayı veremeyecek kadar zayıf olduğunu anlamak bir iki Yahudi dellalarının peşine düşüp Milleti Peymalı etmek idi. ne oldu?

Karadi Mobile Bankası: Namına Eski Nazırdan Mösyö Ruyva Kemihubu Bankalarıyla münasebetiyle vardır. O ehbab-ı saftıyla Maliye Nazırı; Mösyö Goşarlıya müracaat etti. Oda Hariciye Nazırına söyledi oda yanlılık vardır. Diye izhar-ı teacüb etti. (bunlar gazetelerde alaylarla istihzalarla tenkitlerle tazyihatlarla hikâye edildi)

Bu yolsuzluktan herifler pirelendiler işin ciddiyetine kail olamadılar. Borsaya kabulden imtinaa ettiler onun üzerine işi kısa kesmek lazım iken Ernest Kasıl'ı Paris'e çağırdılar. Cavit'in, Berlin'e gitti. Bütün bütün Fransızları öğrettiler Cavit'in sadrazamla görüştü derhal Paris'e geldi.

Vilayetın birinde hâl-i istirahatda bulunan hariciye nazırına ricaya gitti. Reddetteler (gazeteler meydanda) Paris'e geldi. Ernest Kasıl, Paris'te hakarete duçar

oldu. Döndü gitti. Londra'da bir şey yapmaya gayret etti. İngiltere Hariciye Nazırını müttetikimiz Fransa hükümetinin gazap tafsına dokunacak her türlü muameleden içtinap edilmiş.

Menafti siyasiyemize icabında olduğunu unutmayınız diyor. Borsa sene-i (vesaya-i dostane) yaptı. Londra Borsasının şarka olan pencereleri külliye sadedildi. Zaten Londra Borsasının muhatabı Amerika'nın Cenubudur. Zaten Türkiye Milli Bankası da haiz-i itibar değildir ki.

Bir kaç müessese bir yere gelip te bu parayı verebilsin. Her türlü ümitler kesildi. Aleyhimize ve meşrutiyetimize bütçemize de yazılacak yazılar hep yazıldı.

Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya ve Almanya'nın bir kısmı matbuat çalakalem bizde hal bırakmadılar. İki herif teşrifin iki cahil mağrurun yüzünden milleti Osmanlıyı karaladı. Meşrutiyetimize olan ihtiyatlar. Zail oldu. Birde işe Ernest Kasıl 'in adamlarından Kilikyan Kolos namında biri karıştı. Londra ve Paris sefaretlerinin müşavir-i maliyesi imiş. Bütçenin neresindedir. Maaşı acaba. Hatta bir aralık nafiyeye nezaretinde de namzet etmişti.

Cavit Bey; buraya geldi Tanin'in safsataları ile olamayacağını anladılar. Birinci bir hatime racit attılar. Hazinedarlık muamelesini istemeniz de iki adam tayin ediniz biri maliye de muameleyi nakdiye şubesinde diğeri de divan-ı muhasebatı Fransa devleti memnun oldu. Bunların vazifelerinin tayini cihetine girişelim dediler.

Giriştiler müşavir-i malimiz bu defa vesatib ediyor. (Sefirimize, hayvan gibi bundan başka sefir olamaz demek hatırına geliyor. Zira bu müşavir-i mali Fransa Hariciye Nazırıyla muhabere ve müsabaka ediyor.)

Tayin-i vezaipte ittifak edemiyoruz esasen bu adamları biz teklif ettiğimiz halde yine biz red ediyoruz iş münkati oluyor. Demek ki bu adamları biz Fransa'yı aldatmak için talep etmişiz tayin vezai fi tabiri değil mi?

Mösyö Loran gözlerinin önünde değil mi?

Fransa gazeteleri (müşavir-i malide muvaffak olamadı) diye yazdılar idi.

Müşavir-i mali hemen tekzip etti. Buradaki bizim Türkçe Gazetelerde de vardır. Ben bu işe karışmadım muvaffak olamam dersaadet kabinesidir. Ben sadece bir vasıta-i tebliğ ve baliğ ettim dedi.

Hala bir kimse de hükümetten bunun ne demek olduğunu sormadı. Bu müşavir-i maliyemizde el yevm İngiltere tebaasından imiş. Esmâ-i siyasiyete sıçrattık,

Cezayir Tunus meselesi girdi. İş sadece maliye meselesi iken rengi siyasiye ye soktuk altında kalkamayacağımız şekle girdi.

Mösyö Blok; geçenlerde Duyun-u Umumiye hesaplarına dair bir risale neşr etti. O usulen Fransızca olarak neşr olunur o İngilizce yapar neşreder. Bu muatitdir bu kere biraz fazla saptayışlara girdik hatta Tanin bile umur-ı maliyemizi iyiliğine bir ecnebi şahitti.

Diye bende yazdım. Ne utanmamazlık zavallı memleket cahil içinde beyan etti. Yazan Cahit Bey medh olunan maliye nazırı rapor neşr eden Mösyö Blok Türkiye Milli Bankası adamları biz bizi aldatıyoruz ya Avrupa'yı anlar bu rapora ne dediler.

Had-ı marufa geçmiş med-i inhinana dediler. Bir kelime ile esasından mahv ettiler böyle raporlar Fransa Borsasının gelecek istikraza nokta-i nazarını tebdil etmeye kâfi değildir dediler.

İşte bu istikraz meselesi ne kadar söz söylendi. Bunlar laf değildir. Ruzname-i Medeniyet âleme geçmiş aleyhimize ithamnamedir. Öyle iki iktisadi kitab okumak ile bir insan muktesat-ı maliyen olursa mektepleri tecrübeleri senin vafire müsaayı kaldırıp denize atıverelim azizim Şaban Efendi istikraz

*Netice ne oldu? Almanlarla akt-ı müzakere eyledik pek ağır şartlar para aldık mukavele neşr olundu. Hatta mebusana da verilmeyecek iş ama buradaki karşı gazeteleri yazdılar. Nihayette gümrüklerimize hâsılattan bir miktar mayın paranın teminatı mahsus olarak mukarezle namına Rumca Banka tevdiğine razı olduk. Yani rezil olduk acaba Cemiyet insaf ve merhamet hüsn-ü hicab kimde ve nerede"?*¹³¹

¹³¹ **Tanin**, 26 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327/ 8 Teşrin-i sani/ Kasım 1911; Ayrıca Layihanın Özeti İçin Bkz. **Nevrah**, 13 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 /26 Teşrin-i evvel/ Ekim 1911.

Görüldüğü üzere Zeki Bey; layihasında bir çok konu hakkında eleştirilerde bulunmuştur. Konuşma şöyle devam etmiştir.

-Reis: Zeki Bey'in mektubu üzerine kimse müvaheze olundu mu?

Bu sırada araya İsmail Bey de girmiştir.

-İsmail Bey: Cevap olarak Zeki Bey'in mektubu okundu mu?

-Şaban Bey: Evet.

-İsmail Bey: Nerede?

-Şaban Bey: Merkez umumi de hatta müzakerat icra edildi.

-Şaban Bey: Orada bunun üzerine bir kaç işe karar verildi.

-Reis: Bu 326 da mı?

-Şaban Bey: Evet.

-Necati Bey: araya girerek Şaban Bey'in o vakitler Halep içtimaiyesi olarak Selanik'e gittiğini, bu seyahat sırasında kimlerle konuştu, seyahati kimlerle icra etti? Talip ve Cavit Beyler mezkûr mektup dolayısıyla mı? İstifa etti söylesinler.

-Şaban Bey. Harbiye nazırı seryaveri Baban zade Naim Bey, topçu yüzbaşlarından Yusuf Ziya'nın biz Selanik'te bu kadardır.

Hacı Adil Bey, Ziya Bey, Doktor Nazım Bey; Raşit Bey Siroz Mebusu Methet Bey de müzakerede idiler.

-Reis: İstifalar bundan sonra mı?

-Şaban Bey: Evet.

-İsmail Bey: Bu mektubun istifaya tesiri oldu mu?

-Şaban Bey: Evet efendim."¹³²

Yazılar bu şekilde verilmektedir. Ancak burada önemli olan diğer bir hadise vardır ki buradan Zeki Bey; Cavit Beyi adeta yerden yere vurmaktadır. Bu layihanın

¹³² **Tanin**, 16 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 / 29 Teşrin-i evvel/ Ekim 1911. "Zeki Bey'in Dördüncü Muhakemesi"

alınması üzerine İttihatçılar aralarında aşağıdaki konuları konuşmaya ve tartışmaya başlamışlardır.

-*Masonluk ve Siyonistlik.*

-*İç siyaset ve dış siyaset.*

-*Hilafet makamı ve icrası.*

-*Ordu ve cemiyet arasındaki irtibatın kesilmesi hadisesi.*

Talip ve Cavit Beylerin Siyonistliğin ülkede oluşturulmasına imkân verdiği de burada tartışılmıştır.

Şaban Efendi; Cavit Bey'in Siyonistlerin ülkede neşriyat yapmalarına izin veriyor, diyerek tartışmalar konu olan diğer bir olayı açığa çıkarmıştır.¹³³ Bunun üzerine Cavit Bey görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır.¹³⁴ Cavit Bey'in istifa etmesinin halk üzerinde derin etki yarattığı gibi söylentiler yayılırken, *Şehrah*, gazetesinde yazarının ismi eski harflerle ('elif', ve 'kaf') gösterilen bir yazıda istifa ile ilgili şunlar yazılmaktadır. "*Cavit Bey işten çekilmiş o bir nazır istifa etmiş. Anadolu Halkı bundan dolayı zerre kadar müteessir olmaz bunların müteessüf olduğu nokta hükümette gördükleri uyşukluk, icraatındaki köşekliliktir. Tensikat yapılarak. Memurlar tecdid, maaşlar tezyit edildi.*"¹³⁵ Gibi sözler sarf edilerek istifanın kamuoyunda hiç bir etki yaratmayacağı; hatta bir takım olumsuz hadiselerin varlığı ortadan kalkacağı için memnuniyet ile karşılanacağı ifade edilmektedir.

Bu layihanın Cavit Bey'in istifasına neden olduğu gibi Zeki Bey ile Cavit Bey arasındaki düşmanlığı artıracakını düşünmekte yersiz olmaz zaten *Tanin* Gazetesi; Zeki Bey'i öldürmek için Makri Köyüne gelen Çerkez Ahmet ve Mustafa Nazım'ın yanında bulunan kişilerden birinin de eski maliye nazırı olan Cavit Bey olduğunu yazar.¹³⁶

¹³³ **Tanin**, 26 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327/ 8 Teşrin-i Sani/ Kasım 1911. "Zeki Bey'in Beşinci Muhakemesi"

¹³⁴ **Tesisat**, 1 Teşrin-i sani/ Kasım 1327 / 14 Teşrin-i sani/ Kasım 1911; **Tanin**, 26 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327/ 8 Teşrin-i sani/ Kasım 1911. "Zeki Bey'in Beşinci Muhakemesi"

¹³⁵ **Şehrah**, 3 Mayıs 1327 / 16 Mayıs 1911."Muhterem Şehrah Gazetesine"

¹³⁶ **Tanin**, 17 Kanun-ı evvel/Aralık 1328 / 30 Kanun-ı evvel/ Aralık 1912.

Zeki Bey'in yedinci muhakemesine katılan ve yine bir İttihatçı olan Yusuf Ziya Bey; layiha hakkında sorulan soru karşısında şu cevabı vermiştir: Şaban Efendiye layihayı istemesini ben söyledim çünkü halkın maliye nazırı olan Cavit Bey'e olan bakışını merak ediyordum.¹³⁷ Bu sözleri aslında kendisinin de Cavit Bey hakkında bazı olumsuz fikirlere sahip olduğunu göstermektedir.

Bu yazılanlar karşısında İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendi içinde huzursuz olmaya başlamıştır. Zira ülkeyi yönetmek zorunda olan, hükümet bir yandan da kendilerine muhalif olan neşriyatlar veya hiziplerle uğraşmak zorunda kalıyordu. Bu durum tatsız hadiselerin oluşmasının da sebebi olabilirdi. Bu yüzden bu konuda tedbir alınmalıydı.

Zeki Bey'in beşinci muhakemesine şahit olarak katılan Mehmet Ali Efendi; Zeki Bey hakkında şunları söylemiştir.

"... Reis: Zeki Bey'i nesini takip ettiniz?"

-Şahit: Zeki Bey 'lazım el izale' mi değil mi diye onu anlamak için.

-Reis: 'Lazım el izale' diye kim size söyledi?"

-Şahit: Efendim bana Ahmet Bey; dedi ki Mümtaz Bey'in Selanik'e gitmesi sana olan itimattandır. Canım sende muhalif değil misin? Dedi. Bende: Evet ama ben selameti millet için muhalifim."¹³⁸

Görüldüğü gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti kendisine muhalif olanları "lazım el izale" olarak değerlendirmiştir. Zeki Beyde yazdığı yazılardan dolayı bu değerlendirmenin içerisinde tutulmuştur. Bu yüzden buna bir çare bulunması gerektiği anlaşılmıştır.

Hıfzı Topuz; İttihat ve Terakki Cemiyeti, Zeki, Bey'in yazdığı bu yazılar karşısında onu da daha önceki Hasan Fehmi ve Ahmet Samim gibi öldürmeyi planlamışlardır. Ancak bunun yapılması konusunda kamuoyu tepkisi de çok önemliydi. Yukarıda adı geçen ilk iki gazetecinin öldürülmesi halkın üzerinde derin etki meydana getirmişti. Bu yüzden Zeki Bey'in öldürülmesi hadisesi aceleye

¹³⁷ **Tanin**, 13 Teşrin-i sani/ Kasım 1327 / 26 Teşrin-i sani/ Kasım 1911. "Zeki Bey'in Yedinci Muhakemesi"

¹³⁸ **Tanin**, 26 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327/ 8 Teşrin-i Sani/ Kasım 1911. "Zeki Bey'in Beşinci Muhakemesi"

gelmemeliydi.¹³⁹ Gibi yorumda bulunarak İttihatçıların cinayeti işleme stratejisi hakkında bilgi vermiştir.

Zeki Bey; yazmış olduğu layihada; İttihat ve Terakki Cemiyeti ve buna mensup olan idarecileri eleştirmektedir. Özellikle Cavit Bey'in eleştirilmesi konusunda aşırı giden Zeki Bey'in; bu konuda belki de bağlı olduğu siyasi ideolojinin etkisinde kaldığı anlaşılabilir. Ancak, buna karşın yazdığı layihada anlatılanların tamamen doğru olma ihtimalide göz önünde tutulmalıdır.

Zeki Bey'in layihasında belirttiği gibi İngiltere ve Fransa'nın; sömürgeleri kendi aralarında pay ettiği söylemi çağdaş yazarlardan İlber Ortaylı; tarafından da savunulmaktadır. Ve Ortaylı Almanya'nın da bu sömürgelerden geriye kalmamak için bu tarz pay kapma yarışına girdiğini yazmaktadır.¹⁴⁰

Yine Zeki Bey; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurduğu Milli Bankanın aslında milli olmaktan ziyade batılı güçlerin yeni bir sömürge stratejisi olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır. Ancak Suat Oktar ve Arzu Varlı; yazmış oldukları makalede aslında Osmanlı Bankasının batılıların bankası olduğunu çünkü bunların kurucularının da İngiltere ve Fransa olduğun vurgulamışlardır. Bu yüzden İttihatçıların milli duygularla hareket ederek Milli Bankayı kurduklarını ifade etmişlerdir.¹⁴¹

Cavit Bey'in, İttihatçıların yönetimi ele aldıktan sonra duyun-u umumiye ye geldiğini ve burada yabancıların kendi dillerinde yazışmalar yaptıklarını görmesi üzerine bunları Türkler, anlamaz bu yüzden yazışmaları *Türkçe* yapın¹⁴² diyerek buradaki keyfi uygulamaların önüne geçmeye çalışmıştır.

Elmacı; kitabında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin henüz kuruluş aşamasında kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini savduklarını ve bu yüzden bunu programına koyduklarını ve özellikle Cavit Bey'in, kapitülasyonların kaldırılması için elinden geleni yaptığını belirtir.¹⁴³

¹³⁹ Topuz, *Özgürlüğe...*, ss.115-116.

¹⁴⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s.15.

¹⁴¹ Suat Oktar, Arzu Varlı, "İttihat Ve Terakki Dönemi'nin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibarı Milli Bankası" *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2009, C.XXVII, S.II. s.7.

¹⁴² Yalçın, *Siyasal...*, ss.221-222.

¹⁴³ Elmacı, *İttihat Terakki...*, s.68.

Cavit Bey'in mason locasına mensup olduğu meselesi ise dönemi yaşamış bir gazeteci olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın anılarında da yazmaktadır. Yalçın; burada bir gün Cavit Bey ile birlikte Selanik'te olduklarını, bu sırada Cavit Bey'in gel seninle birlikte mason locasına gidelim hatta belki seni de oraya üye yaparız diye teklifte bulunduğunu, karşı çıkması üzerine Cavit Bey'in bunlar ırk, din ayrımı yapmazlar bu yüzden buraya kayıt oldum demiş. Hatta bizim ülkemize hizmetleri olan birçok asker ya da bürokratta buraya üyedir. Diyerek niçin buraya üye olduğuna açıklık getirmiştir. ¹⁴⁴ Cavit Bey doğru veya yanlış kendince ülkenin yararı için buraya mensup olduğunu belirtmiştir.

Yahya Kemal; eserinde Cavit Bey hakkında şu anekdotu vermektedir. Cavit Bey'in yabancı ülkelerin çıkarlarına hizmet ettiği sayılısı her yerde yayılmaya başlamıştı. *"bu söylem üzerine fevkalade üzüldüm. Ardından bir gün beni İsmet Paşa yanına çağırarak bu durumun aslını anlamak istediğini belirterek bana bu konudaki fikrimi sordu bende aşağıdaki cevabı verdim. 'Paşam' Cavit ve Hamit Beylerin ihanet ettiklerine henüz hüküm veremem, şimdiye kadar İstanbul'da maliye işlerinde ecnebi menfaatini devlete karşı müdafaa etmek mubah ediliyordu. Milli muhitimizde maatteessüf böyle bir ibâha telakkisi vardır. Milli şuurumuz olmadığı için bilhassa maliye ve iktisat işlerinde bu nevi ahlaka lakaydık. Abdülmecit zamanından beri ecnebilerle ittifak ederek milli menfaatimiz aleyhinde iş görmek tenkid edilmiyordu. Bu tarz da iş görenler devletten rütbe, nişan ve mevki alıyorlardı. Hürmet görüyorlardı. Milliyetperverliğin iktisadiyatta ve maliyedeki tecellisini ilk defa Ankara'da gördük. Cavit ve Hamit Beyler Ankara'nın mahkemelerini bilmiyorlar. Hareketlerinde şuursuzdurlar, lakin hain değildirler fikrindeyim."*¹⁴⁵ Diyen Yahya Kemal; Cavit Bey'in hain olmadığını ve ülkenin menfaati için yabancı ülkelerle ittifak etmek zorunda kaldığını belirtmektedir.

Sonuçta bir yandan Zeki Bey yaptığı uzun soluklu araştırmalar sonucunda ülkede yabancıların etkin bir hal aldıklarını belirtmektedir. Diğer tarafta Cavit Bey'in mensup olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın olan yazarlar Cavit Bey'in ülkeye yararlı olduğunu savunmaktadırlar. Buradan tam olarak hangi görüşün doğru olduğu yorumunu yapmakta güç bir durum olarak görülmektedir. Ancak Osmanlı Birinci Dünya Savaşına girdiği zaman karşısında olan düşman İngilizler ve

¹⁴⁴ Yalçın, **Siyasal**,..., s.164,165.

¹⁴⁵ Yahya Kemal Beyatlı, **Siyasi Ve Edebi Portreler**, Baha Matbaası, İstanbul 1976, s.147.

Fransızlardı. Osmanlı Bankasının yöneticileri de bu iki devletin mensubu şahsiyetler oldukları için savaş esnasında ordunun finansman desteği konusunda zorluk çıkardıkları Cavit Bey; tarafından yazarlık yaptığı *Tanin* gazetesinde yazılmıştır.¹⁴⁶ Buradan yola çıkılarak belki doğru bir yorum yapılabilir.

III-II-Zeki Bey'in Vurulması Ve Zanlıların Yakalanması

II. Meşrutiyet dönemi gazetecilerinden olan *Serbesti*, *Mizan* ve *Şehrah* gazetelerinde yazılar yazan Zeki Bey'in katle uğradığı gece çalışma ofisinden çıktığı ve dışarıda biraz vakit geçirdikten sonra vurulduğu anlaşılmaktadır. Zeki Bey'in katl edilmesi hadisesi basına şöyle yansımıştır: "...Evvvelki gece Nasffaliden Zeki Bey, beraberinde maliye ıslahat komisyonu azasından Abdurrahman Bey, Nevvab müdürü muavini Hacı Şakir Efendi, Makri köyü vergü katib-i sabıkı Hafız Sabri Efendiler bulunduğu halde sakız ağacındaki Miltiyadi'nin gazinosundan avdet eyledikleri ve cevizlik mahallesinde Hoban sokağından geçtikleri esnada tahminen otuz metre arkada ve lokes lambasının bulunduğu köşeden doğru bir el silah atılmış bu esnada zeki bey biruh olarak yere düşmüştür..."¹⁴⁷ Vurulduğu sırada yani olayın olduğu sıra buldukları yerde zaptiye memurlarından kimse yoktur. Olayı gördüğünü söyleyen Madam Arvaçi isminde bir vatandaş zaptiye kuvvetlerine haber vermiş,¹⁴⁸ gelen polisler etrafa dağılarak katilleri aramaya koyulmuşlardır. Kısa süre sonra zanlıların izine rastlanmış ve yakalanmışlardır.

Yakalananların Mustafa Nazım ve Çerkez Ahmet isimindeki iki kişi oldukları anlaşılmıştır. Yapılan tahkikat neticesinde bu kişilerin ilerde bahsedilecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı feda-i subaylara mensup oldukları anlaşılmıştır. Sorgulama esnasında kendilerine sorulan sorular karşısında Mustafa Nazım Makri Köyüne daha önce hiç gelmediğini söylemiş. Ahmet ise Viran Köyüne gitmek için Makri(Bakır) köyüne geldiklerini fakat yolu kaybettikleri için trene bindiklerini; bu

¹⁴⁶ Cavit Bey, *Tanin*, 20 Ocak 1945.

¹⁴⁷ *Renin*, 29 Haziran 1327/ 12 Temmuz 1911 "Bir Cinayeti Müessife"; ayrıntılı bilgi için bkz. *Hemrah*, 29 Haziran 1327 /12 Temmuz 1911."Hakaik-i Ahval"

¹⁴⁸ *Renin*, 29 Haziran 1327 /12 Temmuz 1911."Zeki Bey Suikastı Ertesi Günü"

bindikleri trenin yanlış tren olmasından dolayı, eve dönmek için binmeleri gereken treni de kaçırdıklarını söylemiştir.

Üzerlerinin aranması sonucu Ruvlor marka bir silah ve Zeki Bey'in evine gitmek için kullandığı trenin numarasını gösteren biletler çıkmıştır. Bunun üzerine zorda kalmış ve kendilerini savunmaya başlamışlardır.¹⁴⁹ Ancak bir süre sorgulama yapıp haklarında araştırma yapıldıktan sonra, cinayeti işlemiş olma ihtimallerini gösteren deliller ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine, Mustafa Nazım ve Çerkez Ahmet kendilerini pek fazla savunmamışlardır. Zira Çerkez Ahmet'in üzerinde çıkan silahtaki mermilerden birinin atıldığı anlaşıldı.¹⁵⁰ Yapılan tahkikat o gece atılan mermi olduğunu ortaya koyuyordu¹⁵¹.

Zanlıları ilk yakalayan Ömer Efendi¹⁵² onlara bazı sorular sorarak cinayet hakkında ne derece bilgiye sahip olduklarını öğrenmeye çalışmıştır. Fakat istenen yanıtı alamayınca zanlıları Makri Köyüne sevk etmiştir. Sabahın ilk ışıklarıyla polis umum müdürü Mazhar Bey emniyet müdürlüğüne gelmiştir. Yapılan sorgulamada zanlıların Her ikisinin de Makri Köyüne sekiz gün önce geldikleri ve Mesret Oteline yerleştikleri anlaşılmıştı.¹⁵³ Aynı zamanda burada kendileriyle görüşüp konuşan ve üzerlerinde Ruvlor marka silah olan diğer bir kişi daha vardır ki, aynı gün yakalanır. Ancak otel çalışanları dördüncü bir kişiden daha bahseder, onun kim olduğu konusu yakalanmadığı için anlaşılamamıştır.¹⁵⁴ Yapılan tahkikat Zeki Bey'in; beraberindeki maliye ıslahat komisyonu üyelerinden Abdurrahman Efendi, emekli General İsmail Paşa, meclis-i kebir maarif üyelerinden Hoca Şakir ve eski vergi kâatibi Sabri Beyler ile birlikte muhallebici dükkânına giderek birer dondurma yedikleri,¹⁵⁵ O, sırada Çerkez Ahmet, Mustafa Nazım ve beraberindeki diğer iki kişinin de burada olduğu anlaşıldı. Ve bu kişilerin muhallebici dükkânında birer dondurma yedikleri¹⁵⁶ ve hatta dondurma parasını henüz dondurmaları yemeden verdikleri işletme

¹⁴⁹ Topuz, **Özgürlüğe...** s.126.

¹⁵⁰ **Tanin**, 16 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 / 29 Teşrin-i Evvel/ Ekim 1911. " Zeki Bey'in Dördüncü Muhakemesi"

¹⁵¹ **Tanin**, 4 Kanun-ı evvel/ Aralık 1327 / 17 Kanun-ı Evvel/ Aralık 1911. "Zeki Bey'in Sekizinci Muhakemesi"

¹⁵² **Renin**, 29 Haziran 1327/ 12 Temmuz 1911. " Zeki Bey Suikastı Ertesi Günü"

¹⁵³ **Renin**, 30 Haziran 1327/ 13 Temmuz 1911. "Zeki Bey Cinayeti Hakkında Tahkikat"

¹⁵⁴ Daha Sonra Derdest Edilen Bu Kişinin Farid Adında Biri Olduğu Anlaşılmıştır. Bkz. **Renin**, 29 Haziran 1327/ 13 Temmuz, 1911. "Zeki Bey Cinayeti Hakkında Tahkikat"

¹⁵⁵ **Hemrah**, 29 Haziran 1327 /12 Temmuz 1911. "Hakaik-i Ahval"; **Renin**, 29 Haziran 1327/ 12 Temmuz 1911." Zeki Bey Suikastı Ertesi Günü"

¹⁵⁶ **Renin**, 30 Haziran 1327/ 13 Temmuz 1911. "Zeki Bey Cinayeti Hakkında Tahkikat"

çalışanlarınca belirtilmiştir. Ancak daha sonra bu yalanlanmış ve şahit yanlış ifade verdiğini söyleyerek parayı sonra verdiler demiştir.¹⁵⁷ Cinayeti planlayan zanlıların;

Zeki Bey, kalkınca ardından zaman kaybetmemek için bunu yaptıkları anlaşılabilir.

Sonuçta Zeki Bey; arkadaşlarından ayrılıp evine gideceği sırada Cevizlik caddesini geçip Hoban sokağına oradan da evine gitmesine yakın arkadan gelen birinin lokes(gece lambası) lambasının altından,¹⁵⁸ ateş etmesi sonucu Zeki Bey; hayatını kaybetmiştir. (10 Temmuz 1911)¹⁵⁹ bu olay üzerine etrafta büyük bir telaş ve heyecan yaşanmış. Zeki Bey'in arkadaşları bu olay karşısında ne yapacaklarını şaşırılmış ve bağırmaya başlamışlardır.¹⁶⁰ Kimse ne yapacağını tam olarak bilememiştir. Bu sırada zaptiyeler aranmış ve olay yerine çağrılmıştır. Görgü tanıkları; olayın nasıl olduğunu zaptiyelere anlatmış, hatta katillerin eşkâllerini de tarif etmişlerdi. Biri uzun boylu siyah ceketli diğeri kısa boylu açık renk bir ceket giymiş iki kişidir.¹⁶¹ Bu bilgiler şahitlerce zaptiye memurlarına söylenmiştir. Zanlıların Zeki Bey'i vurduktan sonra İstanbul caddesine doğru avdet ettikleri de verilen bilgiler arasındadır.¹⁶² Vurulan Zeki Bey, olayın yaşandığı, yerde hayatını kaybetmiş ve ertesi gün defin edilmiştir.¹⁶³

Bu dönemi yaşamış şahsiyetlerden biri olan Abidin Nesimi eserinde; kendisi o gece Zeki Beyle birlikte olan maliye ıslah komisyonu üyesi Abdurrahman Beyden nakl ederek şunları aktarır: Abdurrahman Bey, Zeki Bey ile Makri Köyde bir gazino da vakit geçirmek amacıyla oturduklarını, biraz vakit geçirdikten sonra, eve gitmek için kalktıklarını, bu sırada üç kişi tarafından takip edildiklerini belirtir. Karanlık bir sokağa gelince Zeki Bey'i vurduklarını, katillerin kaçmalarını kendisinin engellediğini anlatan Abdurrahman Bey yakalanmaları için elinden geleni yaptığını ve trene binmeden yakalandıklarını söyleyerek o geceyi anlatmıştır.¹⁶⁴ Ancak eserde üç kişi tarafından takip edildiği söylenmesi ya yanlış görmüş olabileceği

¹⁵⁷ **Tanin**, 16 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 /29 Teşrin-i evvel/ Ekim 1911. " Zeki Bey'in Dördüncü Muhakemesi"

¹⁵⁸ **Renin**, 29 Haziran 1327/ 12 Temmuz 1911. " Zeki Bey Suikastı Ertesi Günü"

¹⁵⁹ Kabacalı, **Türkiye'de...**,s.127.

¹⁶⁰ Kabacalı, **Türkiye'de...**,s.128.

¹⁶¹ **Renin**, 29 Haziran 1327/ 12 Temmuz 1911. " Zeki Bey Suikastı Ertesi Günü" O Sırada İşinden Çıkıp Evine Gitmekte Olan Konyalı Osman Nuri Adında Bir Vatandaşın Verdiği Eşkâl Tarifleri Üzerine.

¹⁶² Kabacalı, **Türkiye'de...**, s.129.

¹⁶³ **Renin**, 29 Haziran 1327/ 12 Temmuz 1911. " Zeki Bey Suikastı Ertesi Günü"

¹⁶⁴ Nesimi, **Yılların...** s. 36.

ihtimalinden ya da o anki heyecandan dolayı yanlış hatırlamadan dolayı olabilir. Zira *Tanin* gazetesinde; Zeki Bey'in ikinci mahkemesi aynen verilmiş ve orada vurulma gecesini Zeki Bey ile birlikte olan askerlikten emekli İsmail Bey; Reis Hulusi Bey'in aşağıdaki sorusuna şöyle yanıt vermiştir.

-"*...Reis Bey: Birlikte yürüdüğünüz vakit arkanıza baktığınızda bu iki kişi dışında kimse var mıydı?*

-*İsmail Bey: Hayır, buna kesinlikle eminim.*"¹⁶⁵

Zeki Bey; olayı II. meşrutiyet döneminden yani 1908 den 1912 yılına kadar yaşanmış gazeteci cinayetlerinin üçüncüsü olmuştur. Bu yüzden mahkemeleri de hayli uzun sürmüştür. Araştırmalar sonucunda zanlılardan Mustafa Nazım'ın Siroz Mebusu Derviş Bey'in kardeşi olduğu anlaşılmıştır.¹⁶⁶ Çerkez Ahmet'in de Mustafa Nazım'ın yanında çalışan kâhyası olduğu ortaya çıkmıştır.

Zeki Bey; cinayeti basında büyük yankı uyandırmış, ertesi gün *Renin* gazetesinde şu cümleler ile ifade edilmiştir. "*Evvel ki gece Makri Köyünde müessif bir cinayet ikağ edilmiş, Duyun-u Umumiye müfettişi Zeki Bey hedef-i dane-i cinayet olmuştur. Bu cinayetin ne derecelerde mucib-i teessüf olacağını söylemeye lüzum yoktur. Çünkü bir kurşunla birden bire katl edilen merhum muhtelif zamanlarda hayat-ı matbuatında alakadar olmuş. bulunduğu cihetle şu suretle hedef-i cinayet olmuş türlü türlü taksiratın hududu en çok tövmede edecek esbabdan birini teşkil eder.*"¹⁶⁷ *Renin* gazetesi hükümet yanlısı bir yayın organı olarak çalışmalarını yapmaktadır. Ancak bu yazıdan anlaşıldığı kadarıyla, gazeteci Zeki Bey'in yazdığı yazılardan dolayı vurulmuş olabileceğini vurgulamaktadır. Aşağıda ayrıntılı görüleceği üzere Zeki Bey yazılarında hükümetin politikalarını eleştirmektedir. Yani *Renin* gazetesi hükümet yanlısı olmasına rağmen Zeki Bey'in yazdığı yazılardan dolayı vurulmuş olmasını eleştirir bir tavır takınmış olduğu görülmektedir. Yani Zeki Bey suikastına objektif baktığı anlaşılmaktadır ki Yazının devamı şöyledir.

"... *Gece yarısı izah edilmiş olan bu cinayet-i sefilenin katilleri derdest edilmiş olduğu cihetle hükümetin kemal-i dikkatle icra eyleyeceği takibat neticesinde canilerin cezalarını göreceklere tabii bulunduğundan bu yoldaki tefsiratın önü*

¹⁶⁵ **Tanin**, 27 Eylül 1327 /10 Teşrin Evvel 1911. "Zeki Bey'in İkinci Muhakemesi"

¹⁶⁶ **Renin**, 30 Haziran 1327/ 13 Temmuz 1911. "Zeki Bey Cinayeti Hakkında Tahkikat"

¹⁶⁷ **Renin**, 29 Haziran 1327/ 12 Temmuz 1911. " Zeki Bey Suikastı Ertesi Günü"

alınmış olacaktır..."¹⁶⁸ Renin katillerin bulunduğunu ve hükümetin gerekli cezaları vermesi gerektiğini savunmuştur.

III-IV- Zanlıların İlk Muhakemesi

Zeki Bey'i vurdukları iddia edilen zanlılar Çerkez Ahmet ve Mustafa Nazım zaptiye memuru Ömer Efendi tarafından bazı sorular sorulduktan sonra mahkemeye sevk edilmişlerdir. Aşağıda ilk muhakemeleri aynen verilmiştir.

"Dün cinayet mahkemesinde Zeki Bey'i katl ettikleri töhmetiyle maznun-ı âliye bulunan Mustafa Nazım bin Nabet ile Çerkez Ahmet bin Recep muhakeme-i âliniyeleri icra edilmiştir. Saat on bir buçukta mahkeme salonunun samyın kısmı hemen dolmaya başlamıştır. Saat on bire doğru kalabalık hadlayıkı bulmuştur.

Herkes büyük bir sükûnetle muhakemenin başlamasına intizar etmekte idiler. Biri çar-i yek geçmeye maznun-ı âliye Nazım ile Çerkez Ahmet jandarmaların taht-ı muhafazasında oldukları halde maznunlar mevkuğuna getirildiler. Bir müddet sonra zabıt kâtipleri de geldi.

Halkın kıyam-ı ihtiramları mahkeme reisi ile azaları vurudetini anlatmıştı. Reis. Hulusi Bey mevkuu oturdu. Azadan Memduh ve Ali Rıza Beylerin reisi sağ tarafta diğer iki aza sol tarafta ahz-ı mevku eylediler.

Medd-i Umumi Muavini de mahalline geldi. Meddinin vekili müdafaa-i Necati Bey ve maznunlar vekil-i müdafaa sadettin Ferit Beyle Refik mevku-u mahsuslarında bulunmakta idiler.

Necati Bey'in yanında meddi saftına haiz siyah çarşafı bir kadın kemal-i sükûnetle oturuyordu. Biri yirmi geçe evrak-ı kerait olunarak muhakemeye mübaşir olundu.

¹⁶⁸ Renin, 29 Haziran 1327/ 12 Temmuz 1911. "Zeki Bey Suikastı Ertesi Günü"

-Reis: (Çerkez Ahmet'e): ismin nedir?

-Ahmet: Ahmet.

-Reis: Pederinin ismi?

-Ahmet: Recep.

-Reis. Müttehil misin?

-Ahmet: Evet çocuğumda var.

-Reis: Evvelce mahkûmiyetin var mı?

-Ahmet: Hayır.

-Reis. Hiç mi?

-Ahmet: Hiç.

-Reis: Nerelisiniz?

-Ahmet: Sirozluyum.

-Reis: Hapse hiç girmediniz demek?

-Ahmet: Evet.

Müteakiben diğer maznun isticvap edilmeye başlandı.

-Reis: (Mustafa Nazım'a hitaben) isminiz?

-Mustafa Nazım: Mustafa Nazım.

-Reis: Kaç yaşındasınız?

-Nazım: 34 yaşındayım.

-Reis: Müttehil misin?

-Nazım: Evet çocuğum yok.

-Reis. Nerelisiniz?

-Nazım: Sirozluyum.

-Reis: Evvelce mahkûm oldunuz mu?

-Nazım: Evet katl kasdıyla teşhir-i silah cürmünden dolayı üç sene mahkûm oldum.

İddianame okundu.

Meddi Müdafaa vekili bulunan Necati Bey; Refik Abdülvehhab Habbi Bey'in hastalığı münasebetiyle mahkemede hazır bulunmadığı ve binaenaleyh muhakemenin tehirini talep etti.

Maznunlar müdafii bulunan sadettin Ferid Bey cevap verdi.

-Bu gün memleketin hayat-ı içtimaiyesin de mühim bir mevki ihraz etmiş olan Zeki Bey gibi bir zatın gaibetiyle herkes müteellim olmuştur.

Efkâr-ı umumiye bilhassa gazetelerin en mutedil meslek sahibi olanlar bile bu vakanın netice-i halinin seratiyle mağlum olması için istiğcalikarane istimal ediyorlar.

-muhakemenin devamı lazımdır.

Meddi Vekili Necati Bey: meddi şahısları hukuk-ı şahsiyetlerini muhakemetin kafe-i safhatından talebe selahittardır. Gazetelerin bu hususta istiğcalikarane lisan-ı istimal etmeleri bu suretle bir vesile teşkil edemez matbuat serbestti.

Bunun üzerine heyet-i hâkime müzakere odasına çekilip yedi dakika müzakerede bulunarak avdet ettiler.

-Reis: Efendim, mahkemenin devamına karar verilmiştir. Maznunların isticvabıyla şahitler dinleneceğinden bulunamayan diğer meddi vekilinin icab eden nikad hakkında izahat-ı lazıma alması da mümkündür. Heyet-i ithamiye mazbatası okundu.

-Reis: (maznunlara hitaben): üç yüz yirmi yedi senesi Haziranın yirmi yedinci Salı gecesini Nazıfali' de Duyun-u Umumiye Müdürü Zeki Bey, rüfekasıyla birlikte hanesine avdet ederken üzerine silah atılarak başından cerh ve katl edilmiştir. (Ahmet'e hitaben) işte bu katl filini yapan sensin (Mustafa Nazıma hitaben) sende muavinisin diye iddia olunuyor.

-Meddi Umumiye Muaveneti heyet- İthamiye mazbatasında al es tefsil yazdığı gibi Pazartesi günü Makri Köyünde merhum Zeki Bey'i takip ederek Hoban Sokağı cihetlerinde Çerkez Ahmet'in, ruvlarla fiili katli irtikâp eylediğini ve Nazım'ın muin-i katil olduğu zabıt varakalarıyla ifadat ve şehadet-i muayene raporlarıyla anlaşıldığından icra-i muhakemeleri talep ederim.

-Reis: Anlat bakalım Zeki Bey'i sen vurmuşsun nasıl oldu?

-Ahmet: Hayır, ben vurmadım, ben katil değilim.

-Reis: Vakay-ı katil de buldunuz mu?

-Ahmet: Evet, buldum Pazartesi günü akşamüzeri bir gece için Mustafa Nazım Beyle Makri Köyüne gittik dondurma dükkânın da oturduk oradan kalktık yolda giderken bir galabalığın ilerden gittiğini gördüm.

-Reis: o kalabalık kaç kişiydi?

-Ahmet: bilmiyorum.

-Reis: on beş yirmi mi? Söyle tahminen.

-Ahmet: Beş altı kişi kadar ayy! Bilmiyorum arkamızdan süratle gelen iki kişi bizim yanımızdan geçerek ilerledi. Biraz sonra bir silah patladı. Herkes kaçtı. Bizde yaya olarak yedi kaleye kadar geldik. Jandarmalar bize davranmayın dediler teslim olduk.

-Reis: Nazım Bey'in yanında kama var mıydı?

-Ahmet: Vardı.

-Reis: Siz, o gün Makri Köyüne gittiniz yolda giderken arkanızdan iki kişi geldi. Silah patladı. Sizde kaçtınız öyle mi? arkanızdan gelenleri tanıyor musunuz?

-Ahmet: Hayır.

-Reis: Giden adamlar size doğru mu geldiler? Yoksa ileriye mi gittiler?

-Ahmet: Farkında değilim.

-Reis: Zeki Beyle hiç bir münasebetiniz var mı?

-Ahmet: Hayır hiç tanımıyoruz. Zeki Bey namını bile işitmedim.

-Reis: Siz Yedi kulede tutulduğunuz zaman niçin orada Saray Bosna'dan geldim dediniz. Sizi orada isticvap ettiler sizde cevap verdiniz okutacağım dinle(maznun Ahmet'in verdiği ifade okundu)

-Reis: Sen; Çarşamba Nazım Beyle akrabasından birinin hanesinde kalmışsın yalnız ilk gittiğin gece otelde kaldık Nazım Beyle Makri Köyüne gezmeye geldiğini ve sana niçin yaya olarak geldiğini sordukları zaman hava almak için olduğunu söylemişsin dün de mecidiye oturumumuzdan evvel kahveye gittiğini dondurma yedikten sonra buraya geldiğini ve sende bulunan tabancayı üç buçuk liraya satın aldığını beyan etmişsin senin ifadelerin arasında büyük mübâyet var. Bir aralık Viran Bosnaya gittik nihayette her şeyi Bey bilir demişsin.

-Reis: Niçin vakayı müteakip avdet ettiniz?

-Ahmet: Otel yoktu. Eğlente olamadı dönmeye mecbur kaldık. (bu esnada Reis Bey'in emriyle ikinci ifade okundu).

-Reis: İkinci ifadende senin Makri Köyünü bile bilmediğin anlaşılıyor. Pek çok muhalif ifadelerin var.

-Ahmet: Efendim gazeteler iğlan edecek diye çekindim. Çünkü biz Makri Köyüne eğlentiye gidiyorduk. Evlilikle yaraşmaz.

-Reis: Demek gazetelerden çekindiğin için?

-Ahmet: Evet. (üçüncü ifade okundu.)

-Meddi Vekili: Gazeteler iğlan edecek diye söylememiş pek ala şimdi nasıl söyler?

-Reis: Niçin doğruyu söylemediniz?

-Ahmet: Zaten bizi bir salona götürdüler orada bulunanlar birçok kimseler, birçok şeyler soruyorlardı. Onlara verdiğim cevaplar karışıyordu.

-Reis: Müstantik, sizin cevaplarınızı ayrı ayrı yazmış sizin imzanız var. Demek böyle söylediniz öyle mi?

-Ahmet: Hayır bana imzalattular.

-Reis: Okumadınız mı?

-Ahmet: Hayır(üçüncü ifade okundu).

Reis: Sen Makri Köyüne ne vakit gittiğinizi bile söylememişsin hepsini Mustafa Nazım bilir ben bir şey bilmem demişsin.

-Ahmet: Çok kimse süval sormuştu. Sonra hep ilave yapmışlar.

-Reis: Hangi sözler ilave edilmiş?

-Ahmet: Bilmem.

-Reis: Sen; Sirozdan İstanbul'a Mustafa Beyle bir kompartumanda geldiğini söylemişsin.

-Ahmet: Yanlıştır. Söylemedim(dördüncü ifade okundu).

Reis: Bu ifadenizde kuşluktan sonra Mustafa Beyle birleştik gezdik, İstanbul'a avdet etmeden yakalandık Zeki Bey'i tanımam muhallebicide oturdum ruvloru Mustafa Bey'in fişenliğini kendinin aldığı söylemişsin, Sirozda ikinci mevki biletle Mustafa Beyle geldiğini söylemişsin sana işaret resmi var mahkûmsun demişler hayır ben mahkûm olmadım ben silah atmadım size gelecek rapor bunu bildirir demişsin sen raporun geleceğini nereden biliyordun? Hep ifadelerinde tehalif var

-Ahmet: Efendim bir ruvlor almak istedim Mustafa Beye parasını verdim Galeb Noğun'dan bana bir ruvlor aldı. Yarım deste fişenk vardı.

-Reis: Üzerindeki o mu idi.

-Ahmet: Evet.

-Reis: Ruvloru sen mi aldın o,mu?

-Ahmet: O, aldı.

-Reis: Şimdiki ifadelerin doğru demek.

-Ahmet: Evet. (beşinci ifade okundu).

-Reis: Makri Köyünde eğlentiye gittin fakat Makri Köyünde böyle bir yer mahal olduğunu da pek bilinmiyor. Vaka ben öğlene kadar gidilir ya, hem böyle

eğlenti mahalline giden insan muharebeye gider gibi birçok silahla mı gider? Birde sustalı kama bulundurmanızın sebebi ne olabilir. Eğlenti mahallini biliyor musun?

-Ahmet: Hayır ben bilmem,

-Reis: Dondurmacıda sizin oturduğunuz masada iki kişi daha varmış bunların dondurma paralarını Mustafa Bey tasfiye etmiş onlar kimlerdir?

-Ahmet: Ben o, adamları hiç tanımıyorum. Mustafa Bey beş guruş vererek bir guruş geri aldı;. Ama bir dondurmanın kırk para iki guruş mu? Olduğunu bilmiyordum.

-Reis: Bir Mümtaz Efendi varmış onu tanıyor musun?

-Ahmet: Hayır.

-Reis: Onlar orada mı kaldılar?

-Ahmet: Evet.

-Reis: Sizin yanınızda süratle geçerek biraz ilerde silah atan iki kişiyi gördün mü?

-Ahmet: Dikkat etmedim.

-Reis: hemen vakayı müteakip gece yarısı dağlardan kırlardan İstanbul'a avdete ne lüzum vardı? Bu vaka üzerine gece yarısı yürüyerek avdete ne mahal var mı? Hiç olmazsa bir araba bile bulmak için bekçiye zabıtaya müracaat etmediniz? Sizi tuttukları vakit araba istemişsiniz niçin Makri Köyünde araba bulmak istemediniz?

-Ahmet: Doğrusu hatırımıza gelmedi.

-Meddi Vekili: Diyorlar ki buraya eğlenmek üzere gelmişler. Acaba bu kararlarını Sirozda başka kimseye söylemişler mi?

-Reis: Zaten bunu inkâr ediyor. Sirozdan Mustafa Beyle beraber gelmedik diyor.

-Meddi Vekili: Bu eğlenti hevesi nereden uyanmış.

-Reis: İstanbul'da olduğunu söylüyor.

-Meddi Vekili: Ne için bu adam biraz okumak ve yazmakta bildiği halde bütün söyleyeceklerini Mustafa Bey'e terk ediyor. Mustafa Bey'e hissiyatına neden muhtaç oluyor?

-Ahmet: Herkes hürdür.

-Reis: Pekâlâ daha iyi niçin Mustafa Bey'in söyleyeceğini kabul ediyorsun?

-Ahmet: Çünkü namuslu adamdır, kendisine itimadım vardır.

-Meddi Vekili: Birçok defalar ifade verdikten sonra niçin Mustafa Bey'in söyleyeceklerini kabul ediyorsun?

-Ahmet: Mustafa Bey'in namuslu olduğunu bilirim.

-Meddi Aliye Vekili: Bu hal münakaşaya varıyor.

Reis, Bade maznunlardan Mustafa Nazım'ı isticvaba başladı.

-Mustafa Nazım: Sirozdan buraya gelişin bir miras meselesi içindir. Sirozdan biraderimle beraber geldim.

-Reis: Ne vakit?

-Nazım: Vukuattan bir hafta on gün evvel geldim.

-Reis: Ne günü?

-Nazım: Gününü tayin edemem, Pazar günü Makri Köyüne gittim orada tanıdığım Atıf Bey vardı. Onda kaldım. Ertesi günü doğru Valide Kara istihanesine gittim. Çünkü biraderimin sadarete verdiği istidgatın numrosunu almak ve bir de müsteşarı görmek lazım geliyordu. Öğleden sonra Ahmet'e rast geldim. Bu akşam eğlentiye gider misin? dedim. muvaffakat etti oradan çarşıya eğlentiye davet etti. Görmek üzere gittim. Sonra Çarşambadaki evime geldim. Yanıma para ve eğlentiye gideceğim cihetle silahı aldım. Bu çakıyı daima surette yanımda taşıyorum. Bade karşıya gittim. Makri Köyünde dondurmacı müat mülakat idi. son trenle Makri Köye gittik, eğlence için beklediğimiz gelmedi.

-Reis: Kimdi?

-Nazım: Bir kadın.

-Reis: İsmi ne idi?

-Nazım: Canan isminde bir kadındı. Dondurmacıda oturduğumuz masanın diğer tarafında iki kişi oturuyordu. Dondurmacının parasını verdim; kalktım.

-Reis: sen orada dondurmacıya hepsinin parasını al demişsin.

-Nazım: Hayır ben böyle bir şey söylemedim. Sonra deniz kenarına doğru gittik avdette yanımızda iki kişi acele ile geçti. Geçtiğimiz. Bozuk caddeden diğer bir caddeye geçeceğimiz. Bir sırada bir silah sesi işitildi. Bunun üzerine dedim ki artık bu eğlenti olmaz kadın gelmez otel filanda bilmiyoruz. Belki yedi kulede araba buluruz. Yaya olarak yürümeye başladık. Yedi kaleye geldiğimiz sırada jandarmalara tesadüf ettik. Ellerinizi kaldırınız dediler kaldırdık, gelip silahlarımızı aldılar. Bizi tevkif ettiler.

-Reis: Eğlentinin niçin olmayacağını zihninde buldunuz? Çünkü Makri Köyü büyükçe bir yerdir. Burada silah sesini civarında ve sokakta bulunanlar işitebilir. Bu bir mani olamaz değildir. Hemen o vukuattı herkes duyacak değildir ya.

-Nazım: Fakat böyle bir kadın herhalde bir kargaşalıkta ürker gelemezdi.

-Reis: Sizin, Makri Köyünde tanıdığınız varken böyle gece yarısı niçin avdete mecbur oldunuz. Atıf Bey'e niçin gelmediniz?

-Nazım: Atıf Bey'in selamlığı yoktu. Ahmet yabancısı idi. Vaka beni kabul edebilirdiyse de Ahmet bir mahzur teşkil ederdi.

-Reis: Hem insanda mağlumdur ki. Bir hüsn-ü tecessüs vardır. Bu gibi vukuatın mahiyetini bilip anlamak ister vaka nasıl olmuştur? Niçin acaba kim vurulmuştu? Hiç anlamak merakında bulunmadınız mı?

-Nazım: Vazifedar değilim.

-Reis: Fakat vazife demiyorum, his-i tahsis diyorum. Sonra niçin Makri Köyünde
ala el mala kaçıp geldiniz?

-Nazım: Hayır kaçmadım, herkes gibi ayrıldık.(İfadesi okunacağı sırada Medd-i Umumi Vekili Reise ifadesine devam etmesini söyledi).

-Reis: İfadesi, o kadar (Ahmet'e hitaben) o kadar değil mi?

Nazım'ın Makri Köyünde verdiği birinci ifade kerait edildi.

- Nazım: Ben orada birçok galabalığın arasında birçok kimselerin suvallerine cevap vermeye mecbur edilmişim. Bunlar kimlerdi? Bilmiyoruz. Hâlbuki bir maznunun ifadesini almak için kanun dairesinde hareket edilmek icab ederdi. Herkes bir şey soruyordu. Zaten bunların yekdiğerini tutmadığını ifadeten yanlışlığını meydana koymaktaydı.

-Reis: Bu cevapların doğru değil mi?

-Nazım: Hayır.

(bu esnada Meddi Vekili Necati Bey reise hitaben)

Madem ki Mustafa Nazım Efendi kanuna vakıf niçin bunu orada müstantıka söylenmedi?

-Maznun vekili: Zaten söylese idi. müstantik nazar-ı itibara almayacaktı ya. (ifade okundu)

-Reis: Bunlara, ne diyorsun? Burada yavaş yavaş itiraflara doğru ilerlettiği görülüyor. Ahmet iki kişi ile konuşmuş size haydi. Kaçalım demiş, kaçmışsınız.

-Nazım: Hayır doğrusu şimdi söylediklerim.

-Reis: Buradaki ifadenizin bazıları muvaffak bazıları mugayir. Mesela trene gelinceye kadar tevafuk ediyor. Sonra...

-Nazım: Efendim, Gaib Efendi. Tarafından kerait edilen bu ifade Makri Köyde alındı. Esna-i isticvapta memurları da sekiz kişiden ibaretti. Huzur-ı âlinizde anlattığı vecihle orada da söyledim. Hatta ifademi yazdıran efendi. (reisin son cenahını kastederek) böyle oturmuş idi. kendisinin bıyıkları siyaha benziyordu. O sırada dışarıya çıktık tekrar çağırıldılar ve imza attırdılar.

-Reis: Kimdi o, Efendi?

-Nazım: Kim olduğunu bilmiyoruz. Fakat hapishaneye de o, gelmiş ve ifade mi aldı.

-Reis: Nasıl olurda sahifeler dolusu yazıyı size okumadan imza ettirebilirler?

-Nazım: Ettirdiler öyle oldu.

-Reis: Sizin söylemediğiniz sözleri nasıl olur yazarlar efendim?

-Meddi Vekili Necati Efendi: Efendim lütfen süval buyurunuz birinci ifadede esna-i isticvabatta on beş kişi bulunduğu için şaşkırdıklarını söylemiş idiler ikincisinde de böyle değildi ya...

-Nazım: Efendim on beş kişi değil orada elli almış kişi vardı. Ve sonra gece saat altıda kaldırdılar da öyle isticvap eylediler.

-Reis: Evet efendim o, olabilir yalnız ifadeniz öyle müteselsil değil hepsi üçer dörder kelimecik süvaller ve beş altı kelimeyi tecavüz etmeyen cevaplar, revabit filanda yok.

-Reis:(Ahmet tevciye hitap ile): Ahmet Efendi, sen ne diyorsun bak Nazım Bey senin için böyle söylemiş önde gidenlere yaklaştığın esnada bir silah patladı. Demiş bu halde seni katil olmak üzere gösteriyor. Demektir?

Hâlbuki evvelce sen Nazım Bey'in her ne söylerse doğrudur benim ona itimadım kâmilin demiştir.

-Ahmet: Ben silah atmadım, üzerimde bulunan tabanca muayene olunsun.

-Reis: Demek artık Nazım Bey'e olan itimadın zail oldu.

-Ahmet: Hayır efendim itimadım zail olmadı bakidir.

Bundan sonra zabıt kâtibi maznunlardan Mustafa Nazım'ın dersaadet cephanesinden alınmış olan ifadesini (dördüncü) kez okudu ve hitamında.

-Nazım: Efendim ifadatıma birçok şeyler ilave edilmiş ve içinde birçok mevât çıkarılmış.

-Reis: Nasıl nerelerde?

-Meddi Vekili: Hangi cihetlerde ifadesi eksik yazılmış nerelerine ilave olunmuş?

-Nazım: Bavulumdan bilet çıkmadığı halde çıktığını söylüyorsunuz aynı zamanda parada çıkmadı. Diyorlar ki ben çıktım diyorum. Ceza kanunu olduğunu da inkâr etmemiş söylemiştim. Sonra fişenklerin paralarımın çıkmadığını söylüyorsunuz.

-Meddi Vekili: Efendim bir eşkiya sözü geçti. Bu nasıl eşkiya istihsal buyurunuzda bizde öğrenelim.

-Reis: Efendim bu mahkûmiyet sabıkasına aitmiş. Binaenaleyh bu meseleye tealiki yoktur.(bade maznunun beşinci ifadesi kerait edildi. Bunun üzerine iadede Makri Köyünde ismi geçen Mümtaz Bey hakkında)

-Reis: Nazım Bey işittiniz mi? Bir Mümtaz Bey varmış. Hilmi Paşanın muhitinde bulunmuş muhallebicide yanınızda oturmuş olanların biride o, imiş ne diyorsunuz? Siz bu zatı tanıyor musunuz?

-Nazım: Mümtaz Efendiyi zabıt olarak tanırım, o, akşam karşımda oturanlar içerisinde o,yoktu

-Reis: Nazım Bey katiyen söylüyorsunuz o, mu değil miydi?

-Nazım: Değildi.

-Reis: Demek onun olmadığını zan ediyorsun?

-Nazım: Evet.

-Reis: (Ahmet'e dönerek) Ahmet Efendim siz ne diyorsunuz; Mümtaz Efendi var mı idi, yok mu idi?

-Ahmet: Hayır ben bilmiyorum ve kendisini tanımıyorum.

Bunun üzerine Reis Bey ve Meddi Umumiye Mümtaz Bey'in orada bulunup bulunmadığı hakkında ve saik ibraz edilmek lâzımeden olduğunu ve birçok evrak ile uğraşılacağı ve bu suretle evrak tetkiki ile uğraşılacağı ve bu suretle evrak tetkiki ile uğraşılacak olursa celb edilmiş olan şahitlerin, istimatını vakit kalmayacağı söylendi. Ve şahitlerin istima eyleyelim mütalaasın da bulundu.

Dava vekili şahitlerinden aynı muameleyi tabi tutulmaları ve lazım gelen ve saik ile misli kesb ve tevzi ettikten sonra şahitlerin istima -i muvaffak olacağını ileri sürdü.

Reis, Şahitlerin gelip gelmediklerini süval etti. Hiç birinin gelmemiş olduğu anlaşılmıştı. Bade vaktin âdem-i müsaadesi dolayısıyla muhakemenin yevm-i ahre tealiki mevzu bahs edildi. Ve bu sırada dava vekili kendilerinin bu meseleyi pek

*bigâne olduklarını ve şahitlerin ihzarı -ı nazarı dikkate alınarak muhakemenin yevm-i ruiyetinin ana göre tayinini teklif etti. Makam-ı riyasetten muhakemenin Eylül'ün yirmi altıncı Pazartesi gününe tehir edildiği tebliğ kılındı."*¹⁶⁹

Mahkeme suretlerinden anlaşıldığı üzere zanlılar yakalandıktan sonra birbiriyle çelişen ifadeler kullanmışlardır. Bu durum onların suçlu olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Özellikle Çerkez Ahmet'in ben herhangi bir konuda bir şey bilmem fakat Mustafa Bey ne derse kabul ederim demesi ilerde de görüleceği üzere zanlıları zor duruma sokmuştur.

Makri köyüne niçin geldiniz? Ve ne zaman geldiniz? Gibi sorulara verilen yanıtlarda zanlıların aleyhine olmuştur. Reis Hulusi Bey'in Zeki Bey'i tanıyıp tanımadıkları sorusuna tanımadıklarını söylemeleri de eğer cinayeti işleyenler bu zanlılar ise cinayetin ardında başka birilerinin de olabileceği ihtimalini doğurmaktadır.

¹⁶⁹ **Tanin**, 8 Eylül 1327 / 21 Eylül 1911. "Zeki Bey'in İlk Muhakemesi"

IV. BÖLÜM: ZEKİ BEY SUİKASTİ DURUŞMALARI

Zeki Bey; hadisesi toplumda büyük etki yaratmıştır. Zanlıların verdikleri çelişkili ifadeler olayın aydınlatılmasını zorlaştırmıştır. Bu yüzden mahkemelerde hayli uzun sürmüştür. Bu kısımda Zeki Bey'in muhakemelerinin özeti verilmeye çalışılacaktır.

Zeki Bey'in ikinci muhakemesi, yine aynı mahkeme üyelerinin ve katılımıyla icra edilmiştir. Zanlıların vekili olan Nazif Bey; mahkemeye bir itirazda bulunarak müvekkillerinin üzerinde bulunan bıçağın büyük bir kama olduğu iddiasına karşı çıkararak bunun ufak bir çakı olduğunu, birde Nazım'ın Mesret oteli önünde Ahmet ile görüşüm ve eğlenmeye gittik, diye ifade vermesine rağmen söylenen bu iki sözün üzerinde neden durulmadığını sormuştur. Ancak Reis Bey; yapılan tetkik sonucunda bunun çakı değil büyük bir kama olduğunu anlaşılmıştır.

Zeki Bey'in; tarafında olan üyeler ise daha önceden yapılan tetkiklerin mahkemeyi aydınlatmak amacıyla olmadığını bu yüzden, birçok şeylerin gizli kaldığını ifade ettikten sonra bazı şehitlerin dinlenmesi konusunda öneri verdiklerini eğer bunlar mahkeme tarafından dinlenirse kendilerinin de bazı izahatlarda bulunacaklarını belirtmişlerdir.

Bu sırada Nazım Bey'in eşyaları açılmış ve aralarında mermi, şemsiye, vb bazı mühimmatlar çıkmıştır. Sorulan soru karşısında Nazım Bey; bunların kendisine ait olduğunu kabul etmiştir. Aynı zamanda 3 Temmuz gününe tesadüf eden iki bilette Nazım Bey'in bavulundan çıkmıştır. Bu demek oluyordu ki Nazım Bey; yanında bulunan diğer bir kişiyle birlikte gelmişti. Ancak zanlı bunu kabul etmemiş ve bunun birilerince kendisini töhmet altında bırakmak için yapıldığını söylemeye çalışmıştır.

İkinci celse de Zeki Bey'in katlini müteakip odasına girildiği ve buradan bazı evrakların alındığı belirlenmiştir. Fakat hangi evrakın ne şekilde alındığı ve nasıl ve nerde kayıt altına alındığı tam olarak belirtilmemiştir.

Bu sırada yakalandıkları esna da zanlıların üzerinde bulunan ruvlor marka silahların nereden alındığı konusu tartışılmış şahitler farklı zamanlarda alındığını söylese de aynı zamanda alındığı anlaşılmıştır. Aynı zamanda bunların atılıp atılmadığına dair birde rapor mahkemeye ulaşmıştır ki burada Mustafa Nazım ve Çerkez Ahmet'e ait olduğu sanılan 15509, 14666 numrolu silahların atılmadığı ifade edilmiştir.

Cinayet akşamı katilleri gördüğünü söyleyerek zabıtlara haber veren Osman Nuri Efendi; şahadete gelerek o gece gördüklerini bu kişiler olduğunu söylemiştir. Reis Bey'in karanlıkta bunları nasıl gördün sorusuna ise lokes lambası vardı. Bu yüzden görmem mümkün oldu diyerek karşılık vermiştir.

O gece Zeki Bey'le olduğu söylenen mirlivalıktan emekli olan İsmail Paşa; şahadete çağrıldı. O, da kendisine sorulan sorular karşısında kendilerine ateş edip kaçanların Ahmet ve Nazım Beyler olduğunu ifade etmiştir.

Zanlılar tüm bu söylenenlere karşı çıkararak ifadelerini kabul etmediklerinin belirtmişlerdir.

Maliye ıslahat komisyon azalarından olan Abdurahman Bey'de o gün mahkemeye çağırılmıştı. Şahit olayı anlatırken; o gece Zeki Bey ile birlikte dondurma yedik, ardından deniz havası almak için sakız ağacına gittik zaman hayli ilerlemişti. Bu yüzden kalktık, eve doğru ilerlerken bir silah sesiyle irkildik ve Zeki Bey'in yere düştüğünü gördüm kaçanlardan biri kısa boylu açık renk elbiseliydi. Diğeri uzun boylu koyu renk elbiseliydi. Diyerek aynen yukarıdaki şahitler gibi benzer ifade vermiştir.

O, gece Zeki Bey'in yanında olan diğer bir şahıs ise mektebi Nevvab müdürü Şakir Efendidir. Mahkemeye çağrılan Şakir Efendi, gece olanları diğer şahitlere benzer şekilde anlattıktan sonra, silahların karakolda muayene edildiğini ve heyetçe verilen karara göre birinin yeni atıldığını söylediğini belirtmiştir.

Meddi Vekili olan İsmail Bey: bu verilen ifadeler ışığında mahkemede suçlunun kim olduğunu anlamak zor bir hal almıştır. Zaten olayın siyasi bir hadise olduğu kanaati uyanmaya başladı. Bu yüzden verdiğimiz listedeki şahitlerin buraya çağrılarak dinlenmesini istiyoruz. Diyerek cinayetin sebebini daha iyi anlamak için bunların gerektiğini belirtmiştir.

Necati Bey; İse olaya farklı bakmaktadır. Çünkü ona göre bu cinayet basit bir cürmdür. Bunu bütün kamuoyunu ilgilendiren bir olaya olarak göstermek son derece yanlıştır. Diyerek vekili olduğu Ahmet ve Nazım'ı korumaya çalışmıştır.

Sonuçta bir karara varılmaksızın ikinci muhakemeye son verilmiştir.¹⁷⁰

Zeki Bey'in üçüncü muhakemesi çeşitli şekillerde sekteye uğrayarak ertelenmiştir. Ancak 28 Kanun-ı Evvel icra edilebilen muhakeme çok hararetli tartışmalara neden olmuştur. Burada ilk defa, açık bir şekilde işin içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin olduğu söylenmiştir. Erne Köylü İbrahim'in öldürülmesi hadisesinde yola çıkılarak şahitlerce anlatılan bu olaya göre İbrahim Bey; İttihatçılara karşı hareket ederek onların bazı sırlarını paylaşacağını her yerde söylemiştir. Bunun üzerine öldürülmesine karar verilmiştir. Yine üçüncü muhakemede İttihatçıların Sirozda kurdukları 'fedai subaylar' teşkilatına da değinmişlerdir.¹⁷¹

Bu Olay Üzerine Hemen Ertesi Günü, yine *Tanin* gazetesinde İttihatçılar, kendilerini savunan yazılar yayınlamaya çalışarak anlatılanların yalan olduğunu ve kendilerine iftira atıldığını kamuoyuna anlatmaya çalışmışlardır.¹⁷²

Zeki Bey'in dördüncü muhakemesi icra edilirken, mahkemeye zanlıların ve Zeki Bey ile refikasının oturup dondurma yedikleri, muhallebicide çalışan elemanlar çağırılmıştır. Çalışanlardan Pascal, o gece Zeki Bey ve arkadaşlarının dükkânlarında olduklarını ve zanlılarında orada olduklarını belirtmiştir. Reis Bey'in; Nazım'ın orda olup olmadığı sorusuna ise Nazım'ın daha sonradan geldiğini söyleyerek karşılık vermiştir.

¹⁷⁰ Mahkeme Hakkında Ayırtılı Bilgi İçin, Bkz. **Tanin**, 27 Eylül 1327 /10 Teşrin-i evvel/ Ekim 1911. "Zeki Bey'in İkinci Muhakemesi"

¹⁷¹ Bkz. **Tanin**, 15 Kanun-ı evvel/ Aralık 1327 /28 Kanun-ı evvel/ Aralık 1911. "Zeki Bey'in Üçüncü Muhakemesi"

¹⁷² **Tanin**, 16 Kanun-ı evvel/ Aralık 1327 /29 Kanun-ı evvel/ Aralık 1911. "Zeki Bey Muhakemesinde Tezvirat, Tekzipler"

Zanlı olarak görülen diğer üç kişinin yedikleri dondurma parasını da sonradan gelen, Nazım Bey ödemiştir.

Şahadete gelen polis memurlarından Ahmet Bey; de o gece zanlıların üzerinden çıkan silahların mermilerinden birinin atılmış olduğunu ve silahlardan birinin yere atıldığından dolayı üzerinin tozlandığını belirtmiştir. Ancak Ahmet Bey'in daha önce cinayet mahalline gelerek tuttuğu tutanak ile mahkemede verdiği ifade de bazı çelişkiler içermekteydi. Örneğin ruvlor marka silahın Ahmet'ten kamanın Nazım'dan çıktığının söylemesine rağmen şahadete geldiği mahkemede her ikisinin de Nazım'dan çıktığını söylemiştir. Bu çelişkili söylemler ister istemez mahkeme Reisinde bazı şüpheler uyandırmıştır.

Aynı şeyler şahadete gelen kaza polis komiseri, Faik Bey; tarafından da tekrar edilmiştir. Ancak Ahmet Bey bunları da kabul etmemiştir. Nazım Bey'in bavulundan çıkan malzemelerde burada sorgulamaya konu olmuştur. Fakat Reis'in sorusu karşısında Nazım Bey bunları kabul etmediğini belirtmiştir.

Zeki Bey'in; beşinci muhakemesine Şaban Beye gönderdiği layiha damgasını vurmuştur. Bu mahkeme eğer belli bir sıraya koymak gerekirse belki en mühim olan mahkemedir. Çünkü Zeki Bey'in yazdığı ve ilerde görüleceği üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ikiye bölen layihadır. Bu layihanın okunması İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri arasında sorunların baş göstermesine sebep olmuştur. Yine bu layiha sebebiyle Cavit Bey maliye nazırlığından istifa etmek zorunda kalmıştır. Cavit Beyi; Zeki Beye karşı kışkırttığı sanılan bu layiha bu özelliğinden dolayı ayrı bir ehemmiyete sahiptir.

Zanlıların katli gerçekleştirdiklerinin delili olan Makri Köyüne geldikleri trenin biletleri de yine bu mahkemede gün yüzüne çıkmıştır.¹⁷³

Altıncı muhakemenin yapılmasıyla İttihatçıların mahkemeye ve memurlara müdahale ettikleri anlaşılmıştır. Ve şahitlerde artık olayın bir siyasi hadise olduğunu açıkça söylemeye başlamışlardır. Yine olayın içinde İttihatçılara mensup olan Mümtaz Bey'de girmiştir ve şahitler, kendilerinin cinayet mahalline geldikleri zaman burasının çok kalabalık olduğunu söylemişler. Mümtaz Bey'inde cinayet mahallinde

¹⁷³ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. **Tanin**, 26 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 / 8 Teşrin-i sani/ Kasım 1911. " Zeki Bey'in Beşinci Muhakemesi"

olduğunu söylemişler. Mümtaz Bey'in buraya niçin geldiği sorusuna da bu cinayetin işleneceğinden Mümtaz Bey haberdardı. Ve silah atıldıktan sonra Mümtaz Bey amaçlarının gerçekleşip gerçekleşmediğini görmek için buraya gelmişti.¹⁷⁴ Demişlerdir.

Bu iddia çok önemli bir iddiadır; çünkü Mümtaz Bey; İttihatçılara üyedir ve orada yer alması demek İttihatçıların işin içinde olması manasına gelebilir.

Nazım Bey'in bavulunda çıkan malzemeler burada tartışılmıştır. Ancak önemli olan ve bir o kadarda ilginç olan olay şudur ki Nazım Bey'in bavulunda ceza kanunlarını anlatan bir kitap çıkmış ve bu kitaptan cinayet işleyenin, ne şekilde yaptırımıyla karşılaşacağı konusunda ilgili olan sayfaların kıvrık olduğu görülür. Nazım Bey, bunu kabul etmez ve kendisinin yapmadığını söyler.¹⁷⁵

Zeki Bey'in; yedinci muhakemesi ise hayli ilginçtir. Çünkü burada Zeki Bey'in dolabında bulunan ve belki de katlinin asıl sebebi olan yazılarından söz açılmıştır. Zeki Bey; birçok konularda araştırmalar yapmış ve birçok gazetede de yazılar yazmıştır. Fakat asıl önemli olan yazıları yayınlamamış, duyun-u umumiye deki odasının dolabında muhafaza etmiştir. Katlini Müteakip bunlar alınmıştır. Ve bir daha izlerine rastlanmamıştır. Reis Bey bunları şahitlere sormuş ve odasına ne şekilde girildiği ve bilgilerin ne şekilde alındığı, bunların neden alınmak istendiği sorulmuştur. Fakat yazıları kimin ne şekilde aldığı ve akıbetlerinin ne olduğu konusu anlaşılammıştır.¹⁷⁶

Sekizinci muhakemede İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşturmuş olduğu fedai subaylar teşkilatına değinilmiş zanlılardan Ahmet'in buraya mensup olup olmadığı sorulmuş ve bu fedai subaylar teşkilatının varlığı sorgulanmıştır. Şahitlerden bazıları bunların varlığını doğrulamışlarsa da diğer bir kesim ise bunların varlığının dedikodudan ibaret olduğunu söylemiştir. Var olduğunu söyleyenlere bunların ne şekilde cinayetler işledikleri konusunda sorular yöneltilmiştir. Ve

¹⁷⁴**Tanin**, 3 Teşrin-i sani/ Kasım 1327 /16 Teşrin-i sani/ Kasım 1911. "Zeki Bey'in Altıncı Muhakemesi"

¹⁷⁵**Tanin**, 3 Teşrin-i sani/ Kasım 1327 /16 Teşrin-i sani/ Kasım 1911. "Zeki Bey'in Altıncı Muhakemesi"

¹⁷⁶ **Tanin**, 13 Teşrin-i sani/ Kasım 1327 /26 Teşrin-i sani/ Kasım 1911. "Zeki Bey'in Yedinci Muhakemesi"

özellikle Sirozlu Çerkez Ahmet'in bunlar arasında dosyası en kabarık olan kişi olduğu anlaşılmıştır.¹⁷⁷

Dokuzuncu muhakeme de zanlıları ilk gün yakalayan polis memuru Eşref Bey; şahit olarak getirilmiş Eşref Bey; verdiği bilgilerin mübânenet göstermesinden dolayı eleştirilmiştir. Yine Bu Mahkemede tekrar Mümtaz Beye değinilmiş ve burada Mümtaz Bey'in; Zeki Bey'in vurulduğu yere geldiğin ve ölüp ölmediğini kontrol etmek istediğini belirtmişlerdir. Ahmet Bey'in fedai subaylara mensup olduğu da ilk defa burada serbestçe söylenebilmiştir.¹⁷⁸

Onuncu muhakemede şahit olarak gelen Ziyor Efendi: fedai subayların insanlara yaptıkları işkenceleri anlatmıştır. Sırf bunlardan dolayı, bulunduğu yerdeki memuriyetinden çekilmek istediğini Bildiren bir beyanname vermiştir. Jandarma olarak görev yapan Edip Bey'in Çerkez Ahmet'le ilişkisi olduğunun öğrenilmesi üzerine tayinini istediğini belirtmiştir. Burada aynı zamanda Çerkez Ahmet ve Nazım'ın yalnız olmadığı beraberinde diğer bazı ortaklarının olduğu da anlaşılmıştır. Bu durum katl hadisesinin daha geniş boyutlara ulaşmasına neden olmuştur.¹⁷⁹

On birinci muhakemede yine Çerkez Ahmet ve Mustafa Nazım'ın kim oldukları ve gelen şahitlerin bunlar hakkında neler bildikleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Ve Nazım'ı pek fazla bilmeyen şahitler Çerkez Ahmet hakkında olmadık şeyler söylemişlerdir. Onun fedai subaylara mensup olduğu para karşılığında insanları öldürdüğünü söylemişler. Birçok kimseleri darp ettiklerine de değinilmiştir. Halkın ondan korktuğu söylenmiştir. Mahkemeye İştirak Eden Mümin Çavuş Adında Biri Erne Köylü İbrahim'in Vurulması Sırasında Onun Yanında Olduğunu Kendisini Dayak Yediğini Ve İbrahim'inde Öldürüldüğünü Söylemiştir. Ancak Dayak Atan Yalnız Ahmet Değildir. Jandarmalarında Onunla Birlik Olduğunu Söylemiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁷ **Tanin**, 4 Kanun-ı evvel/ Aralık 1327 / 17 Kanun-ı evvel/ Aralık 1911. " Zeki Bey'in Sekizinci Muhakemesi"

¹⁷⁸ **Tanin**, 15 Kanun-ı evvel/ Aralık 1327 / 28 Kanun-ı evvel/ Aralık 1911. "Zeki Bey'in Dokuzuncu Muhakemesi"

¹⁷⁹ **Tanin**, 17 Kanun-ı evvel/ Aralık 1328 /30 Kanun-ı evvel/ Aralık 1912. " Zeki Bey'in Onuncu Muhakemesi"

¹⁸⁰ **Tanin**, 2 Kanun-ı sani/ Ocak 1328 /15 Kanun-ı sani/ Ocak 1912. " Zeki Bey'in On Birinci Muhakemesi"

Her mahkemede olduğu gibi on üçüncü muhakemeye de çağrılan şahitlerden iktidara yakın olanlar gelmemiştir. Ancak bu mahkemede de aynı şeyler konuşulmuş ve herhangi yeni bir şey ortaya çıkmamıştır.¹⁸¹

On dördüncü muhakemeye gelen Şahit Fethi Bey; olayları anlatırken bu İttihat ve Terakki Cemiyeti, beni de kendi fedai subaylarına katmaya çalıştı ve bana birini öldürmem için teklifte bulundu. Diyerek İttihatçıların çeşitli şekillerde infazlarda bulduklarını kabul ettirmeye çalışmıştır. Yine burada okunan diğer bir mektupta, İttihatçıların bu fedai subaylar yüzünden ülkeyi batıdaki engizisyon mahkemesine benzer bir teşkilat gibi gördüklerini ve kendilerine muhalif olanları da gözlerini kırpmadan ortadan kaldırdıklarını savunmuştur.¹⁸²

On beşinci mahkemede bu fedai subayları ve özellikle Çerkez Ahmet'i konuşmuştur burada yapılanlara yeni şeyler katılmış ve cemiyetin bir alt kolu olan fedai subayla teşkilatı ortaya çıkmıştır. Zaten halk baştan beri bunların farkındadır ancak şikâyet etme konusunda zorluklar yaşamıştır. Çünkü kendi ifadelerine göre cemiyetten ve bu alt kolundan çok çekinmişlerdir.¹⁸³

Zeki Bey'in on altıncı, on yedinci, on sekizinci ve diğer son iki muhakemesinde gelen şahitler açıkça fedai subayların varlıklarını bahsetmiş ve bunların katli icra ettiklerini de söyleyebilmişlerdir. Ancak burada önemli olan diğer bir husus var ki gerek mahkeme Reisi ve zanlıların avukatları; işe İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ismini katmamaya çalışmışlardır. Bu yüzden buna azami özen göstererek olayın basit bir cürm olduğu düşüncesini uyandırmaya çalışmışlardır. Sonuçta aşağıda görüleceği gibi cezalar ön görülerek uygulanmaya çalışılmıştır.¹⁸⁴

IV-I- Zanlıların Yargılanması

Zeki Bey'in katil zanlıları oldukları iddiasıyla yakalanan Mustafa Nazım ve beraberindeki Çerkez Ahmet yakalandıktan, karakolda bazı sorular sorularak

¹⁸¹ **Tanin**, 29 Kanun-ı sani/ Ocak 1327 /12 Şubat, 1912. "Zeki Bey'in On Üçüncü Muhakemesi"

¹⁸² **Tanin**, 15 Şubat 1327 /28 Şubat 1912. "Zeki Bey'in On Dördüncü Muhakemesi"

¹⁸³ **Tanin**, 2 Mart 1328 /15 Mart 1912. " Zeki Bey'in On Beşinci Muhakemesi"

¹⁸⁴ Bu Mahkemeler Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. **Tanin**, 4 Nisan 1328 /17 Nisan 1912. " Zeki Bey'in On Altıncı Muhakemesi"; **Tanin**, 18 Nisan 1328 /1 Mayıs 1912. " Zeki Bey'in On Yedinci Muhakemesi", **Tanin**, 21 Mayıs 1328 / 4 Mayıs 1912. "Zeki Bey'in On Sekizinci Muhakemesi" **Tanin**, 27 Nisan 1328 /10 Mayıs 1912. "Zeki Bey'in On Dokuzuncu Muhakemesi"; **İfham**, 27 Nisan 1328 /10 Mayıs 1912.

Renin, 30 Haziran 1327/ 13 Mayıs 1912. " Zeki Bey'in Yirminci Ve Son Muhakemesi" Ayrıca Bkz. **İfham**, 29 Nisan 1328 / 12 Mayıs 1912. " Zeki Bey'in Yirminci Muhakemesi"

ifadeleri alındıktan sonra asıl mahkemeye sevk edilmişlerdir.¹⁸⁵ Ve burada yargılanmalarına devam edilmiştir.

Mustafa Nazım'a Makri Köyüne ne için geldiği sorulduğu zaman buraya bir miras meselesi dolayısıyla geldim,¹⁸⁶ yaklaşık bir hafta ya da on gün önceden beri buradayım diye cevap vermiştir. Buraya geldikten sonra Ahmet'le buluştum ve birahaneye giderek biraz içtik.¹⁸⁷ Kalktıktan sonra cinayet sebebiyle katilleri arayan polislerin durdurması sonucunda derdest edildik. Diye ifade vermiştir.

Çerkez Ahmet'e aynı soru sorulduğunda ise Makri Köyüne bir gün evvel geldiğini ve Mustafa Nazım ile buluştuğunu söyler Mustafa Nazım Makri Köyünde bazı yerlerde oturup içki içtiğini, sonra Çerkez Ahmet'le buluştuğunu söylemesine rağmen aynı sorulara Çerkez Ahmet farklı yanıtlar vererek verilen ifadelerin itilafı bir hal almasına mahal vermiştir. Bu sırada Mustafa Nazım'ın çantasından cinayetin işlenmesi ile alakalı bazı malzemeler çıkmıştır.¹⁸⁸ Ancak Mustafa Nazım bunların kendisine ait olmadığını ifade etmişse¹⁸⁹ de üzerinden çıkan bilet işlerin aleyhlerine dönmesine neden olmuştur. Bu biletle geldikleri tarih yazmakla birlikte yanındaki Çerkez Ahmet'in de aynı araçla geldiği ve Nazım'ın biletine benzer bir bilet kullandığı anlaşılınca¹⁹⁰ Nazım, bunları kabul etmek zorunda kalmıştı. Ve ifadenin devamında kendisini şöyle savunmuştur. Biz Makri Köye eğlenmeye geldik,¹⁹¹ gece dönerken önümüzden dört kişilik bir grup geçti. Bu esnada Ahmet yanımdan ayrılıp öndekilere yaklaştı. Ve bir silah sesi duydum sonrasında Ahmet kaçmamızı söyledi.¹⁹² İfadesini vererek kendisini savunmuştur.

Yapılan tetkikler neticesinde bu iki kişinin üzerinde iki silahın çıktığını birinden bir kurşunun atıldığı, yani bir merminin eksik olduğu anlaşılmıştı. Bu silah Çerkez Ahmet'e ait olan silahtı. Mustafa Nazım'da ise mermilerin tam olduğu

¹⁸⁵ **Tanin**, 22 Ağustos 1328 / 5 Eylül 1911.

¹⁸⁶ **Tanin**, 22 Ağustos 1328 / 5 Eylül 1911.

¹⁸⁷ **Renin**, 30 Haziran 1327/ 13 Temmuz 1911. "Zeki Bey Cinayeti Hakkında Tahkikat"

¹⁸⁸ **Renin**, 30 Haziran 1327/ 13 Temmuz 1911. " Zeki Bey Cinayeti Hakkında Tahkikat"; Bunlar Makri Köye Gelmek İçin Aldığı Bilet, Ceza Hukuku Kitabı, Sustalı Bir Bıçak, bir miktar Esrar. Cinayeti İşlemiş Olabileceği Şüphesini Uyandırmıştır. Bkz. **Tanin**, 27 Eylül 1327 /10 Teşrin evvel 1911."Zeki Bey'in İkinci Muhakemesi"; **Tanin**, 16 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 / 29 Teşrin evvel/ Ekim 1911." Zeki Bey'in Dördüncü Muhakemesi". **Tanin**, 27 Nisan 1328 / 10 Mayıs 1912. "Zeki Bey'in On Dokuzuncu Muhakemesi"

¹⁸⁹ **Tanin**, 27 Eylül 1327 / 10 Teşrin evvel/ Ekim 1911. " Zeki Bey'in İkinci Muhakemesi"

¹⁹⁰ **Renin**, 30 Haziran 1327/ 13 Mayıs 1912. "Zeki Bey'in Yirminci Ve Son Muhakemesi"

¹⁹¹ **Tanin**, 8 Eylül 1327 / 21 Eylül 1911. "Zeki Bey'in İlk Muhakemesi"

¹⁹² **Renin**, 30 Haziran 1327/ 13 Temmuz 1911. "Zeki Bey Cinayeti Hakkında Tahkikat"

görülmüştür. Görülen oydu ki suçlu olan Çerkez Ahmet'ti. Zira daha önceden yapılan sorguda ben herhangi bir konu hakkında bir şey bilmem ama Mustafa Nazım ne derse kabulümdür gibi bir ifade vermişti.¹⁹³ Bu ifadeden yola çıkılınca Çerkez Ahmet'in aslında kanun işlerini pek bilmediği ve yalnızca cinayet işini icra ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Zaten silahların muayene edilmesi ve barut kokusunun olması da katlin Çerkez Ahmet tarafından yapıldığını ispatlayan diğer bir delil olmuştur.¹⁹⁴ Buna rağmen silahın kendileri tarafından atılmadığını savunmuşlardır. Keza daha öncede tophaneye gönderilen silahların hiç bir şekilde atılmadığı gibi bir rapor verilmişti¹⁹⁵ ki bu rapor belki de hükümet taraftarı olanlarca Ahmet ve Nazım Beyleri aklamak amacıyla verilmişti. Çünkü silahı atanın onlar olduğu kesin gibi görülmekteydi.

Zeki Beyi; tanıyıp tanımadıkları sorusuna ise tanımadıkları cevabını vermişlerdir.¹⁹⁶ Verdikleri ifadelerde sürekli olarak ihtilaflar çıkması üzerine sanıklar ister istemez kendilerini savunmaya koyulmuşlar ancak buna imkân verecek herhangi bir delil de yoktur.

Daha önce alınan ifadelerin kendilerine ait olmadığını belirterek, ifadelerine eklemeler ve çıkarmalar yapıldığını söylemişlerdir; fakat nelerin eklenip nelerin çıkarıldığı sorulduğunda herhangi bir cevap verememişlerdir. Hal ve hareketleri yavaş yavaş itiraf mahiyetinde bir hal almıştır.¹⁹⁷

Zeki Bey'in katlini müteakip gazetelerde yazılar neşredilmeye başlanmıştır. Olayın ülke için ehemmiyeti gazete sahiplerince yazılmaya başlanmıştı. Bütün bunların yanı sıra katiller yargılanırken dışarıdan sürekli bir müdahalenin olduğu anlaşılmıştır. Katillerin verdikleri ifadelerde, zıtlıkların çıkması olayların başka yerlere çekilmesine sebep olmuştur. Mahkemeler devam ederken gelen şahitlerden biri kendilerine çok baskı yapıldığını ifade etmekle birlikte "*Bu memlekette adalet olsa olsa adliye dairesinin içindedir. Dışında değildir.*"¹⁹⁸ Diyerek dışarıda kendileri üzerinde kurulan baskıya atıfta bulunmuştur. Buna rağmen doğru bildiklerini anlatacağı konusunda herhangi bir şüphenin olmaması gerektiğini de vurgulamıştır.

¹⁹³ **Tanin**, 8 Eylül 1327 / 21 Eylül 1911. "Zeki Bey'in İlk Muhakemesi"

¹⁹⁴ **Tanin**, 27 Eylül 1327 / 10 Teşrin-i evvel/Ekim 1911. "Zeki Bey'in İkinci Muhakemesi"

¹⁹⁵ **Tanin**, 4 Temmuz 1327 / 17 Temmuz 1911.

¹⁹⁶ **Tanin**, 8 Eylül 1327 / 21 Eylül 1911. "Zeki Bey'in İlk Muhakemesi",

¹⁹⁷ Yukarıda Bahsedilen Zeki Bey'in Katillerinin Birinci Muhakemesi Suretinden Alınmıştır. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. **Tanin**, 8 Eylül 1327 / 21 Eylül 1911. "Zeki Bey'in İlk Muhakemesi"

¹⁹⁸ **Tesisat**, 19 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 / 2 Teşrin-i sani 1911.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığı ile bilinen *Tanin* gazetesi olayın ertesi günü şunları yazmıştır. Zeki bey olayının aydınlatılması ülkenin mukadderatı için çok ehemmiyetli görülmüş ve Devleti Aliye'nin katillerin açık bir şekilde ortaya çıkarılması ve gerekli cezanın verilmesi konusunda hassas davranması gerektiği ve bunun kamuoyu açısından da önemli olduğu ifade edilmiştir.¹⁹⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalifi olan basına bakıldığı zaman özellikle *Nevrah*; gazetesinde katlin arkasında İttihatçıların olduğunu şu cümleler ile ifade edilmektedir. "...*Zeki Bey; muhakemesi yalnız Çerkez Ahmet ve Mustafa Nazım, namı şahısların muhakemesine inhisar etmiyor. Bir safhayı siyasiye teşrih ediyor...*"²⁰⁰ Sözleriyle işin içinde siyasilerin ve özellikle İttihatçıların olduğu belirtiliyor.

Mahkemelere dışarıdan müdahale edilme sebebi de kuvvet ve muhtemel bu olsa gerek. İktidar olan parti herhangi katli meselesinden dolayı isminin zikr edilmesini istemiyor olabilir. İttihat ve Terakki Cemiyeti de bu anlayışla hareket ediyor olmalı. Ve bu yüzden verilen ifadelerin ve sorulan soruların kendilerini baskı altında tutmayacak şekilde olması için ellerinden geleni yapmışlardır.

IV-II-Zeki Bey'in Dolabından Çıkan Evraklar

Zeki Bey; suikastı ile ilgili zanlılar yargılanırken bu sefer yeni bir husus daha ortaya çıkmıştır. Zeki Bey; birçok konuda yazılar yazmış ve bu yazılarını çeşitli şekillerde muhafaza etmiştir. Zeki Bey'in evraklarının ilk defa söz konusu olması, *Tanin* gazetesinden belirtildiği kadarıyla Zeki Bey'in ikinci muhakemesinde gelen aşağıdaki önerge ile ortaya çıkmıştır.

"...*Makri Köyü meddi umumi muavini Refik ve dersaadet müstantik azasından Behçet; Duyun-u Umumiye yol müşaviri Diran komiserlik kalemi müdürüdür. Ratıp Tercüme Kalemi Müdürü Hüseyin Danış Beylerin imzalarını mahdum maktul Zeki Bey'in memhur yazıhanesi açılarak derunundaki birçok mektupların tefrik edildiğine çekmecede bir takım fişenklerin bulunduğu müttair mektupların tefrik edildiğine*

¹⁹⁹ **Renin**, 29 Haziran 1327/ 12 Temmuz 1911.

²⁰⁰ **Nevrah**, 13 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 /26 Teşrin Evvel/ Ekim 1911.

müttair."201 Bu yazıdan da anlaşıldığı üzere Zeki Bey'in katlini müteakip odasına girilerek buradan bazı yazılar alınmıştır. Zeki Bey'in avukatları bu yazıların neden alındığı ve içeriklerinin ne olduğu konusunda kendilerine bilgi verilmesini isteyerek şunları söylemişlerdir. "bu vaka-i cinayet pek mühimdir. Olan birçok mazlum noktalar vardır. Bu azimet ve dehşeti idrak eden. Efkâr-ı umumiye hesab-ı istivar bu cinayet devletin siyasetine kadar icra-i tesir etmiş meşrutiyet-i Osmaniye hakkında şüpheler uyandırmıştır."202

Bu cinayetin siyasi bir cinayet olduğu artık su götürmez bir gerçek haline almıştır. Hatta bu sırada yine *Meşrek* ve *Tanin* gazetesinde Hayrettin Bey; Zeki Bey'in yazdığı yazılar hakkında şunları söylemiştir.

"-Reis: Zeki Bey'in Şehrah'a itikadi ve gazeteye tesisi çalışması esbab-ı katl ile alakadar etmiş mi?

-Hayrettin Bey: Zeki Bey; iki ay mah(ay) refakat ettim bu gazetenin tesisinde cuda-i alakadardır. Bendenize müracaat etti ve gazeteyi açmak için teşvik etti. Ehemmiyetinden lüzumundan bahsetti bende muvaffak ederek gazeteyi neşr'e karar verdim. Bütün vezaif vekatını deruhte etti.

-Reis: Merhumun intifahatını söylemişsiniz

-Hayrettin Bey: Zeki Bey; bazı layihalarla meşgul olurdu. Tabi bunları gazete ile neşr ve müdafaa edecekti. Zeki Bey 'Meymun' meselesi ve maliye ile ilgili bazı vesaik elde etmişti. Kendisinde maliye ait birde layiha vardı.

-Reis. Krom meselesine ne diyacaksınız?

-Hayrettin Bey: Bu babda gazetelerde görülen mağlumattan başka bir şey söyleyemem.

Reis: Zeki Bey size hiç bir şey söyledi mi?

-Hayrettin Bey: kanaati vicdaniyemi beyan eyleyeceğim, fakat bunları tamamıyla ispat edemem Zeki Bey birçok şeylerle bhusus maliye meselesiyle favkalade iştigal oluyor, bunun hayat memmat meselesi olduğunu söylüyordu. Bunlarda maliye ve nafia ait bilgilerden ibarettir.

²⁰¹ **Tanin**, 27 Eylül 1327 /10 Teşrin evvel/ Ekim 1911. "Zeki Bey'in İkinci Muhakemesi"

²⁰² **Tanin**, 27 Eylül 1327 /10 Teşrin-i Evvel/ Ekim 1911. "Zeki Bey'in İkinci Muhakemesi"

-Necati Bey: *Şehrah gazetesinde masonlara ve maliyeye ait yazılar çıkarmış bunları kim yazardı?*

-Hayrettin Bey: *maliyeye ait olanları Zeki Bey, masonluğa ait olanları biz yazardık.*²⁰³

Devamında, ben bu cinayetin siyasi bir cinayet olduğu kanaatindeyim diyen Hayrettin Bey; kendince cinayetin siyasi bir cinayet olduğunu vurgulamıştır.

Hıfzı Topuz; Zeki Bey katlinden sonra zanlıların cinayeti işlediklerini sürekli olarak inkâr etmeleri üzerine, bu belgelerin akla geldiğini ancak bunların müfettişler tarafından alındığının anlaşıldığını ifade etmektedir.²⁰⁴

Alpay Kabacalı; Zeki Bey'in katlini müteakip eşinin ve ailesinin diğer üyelerinin Zeki Bey'in dolabındaki yazıları istediğini ancak bunlara verilmediğini açıklamıştır.²⁰⁵

Zeki Bey'in odasından evrakların ne şekilde alındıkları ise *Tanin ve Meşrek* gazetelerinde aynen şu şekilde anlatılmaktadır.

"-Reis: *(meddi şahsı vekiline) : Şahitleri dinledik, bir kaç kişi ve Mümtaz Bey kaldı. Halep'ten gelmiş burada imiş. Bittabi lazım gelen muameleyi ithaz edeceğiz. Şimdi sırada sizin isimlerini verdiğiniz şahitlere geldi. Onları da şimdi isticvap edeceğiz. Evvela sıra Cemal Efendidedir. Cemal Efendi'yi niçin çağırıyorsunuz? Söyleyiniz ki ona göre isticvap edelim.*

-Necati Bey: *Müvekkilim Temmuz ayında bir Cumartesi günü duyun-u umumiye de evrak aramaya girdiler. Oda mühürlü demişler. Mühürsüzde olsa bizim burada evrak vermek için veraset hüccetini sizden isteriz demişler.*

-Reis: *Kim demiş?*

-Necati Bey: *Lesun ve Mişin Efendiler sonra müvekkilim avdet eder. Müteakiben Cemal Efendi. Duyun-u Umumiye' den kalkar Ragıp Bey namında bir zatın tavsiyesiyle adliye nazırı Necmettin Bey'in yanına gider. Odasına girer*

²⁰³ **Meşrek**, 4 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 / 17 Teşrin-i evvel/ Ekim 1911; **Tanin**, 16 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 / 29 Teşrin-i Evvel/ Ekim 1911. "Zeki Bey'in Dördüncü Muhakemesi"

²⁰⁴ Topuz, **Özgürlüğü...**, s.126.

²⁰⁵ Kabacalı, **Türkiye'de...**, s.136.

kulağına bir şeyler söyler. Necmettin Bey; ehemmiyetle dinler. Yanında kalabalık olduğundan Keşfi Bey'in yanına gidiniz orada bekleyiniz der. Necmettin Bey'in yanındaki adamlar, çıktıktan sonra Cemal Efendi. Tekrar gelir. Şimdi işte bunlara soracağız kendisi duyun-u umumiye de Zeki Bey'in 'Hermanın' duyun-u umumiye' ye gidip evrak alacağını Necmettin Bey'e haber verdiğinin sebebi nedir? Maksadı nedir? Bunu susal ediyoruz.

-Reis: Demek vakaya dair bir şey değil niçin yolsuz bir şey yaptınız diyeceksiniz. Öyle mi?

-Necati Bey: Bu bizce mühimdir. Hakikati anlamak için sormak istiyoruz. Geçenlerde arz ettik istintak dairesi itiraf ediyor ki. Bu cürmün meçhul kalmasında esbab-ı mahsusa var. Binaenaleyh bunu bizde anlamak isteriz.

Bu müphem kalmayacaktır. İstintakın ve heyet-i ithamiyenin buralarını noksan bırakmaları mahkeme-i aliyenizin selahatini kesr etmek değildir.

-Reis: Dediğiniz şeyi soracağız değil mi? Esbab-ı katle ait bir şey sormayacağız öyle mi?

-Necati Bey: Efendim esbab-ı fail bir yükündür.

-Reis: İşte o yükünlerden biride bu mudur diyorum?

-Necati Bey: Evet Efendim(bunun üzerine Reis meddi umumi muavininin mütalaasına müracaat etti)

-Meddi Umumi Muavini: Tahkikatın tavsiğine medar olmak bazı şahit dinletilebilir. Bir şahidin de maznun saftıyla isticvap edilmesini heyet-i aliyenize havale ederim. Müteakiben Cemal Efendi; getirildi. Duyun umumiye Mühimme Müdür muavini olduğunu söyleyen istimağına şerh olundu.

-Reis: Haziranın 28. Pazartesi gecesi Zeki Bey katl edilmiş, bu katlin esbabına dair malumatınız olduğu haber veriliyor. Sizin onun için celb ettik söyleyiniz.

-Şahit: idare tarafından ala el usul duyun-u umumiye de Zeki Bey'in odası taht-ı temhire alındı. Zeki Bey'in zevcesi odadaki evrakı istiyormuş Ragıp Bey; bendenize bunun istinaf meddi umumiliğince bir şey yapılabilir mi? bir muameleyi

kanuniye var mı? Diye soracaktım. İstinaf meddi umumisini bulamadı, adliye nazırına haber gönderdim. Bir az beklesin demişler. Teneffüs odasında bekledik bilahare gittim.

-Necati Bey: Adliye nazırının yanında başka kimse var mıydı?

-Şahit: Abdurrahman Bey vardı.

-Reis: (Necati Beye): Adliye nazırı Sabık Necmettin Bey'den ne istiyorsunuz?

-Necati Bey: Bu mağlumati aldıktan sonra Necmettin Bey ne yaptı? Buralarını anlarız.

-Nazif Bey: Efendim.

-Reis: Size tealiki yok.

-Latif Bey: Usul-ü muhakeme ihlal ediliyor.

-Reis: Vazife-i memuretlerine nasıl ifa ettiklerine dair süval sorulacak.

-Necati Bey: Hayır.

-Reis: Ne soralım?

-Necati Bey: Cemal Bey'in suret-i müracaatını ve sonra yaptığı şeyleri.

-Reis: Umur-ı memuresine mütealik mi?

-Necati Bey: Hem umum-ı memuresine hem de bizce tazviki olan bazı şeylere ait.

-Reis: Umur-ı memuresine aid olmayanları elbette tefrik edersiniz. Binaenaleyh onu söyleyiniz, sarf-ı şehadet itibariyle.

-Necati Bey: Evet Efendim fakat Necmettin Bey gelmemiş söyleyim.

-Reis: Gelmiş.

-Necati Bey: Tahkikatta müstantık tarafından süval sorulur. Adliye nazırının vazifesi yoktur. Ragıp Beyle, Necmettin Bey'in arasında münasebet-i hususiye varmış. Ragıp Bey; öyle zan ve tahmin etmiş ki Zeki Bey'e hain-i vatan dedirtecek bir

çok evrak varmış. Bu evrak-ı istintaki dairesine göndereceği yerde adliye nazırına göndermiş Necmettin Bey; bu bize ait değildir. Diyecek iken başka türlü yapmış.

-Reis: Ne yapmış?

-Necati Bey: Gelsin bakalım bazı hariç adamlara bu cinayete dair izahat vermiş.

-Reis: Ne vermiş?

-Necati Bey: İşte, bir takım izahatlar vazifesi haricinde olarak bunu izah etsin.

-Reis: Vaka-i cinayete aid mağlumatı nedir? Bunu da söyler misin maksat şikâyet mi?

-Necati Bey: Hayır.

-İsmail Bey: Zeki Bey'in katliyle evrakı arasında münasebet mi vardır. Ve hatta tarafınızdan şehuttan ifadat alındıktan sonra söylenecek ki evrak ile sebebi cinayet birleşiyor. İşte bu esas. Bunun istihzahına kâfidir. Başka bir şey istemez. Zai olan evrakın tarz-ı iyağına sonra ispat edeceğiz. Eğer daha fazla mağlumat isterseniz. Şahitlerin istimağından evvel vermeyiz.

-Meddi Umumi Muavini: Bu adam emniyettir.

-İsmail Bey: Bu vesiledir. Kendiside bizimle beraber hukuk-ı müdafaa etsinler önümüzde sed çekmesinler.

-Reis: Şahit getireceğiz mağlumatına müracaat edeceğiz.

Buna umur-ı memuren sen şöyle yaptın böyle yapmadın mı? Diyeceğimiz ne diyeceğiz? Tarz-ı ifadenizden anlaşılıyor ki vazife su-i istimal edilmiş. Bunu mu anlayacağız?

-İsmail Bey: Umur-ı memurun sözünü anlayamadım. Birçok cüretim vardır ki sarf memuretler birleşir. Haddizatında bir cürmün bir memura tealiki varsa esasen birleşir.

-Reis: Şimdi ne soracağız. Onu sizden soruyorum?

-Necati Bey: Nasıl cereyan etmiş diye mağlumatı hususiyesini soracaksınız.

-Meddi Umumi Muavini: Meddi umumilerin vazifesi ahkâm-ı kanuniye'nin hüsn-ü ceryanına bakmaktır. Esasen heyet-i hâkime kani olmalı ki bu şahitlerin celbini istedikleri vakit bazı şeyler var. Onu izah edecekler. Dediler. Bende gelmeleri lazımdı dedim. Biz tahkikata sed çekmeyiz. Bilakis, teşhis ederiz.

-Reis: Esbab-ı katle dair olan şeyler soracağız.

-İsmail Bey: Bu evrak meselesinde ne derece ehemmiyet verilmiş buralarını dikkat buyurunuz.(bunun üzerine adliye nazır-ı sabıkı huzur-ı mahkemeye getirildi. Ve badettehlif ifadesi alındı.)

-Reis: Bu katlin sebebi ikağına dair bazı mağlumatınız vardır. Dinliyorum ne gibi maşğuatınız varsa lütfen söyleyiniz.

-Necmettin Bey: Zeki Bey'in katiline dair, mağlumatım yok. Yalnız vakanın hududuyla beraber. İstinaf meddi umumisine katl olmak üzere maznunen tutulan iki kişinin tahkikatı muhakemeleri için emir verdim.

-Reis: Evrakı hakkında bir mağlumatınız var mı?

-Necmettin Bey: Evet Duyun-u Umumiye memurlarından biri geldi. Ki Cemal Efendi imiş. Bana bir takım evrakı Zeki Bey'in odasında var. İstiyorlar. Bunu verelim mi? Beni komiserlik dairesinde meddi umumiliğe gönderdiler. Meddi umumiye bulamadım. Size mağlumat veriyorum dedi. Evrakın muhteviyatından mağlumatım yok.

-Reis: (Müttehimlere): Siz ne diyorsunuz?

-Müttehimler: Hayır Efendim.

Necati Bey: Cemal Bey; Bey, Efendinin yanlarına gitmişler. Kulaklarına söylemişler. Bey Efendi de bekleyiniz demişler.

-Necmettin Bey: Hayır öyle değil.

-Necati Bey: Necmettin Bey; Efendi katlin vukuğundan bir kaç gün sonra bazı mebuslara bu husus Nafi Paşaya, bu katlin siyasi olduğu anlaşılıyor. Mustafa Nazım Bey; ve Ahmet Efendi idam olunacak demişler. Aslı var mı?

-Necmettin Bey: Hayır aslı ve esası yok.

-Necati Bey: İspat edeceğiz.

-Reis: Sadrettin Bey'den ne soracaksınız?

-Necati Bey: Ferağat ettik.

-Meddi Umumi Muavini: Sadrettin Bey meddi umumidir? Şahit saftıyla istima olamaz. Bendeniz istimağında sarf-ı nazar olunmasını talep ediyorum. (Bu sırada Sadrettin Bey huzur-ı mahkemeye geldi).

-Reis: Evvelce mahkemeye şahid saftıyla zati âlinizin celbine karar verdi. Şimdi meddi şahıslar ferait ettiler. Meddi umumi muavini hem şahit hem meddi olamaz diyorlar.

-Sadrettin Bey: Ben denizde öyle diyecektim.

-Reis: (Meddi Şahsı vekillerine): Siz bu babda bir şey söyler misiniz?

-Necat Bey: Hayır Efendim.

-Reis: (Meddi Umumi Muavinine): Eğer şehadet olursa o meselenin tenviri için meddi şahsı vekilleri böyle istiyorlar. Sadrettin Bey Efendinin. Âdem-i istimağına mahkeme karar verdi.

-Reis: (Mübaşire): Kâşif Bey'i çağırınız. Adliye nezareti mektupçusu Kâşif Bey; huzur-ı mahkemeye dâhil oldu. Ve tahliyi icra edilerek istima edildi.

-Reis: (Vakayı izah ettikten sonra): Katlin esbabına dair ne biliyorsanız söyleyiniz.

-Kâşif Bey: Mağlumatım gazetelerde gördüğümünden ibarettir.

-Reis: Zeki Bey'in evrakı hakkında mağlumatınız yok mu?

-Kâşif Bey: Hayır

-Necati Bey: Temmuz'un İkinci Cumartesi günü beyin yanında Cemal namında kimse oturmamış mı?

-*Kâşif Bey: Hayır oturmadı efendim.*²⁰⁶

Yazıdan anlaşıldığı ve yukarıda da kısmen değinildiği üzere Zeki Bey'in katl olmasına müteakip duyun-u umumiye deki yazıları akla gelmiştir. Burada bulunan evraklarda Zeki Bey'in ne yazdığı konusu şimdiye kadar gizemini korumaktadır. Ancak, sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bundan haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden katlden hemen sonra yazıların aileye verilmesi konusunda sürekli sıkıntı çıkarılmıştır.²⁰⁷

Mahkeme sırasında dikkati çeken diğer bir husus daha vardır ki. Mahkeme Reisi, Zeki Bey'in ailesinin muavini olanların istedikleri şahitlere ne soracakları konusunu sürekli gündeme getirerek henüz şahitler gelmeden sorulardan haberdar olmaya çalışmaktadır.

Bu durum ister istemez diğer bazı şüphelerin oluşmasına sebep olmaktadır. Aşağıda görüleceği gibi *Tanzimat* gazetesi hem yazıların alınması meselesine eleştirilerde bulunmakta hem de olayın toplumsal boyutuna dikkat çekmektedir.

Tanzimat gazetesinde yayınlanan mahkeme suretinde katılanlardan; İsmail Bey şunları söylemiştir: "*Vekil arkadaşlar, alakadar olanlar emin olunuz ki bu meselenin azimet ve dehşetine efkâr-ı umumiye kail ve kanidir. Efkâr-ı umumiyenin galeyânı derecesini görmek isterseniz (samineti göstererek) bakınız. Binaenaleyh bu böyle azimet ve dehşete-i umum nazarında tecelli eden bir cinayet, cinayeti adiyeye tealik ederek alel amade hikâye etmek ve bu suretle hakikatin tezahiri adliye nazırı Sabık Necmettin Mütaeala(?) Bey buraya gelecek, bir takım izahat alınacak, bundaki esbab-ı şimdi burada izah etmek istemem her memlekette müttehimin ikametgâhı ve evraki taharri oluyor, iken bu mesele de Zeki Bey'in evraki tetkik ediliyor. Ve alınıyor. Tekrar ediyorum. Listesi takdim edilen şehudun bu cinayeti azimenin esbab-ı vesaiki anlaşılma üzere celb ve istimağ lazımdır.*"²⁰⁸ Diyerek mahkemenin ne derece usulsüz bir şekilde idame edilmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca

²⁰⁶ **Meşrek**, 3 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 / 16 Teşrin-i evvel/ Ekim 1911." Zeki Bey'in Muhakemesi"; **Tanin**, 16 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 /29 Teşrin-i evvel/ Ekim 1911. "Zeki Bey'in Dördüncü Muhakemesi"

²⁰⁷ Kabacalı, **Türkiye'de...**,s.135.

²⁰⁸ **Tanzimat**, 15 Eylül 1327 / 28 Eylül 1911; Zeki Bey'in dolabındaki evraklara ilişkin İshak Sukuti Bey'in *Ziya* gazetesinde bir yazı yazdığı mahkemeler sırasında söz Konusu edilmişse de gazetenin elime geçen nüshasında bu konuyla ilgili herhangi bir yazı bulamadım. Bkz. **Ziya**, 14 Mart 1327 / 27 Mart 1911.

kendilerinin dinlenmesi için istedikleri şahitlerinde bir an önce çağırılması gerektiğini belirtmektedir.

IV-III-Mahkemenin Sonuçlanması

Zeki Bey mahkemeleri; yaklaşık yirmi celse sürmüştü ve sonuca ulaşılması, zor bir hal almıştır. Çünkü sürekli olarak yeni şeyler ortaya çıkmış, dinlenilmesi istenen şahitler mahkemeye katılamamışlardır. Mahkemeler çok uzun sürmüştü ve yapılan tetkikat her ne kadar Mustafa Nazım ve Çerkez Ahmet'in suçlu olduğunu ortaya çıkarmışsa da kesin delil bulunamamıştır.

Fakat bir yanda kamuoyu baskısı ve Zeki Bey'in ailesi tarafında olanların yaptığı girişimler, mahkemelerin bir sonuca bağlanması gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Mahkemelerde zanlı olarak bulunanların daha önce maliye nazırı olan Cavit Bey'in himayesi altında oldukları anlaşılmıştır.²⁰⁹ Mahkeme hakkında kesin karar alınamaması üzerine aşağıdaki karar alınmıştır.

"İcab-ı keyfiyet led el müzakere ruiyet edilmekte olan dava Zeki Bey'in keyfiyeti katlinden dolayı itham olarak muhakemeye sevk olunan Mustafa Nazım Beyle Çerkez Ahmet haklarında olmasına ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şahsı manevisi tarafından olmadığı ve olamayacağı gibi Murat Bey'in beyan edeceği malumatın Cemiyete aidiyeti arzı halde muharrir olup müttehimlere şemuk-ı olmamasına mebni mümaileyhin adem-i celbini müntakiyen bir rapor hazırlandı. Mezkûr raporun katli başka haşiyesi başka mealde denilmekte isede. Rapor haşiyeyi muhtevi olduğu gibi haşiyeye denilen hülasası ile mukaddimesi beyitinde de mealen mübaniyet görülememesine maheza bu gibi raporlarda mahkemece muhtac-ı istizah bir cihet mevcut bulunmasına ve Samatya Karakol hanesinde bulunan polis ve jandarma istima edilerek bu babda tedkikat-ı hemika icra edilmiş, olmasına ve müttehimlerin vaka gecesine kadar gezeran olan cürme tealiki bulunan hareketlerine mündair tetkikat ve tahkikat-ı kafiye icra edilmiş bulunmasına vaziyet-i vaka da tanzim edilip maktülün yanında kimler bulunduğu ve maktülün ande el taharri

²⁰⁹ **Tanin**, 21 Nisan 1328 /4 Mayıs, 1912. "Zeki Bey'in On Sekizinci Muhakemesi"

üzerine neler çıktığı hususatına ve saireye mündair, Bulunan ve mahkeme zabıtnamesinin mukaddemi kısımlarında halen münderiç olan zabıt varakasında Nulyan Efendinin imzası mevcut bulduktan başka kurşunun suret-i seyri hakkında dahi muayene raporunda tafsilat-ı kafiye münderiç bulunmasına ve cürmün suret-i vukuğuyla esbabına dair meddi şahsı vekilleri canibinden ikame olunan birçok şehut istima ve tahkikat-ı derece-i kafiye'ye ibzal edilmiş ve meddi şahsilerin böyle mütemadiyen şahit celb ve istimağına dair vuku bulacak taleplerinin bila kayd ve şart terviciyle işin mecra-i tabii kanunisinden çıkarılması da ahkamı kanuniye ile kabil-i telif görülmemiş olmasına binaen mümaileyhin, İbrahim, Vasıl, Tulayan Efendilerin dahi âdem-i celbine ekseriyetle karar verildi."²¹⁰

Bu rapor açık bir şekilde göstermektedir ki Zeki Bey muhakemelerinin uzun sürmesi onun içeriğini etkilememiştir. Çünkü on sekizinci muhakemeye gelinmiş olmasına rağmen halen sonuca ulaşamamış hatta katilin kim olduğu dahi anlayamamıştır.

Sonuçta yukarıda ismi geçen şahitlerde mahkemeye çağırılmış ve karar alınmıştır. *İfham* gazetesi alınan kararları ve öncesini şu şekilde açıklamaktadır.

"Şimdiye kadar şahit olmak üzere müteakid edilen Çerkez Ahmet ve Mustafa Nazım mahkemenin dünkü kararları ile yarım saat kadar mücerrim ve bade mahkûm mümetlerinin takibindeler. Kararların alafranga saat ikide tekhim edileceği Cumartesi günkü muhakemede riyaset tarafından beyan edilmiş olduğundan bir seneye karib zamandan beri büyük bir merakla takip edilen bu muhakemenin neticesini anlamak için dün binlerce samin mahkeme salonunun işgal eylemişti. Zaten daha saat 12 de koridorda büyük bir izdiham vardı. saat 2 ye kadar mahkeme kapıları kışat edildi. Nihayet kapular açılınca samiyetin birden bire hubu-i büyük bir safinetiyle meydan verdi. Fakat jandarmaların mesaisiyle bu müşkülatta ref edildi. Müttehimler bazen derin derin düşünüyor. Bazen yekdiğeriyle konuşuyordu. Sonunda karar okundu."²¹¹

İfham gazetesi kararlardan önceki anı anlatarak zanlıların için de buldukları ruh hali hakkında da bilgi vermektedir. 15 Mayıs'taki nüshasında da alınan kararları şu şekilde vermiştir.

²¹⁰ **Tanin**, 21 Nisan 1328 / 4 Mayıs, 1912. "Zeki Bey'in On Sekizinci Muhakemesi"

²¹¹ **İfham**, 30 Nisan 1328 /13 Mayıs 1912. "Zeki Bey'in Muhakemesi"

"Tarikinin iddia ve müdafaanın istimağından ve bilcümle evrak-ı dava ve zevabit mahkemenin mütalaa ve tetkikinden sonra icab-ı keyfiyet müzakere olunduktan şehut müsteyiminden mütekaidinden mirliva İsmail Paşa ve islahat maliye komisyonu halkasından Abdurahman Beyle ulemadan Şakir ve Makri Köyü vergi kâtibi Sabık Hafız Sabri ve dumansız barut fabrikası müstehiminden Konyalı Osman Nuri ve polislikten müsteyfi Mehmet Nuri ve jandarma Miri Mehmet ve polis Ahmet Hamdi ve Refik Efendilerin ve muhallebici çırağı Paskal ve Madam Arvaşi Kakmacıyan ile şehut müsteniğe sairenin ma el kısım alaelderecat vaki olan ihbarat ve şahadetinden ve müttehimlerin ifadat-ı istintakiyelerindeki mübaniyet ile son trenle Makri Köyüne geldiklerine ve mahalli vakada bulduklarına mündair. Olan ve huzur-ı mahkeme de sabık eden itirafatından ve zabıt varakaları muayene raporları münderecatının ve muhakemat ve tetkikat-ı cariyeden tahsil edip zabıtname ve ilanından taksili olunacak olan beyanatı saireden müttehimen Mustafa Nazım ile Çerkez Ahmet'in duyun-u umumiye mühimme müdürü Zeki Bey'in cerh ve katli tasdim ve geçen Haziranın 27 1327 si Pazartesi günü akşamı yani 28. gecesini son trenle Makri Köyüne azimetle leyle-i müzakereden saat 12' de Zeki Bey'in takip edilerek bu sırada müttehimen merkumattan birisi tarafından andahat olunan yalnız bir el ruvlor kurşunu ile mumaileyhin cerh ve katl edildiği ve bunlardan Ahmet'in dava vekili Mustafa Nuri Efendiye Sirozda üç dört gün zarfında iltiyam bulacak surette darp ve cerh eylemiş olduğu ve müttehimlerin beraitleri yolunda sard edilen müdafaanın keزالik zabıtnamede tafsil edilecek esbabiyetini gayrı varid ettiği hususunda ittifaqlara hâsıl olup ancak ruvlorları andahat edenin yani cürmeti fiili ika eyleyenin merkumun hangisi olduğu cihetinde ihtilaf ara hâsıl olarak heyet-i hakimeyi teşkil eden zattan ikisi ruvlorları andahat ve katli ifa eden şahsın müttehimlerden Mustafa Nazım olduğu ve bir zat; ise silahı atan ve fiili katli mübaşire ika eyleyen Çerkez Ahmet idi ki ve iki zat ise; silahı andahat edenin müttehimlerden birisi olmadığına şüphe yoksa da hangisi olduğunu tayin için her iki müttehim aleyhinde meddi umumilik memuretiyle meddi şahsı vekili canından sard edilen delail -i tayin -i vicdane kâfi olmadığı ve bu babda başka bir delil meni dahi görülmediği cihetle silah andahat edenin tabii katli fiili ika eyleyenin müttehimen merkumattan hangisi olduğunu tayin-i kabul olmadığını reyinde bulunmaları katli tasdim etmiş olan müttehimen merkumattan hangisinin fiili ifa eylediğinin tayinini emrinde nişan-ı ekseriyet, ara hâsıl olmamış.

Binaenaleyh balada tafsil olunduğu üzere husul bulan ithat ara bir mütteval muharrir katlin müştereken tasvir ve tasmim ile teakib eyledikleri mumaileyh Zeki Bey'in müttehimen merkumandan Mustafa Nazım ve Ahmet'in birinin andahatı eylediği ruvlorlarla katlim cürmüyle mücerrimetlerine ve merkum Ahmet'in Sirozda dava vekili Mustafa Nuri Efendi; balada gösterildiği vecihle edeben darp ve cerh eylemek filinin başkaca faili olmadığına karar verildi.

Bu kararın keraitinden sonra meddi umumilik mücerrimlerinin mahkûmiyet sabıklarını nazar-ı dikkatten dur tutulmayarak cazirinin teayini ve kararın mefhum ve maalen nazaran 180. maddenin tatbikini talep etti. Bundan sonra Mustafa Nazım'ın vekili Sadettin Bey tahkikat-ı ceza talebinde bulunmakla beraber gayet mühim bir şey arz edeceğini söyledi. Ve şu yolda ifadette bulundu. mağlumdur ki cerayan-ı muhakeme gayet muhtazım bir surette zabıt edilmiştir. Zabıtnamelerin tetkiki bu suretle delildir. Ancak muhakeme heyeti mahsusayı haiz olduğundan mezbuğatta izdihamdan hali bir mevki tahsis edilmiş ve gazetelerde neşr ve ilan olunmuştur. Fakat görüyorum ki matbuat tarafından nal edilen kısm-ı müdafatın dairesinde değildir.

Halbuki herkes buna vakıf olmak iktiza eder. Şimdiye kadar tenezzül edip gazetelerin muhakemeye tealik eden setuvetini okumazdım. Fakat geçen gün saikayı merakla okudum Necati Beye meddi umumilik mütalatı gayet güzel şad edilmiş(bu sırada meddi umumi bey ayağa kalkarak bu sözleri reddetti. Sadettin Bey cevap vermek istediye de Reis Bey men etti) binaenaleyh müdafatımın bu zabıtname suretinde ilan-ı ve yahut gazetelerin müdafatımı noksan olarak neşrettiklerinin ikrarını talep ederim.

Asıl sadre gelince müvekkilim katl-i mutemid olmak üzere tecrimi taht-ı karara alınmış hâlbuki vuku bulan bir katl de fail tayin etmezse tahkik -i ceza usulüne müracaat edileceğinden 180. madde mucibince cezanın tahkikini talep ederim.

Çerkez Ahmet'in vekili Nazif Bey; ise gayrı kanuni olarak tahkiki ceza hususunda bir şey söyleyemeyeceğini ve bütün müdafatını temyize müttehasır bırakacağını söylemekle Reis: o halde mahkemede bulunamazsınız dedi. Ve hariçten bir vekil celp olundu. Necati Bey: hukuk-ı şahsiyeye ait olan talebini cezanın

tabiiyetine kadar tehir edeceğini söylemekle heyet-i hâkime müzakere odasına çekilerek yarım saat sonra atideki kararı tefhim etti.

Ciheti cezaiye müzakere olunduktan cürmün tarihi vaka-i kanun-ı ceza tadilatının zaman meraiyetinden mukaddem ise de kanun-ı mezkûrun 180. madde-i kamesi bu babda tehki-i ceza olmak itibariyle müvekkiline ait ceraiye de şamil olacağına ve mücerrimlerden Mustafa Nazım'ın doğrudan doğruya ve Ahmet'in azim-i cürm-ü adıyla hareketleriyle de iş bu madde-i kanuniyeye müvaffik bulundu. Güna ve meddi umumilik canibinden mukarreratın meselesi mevzu bahis edilmiş olup hâlbuki merkumundan Mustafa Nazım katl maksadıyla silah andahatın maddesinden üç sene kürek Ahmet ise dahi hayvan sirkatinden, bir sene hapsi ve bir samanlık ihrakından dahi üç sene kürek cezalarıyla mahkûm bulunmuş iseler de atiki kanun-i ceza mucibince mukarreratın nazarı itibara alınmak için cürmün aynı fiilden olması muktezası ve kanun-ı mezkûrun sekizinci madde-i kamesi dahi müstet ceza bulunması itibariyle müvekkilime şamil olmayacağı bedihi bulunmuş, olduğundan meddi umumilik mukarreratla mütealik talebinin reddiyle mücerimen merkumatın mezkûr madde-i kaimeye tevfiikan ve bidayet tevkiflerinden itibaren ve cürmün şekil-i ve mahiyetine nazaran 15 sene müddetle küreğe konulmalarına ve bil cümle mesarifi muhakemenin de kendilerinden tahsilâtına karar verildi. Böylece mahkemeye hitam verildi."²¹²

Bu kararların verilmesi üzere zanlılardan her ikisine de 15'er yıl kürek cezası verildiği anlaşılmaktadır. Yirminci mahkemenin sonuna gelinmesine rağmen silahı ateş ederek Zeki Bey'i kimin vurduğu anlaşılamamıştır. Ve vurma ihtimalleri olduğundan dolayı zanlılara böyle bir ceza verilmesi uygun görülmüştür. Ancak burada şunu ifade etmek gerekir bir kere bu cürmü işleyenler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fedai subaylar kulübüne üye olan kişilerdir.

Zeki Bey; muhakemelerin henüz başından beri bu kişilerin Cemiyetçe korundukları anlaşılmıştır. Nitekim bu koruma eylemi zanlılara gerekli ceza verildikten sonrada devam etmiştir. Abidin Nesimi; kendisine 15 yıl kürek cezası verilen Çerkez Ahmet'in 1915 yılındaki Ermeni olayları sırasında Bilecik'te olduğunu ve hatta buradaki halka çok zarar verdiği için Cemal Paşa tarafından öldürüldüğünü

²¹² İfham, 2 Mayıs 1328 / 15 Mayıs 1912. " Zeki Bey Suikastı Kararları"

yazar.²¹³ Buradan yola çıkılacak olursa Çerkez Ahmet, ya kaçmıştır, ya da kendisine verilen ceza göstermelik olduğu için serbest bırakılmıştır.

IV-IV- Zeki Bey Muhakemeleri ve İttihat Ve Terakki

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Zeki Bey suikastıyla alakasının olması ilk defa Zeki Bey'in üçüncü mahkemesi icra edilirken ortaya çıkmıştır. Burada Erne Köylü İbrahim Bey'in öldürülmesi konusu açılmış ve bunu cürmü işleyeninde İttihatçılara mensup olan fedai subaylardan Çerkez Ahmet olduğu şahitlerce söylenmiştir.

Nedeni tam olarak bilmiyorum ancak Zeki Bey'in bütün muhakemeleri *Tanin* gazetesinde yayınlanmasına rağmen üçüncü muhakemenin yayınlandığı tarihte mahkeme suretini bulamadım ancak ertesi gün İttihatçılar tarafından gazetelere yollanan tekzip metinlerinden olayın içeriği az çok anlaşılmaktadır.

İlk tekzip metnini Derne; mebusu Talip Bey göndermiştir. Ve şunları söylemiştir.

*"Dün cereyan eden Zeki Bey muhakemesinde güya kurban bayramında Medhet Beyle birlikte Siroza giderek Yusuf Bey'in çiftliğinde müzakere etmiş olduğumuza dair şehitlere suval irad ediliyor. Bayramdan evvel Selanik'e giden vadette Selanik eşrafından Hamdi Bey zade Adil Beyle taşlıca mebusu Vasfi Bey var idi. Siroz istasyonunda davetten bile inmedim avdette dahi mektebi harbiye müdürü Vahit Bey var idi. Sirozda tevkif etmedik. Hatta ben iğlanı meşrutiyetten sonra Siroza gitmedim işte alçakça tertip edilen bu tezvirat serahaten reddediyorum."*²¹⁴

Derne Mebusu Talip

Buradan anlaşıldığı üzere şahitlerden biri ve ya birileri Talip Bey'in kurban bayramında gittiği Sirozda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin diğer bazı üyeleriyle

²¹³ Nesimi, *Yılların...*,s.43.44.

²¹⁴ **Tanin**, 16 Kanun-ı evvel/ Aralık 1327 / 29 Kanun-ı Evvel/ Aralık 1911. "Zeki Bey Muhakemesinde Tezvirat Tekzipler"

görüşerek katli planladığını söylemişler, buna karşın Talip Bey de bunu kabul etmediğine dair rapor göndermiştir.

İkinci tekzip metnini ise Siroz Mebusu Methet Şükrü Bey; göndermiştir.

"Makri Köyü Cinayetinin; Evvelki Gün cereyan eden muhakemesinde meddi şahsı vekili Necati Bey tarafından şahit Sirozlu tüccar Ferit Bey'e sorulan bir süvalden bu muhakemenin cereyanı esnasında yani kurban bayramında Sirozlu Yusuf Bey'in 'Marsla' çiftliğinde Zeki Bey'in katline dair. Benim ve Derne Mebusu Talip Bey'le Edip Bey'in içtima edup müzakeratta bulunduğumuz ifade olunduğunu gazetelerde okudum. Şahit her ne kadar bu esnada reddetmişse de meddi şahsı tarafından vaki olan süval takip edilen maksadı iftirayı tamamen izah eder. Bayram münasebetiyle Selanik'e gitmiş isem de Siroz'a asla uğramadığımı. Ve zaten karantina münasebetiyle istasyonda bile kimse ile görüşmediğimi ve çiftlik bahsine gelince on sene mukaddem şahit mumaileyh Ferit Bey'in bir defa çiftliğinde misafir bulunmuş isem de o, vakitten beri Siroz sancağının hiç bir çiftliğine gitmediğimi makam-ı tekzip de beyan ve bu tesniğat ve tertibat -ı tezvir karene vefatına cuyenenin(?) mahiyetini bu vesile ile iğlan ederim."²¹⁵

Siroz Mebusu Medhet Şükrü.

Buradan anlaşıldığı üzere Talip ve Şükrü Beyler'in olayla alakalı olduklarını ortaya atan kişi Necati Beydir. Ancak Şükrü Bey; kendisinin bu olayla alakası olmadığını bu yüzden Necati Bey'in olayı başka yöne çekmeye çalıştığını belirtmektedir. Zaten aynı günkü nüshasında *Tanin*; bu yapılanlarla Zeki Bey cinayetinin adi bir hal almasına çalışmaktalar. Yorumunu yapmıştır.²¹⁶

Zeki Bey'in; İttihatçıları eleştirdiği açıkça ortadadır. Bu yüzden aralarının açıldığı görülmüştür. Sekizinci muhakeme sırasında mahkemeye sunulan aşağıdaki mektup Cavit ve Talip beylerin kendisine düşman olmasına neden olabilecek niteliktedir.

²¹⁵ **Tanin**, 16 Kanun-ı evvel/ Aralık 1327 /29 Kanun-ı Evvel/ Aralık 1911. "Zeki Bey Muhakemesinde Tezvirat Tekzipler"

²¹⁶ **Tanin**, 16 Kanun-ı evvel/ Aralık 1327 /29 Kanun-ı Evvel/ Aralık 1911. "Zeki Bey Muhakemesinde Tezvirat Tekzipler"

"...31 Mart vakayın da taharri ettiğiniz Cemiyet muvaffakiyetini temin için bir takım erbab-ı iktidarı bir tarafa atarak kendi adamlarını mevki-i iktidara geçirdi. Bunun için ben ve dostlarım Selanik merkezi nezdinde teşebbüsatta bulunuyoruz. Liyakatleri memuriyetlerinin madonunda bulunan Talip ile Cavit'in derhal azlini talep ediyoruz. Komite şimdi Talip-i feda etti Cavit-i hala tutuyor. Fakat onu da feda edeceğine şüphemiz yoktur..."²¹⁷ Zeki Bey'in 31 Mart hadisesinden sonra sürekli İttihatçıları eleştirdiği, onların ekonomi politikalarını eleştiren yazılar yazdığını 'Zeki Beyi Ölüme Götüren Sebepler' kısmında açıklamaya çalıştık. Zeki Bey'in teşebbüs ettiği bu girişimler İttihatçılar tarafından ölümüne karar verilmesine sebep olmuş olabilir.

Ülkede yaygın olan kanı zaten Zeki Bey suikastının siyasi bir olay olduğu ve bunun arkasında da İttihatçıların olduğu. Şahitler ve halk bu suikastın Erne Köylü İbrahim, suikastının gündeme geldiği üçüncü mahkemeden de yola çıkarak İttihatçıların fedai subaylarınca yapıldığına kanaat getirmekteydiler.²¹⁸

Zeki Bey vurulduğu gece etrafa kalabalıklar toplanmaya başlamıştır. Bu sırada arada şöyle bir konuşma geçmiştir

- (Müslim Salih Bey) şahit... O esnada galabalık çoğalıyordu. Bir jandarma geldi. Hacı Ali Efendiye hitaben bu kadar dedi bir ses(ben onları gördüm, bana adam veriniz onları tutturayım) dedi. Jandarma geldi. (Erzurum) diye sesleniyordu. Ellerini uzatarak gözleri çukur birisi Hacı Ali Efendiye adamları yok muydu? Dedi. Sonra gitti. Hacı Ali Efendi; ben kibrit çaktırdım. O, adamın yüzünü teşhis etmek için dedi. Ben ne bileyim dedi. Sonra bana onun redif zabiti olduğunu söylediler. Hacı Ali Efendi; orada bana ben titriyorum dedi galabalık çoğalıyordu. İki doktor geldi. Lamba istediler merhumu muayene ettiler polisler orada ahaliyi dağıtmaya başladılar. Ben haneme gidecek idim. Hacı Ali Efendinin ısrarı üzerine karakola gittik Esmer kısa boylu biri katilleri gördüğünü memura söyledi.

-Reis: O, kim imiş?

²¹⁷ Tanin, 21 Nisan 1328 / 4 Mayıs 1912. "Zeki Bey'in On Sekizinci Muhakemesi"

²¹⁸ Tanin, 16 Kanun-ı evvel/ Aralık 1327 /29 Kanun-ı evvel/ Aralık 1911. "Zeki Bey Muhakemesinde Tezvirat, Tekzipler"

-*Şahit: Osman Efendi imiş, sonra karakoldan çıktık gittik orada bulunan bir poliste eğer polis vezai fi bihak ifa ettirilirse katil dutulur dedi.*²¹⁹

Devamına bakıldığı zaman yani belli bir süre konuşulduktan sonra bu polise görevinin kimin yaptırılmayacağı sorusu sorulmuş, ancak şahidin verdiği yanıt gazetede noktalar konarak geçirilmiştir.²²⁰ Zaptiye memurları devlete bağlı kurumlar olduklarına göre ve *Tanin* gazetesi de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan bir gazete olduğuna göre verilen isim hem İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesi içerisinde biri olabilir hem de bürokrat kesimden biri olabilir. Ancak, sonuçta olayın içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin payı olduğu anlaşılmaya başlanmıştır.

Zeki Bey'in; sekizinci muhakemesi İttihatçıların olayın içinde olduğunu açıkça gösteren konuşmalarla geçer. Zeki Bey'in sekizinci muhakemesine gelen şahitlerde çeşitli şekillerde ifadeler vermişlerdir ve genelde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni suçlar ifadelerdir. Bunlar ancak nedense mahkeme reisi bir türlü mahkemeyi sonlandırmamaktadır.

Gelen şahitler Sirozda bir fedai çetesinin olduğunu söylüyor ve Zeki Bey hadisesi dâhil birçok cürmün bunlar tarafından icra edildiğini söylüyorlar, ancak buna rağmen reis mahkemeyi sonuca bağlamamıştır. Bunun üzerine İsmail Bey olayın içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin olduğu bariz bellidir. Bu mesele mazlum olan Osmanlı halkı ile İttihatçılar arasında dönen bir muhasebedir. Bu yüzden halkı bu baskı altından kurtarmak gerekir.²²¹ Buradan yola çıkarak İttihatçıların işin içinde oldukları ve istedikleri zaman mahkemelere müdahale ettikleri anlaşılmaktadır.²²²

Zeki Bey'in on sekizinci muhakemesinde katillerin üzerinden çıkan silahların dışarıdan alınmadığını ve İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup olan Mümtaz Bey tarafından kendilerine verildiği anlaşılmıştır.²²³

²¹⁹ **Tanin**, 3 Teşrin-i sani/ Kasım 1327 / 16 Teşrin-i sani/ Kasım 1911. "Zeki Bey'in Altıncı Muhakemesi"

²²⁰ **Tanin**, 3 Teşrin-i sani/ Kasım 1327 /16 Teşrin-i sani/ Kasım 1911. "Zeki Bey'in Altıncı Muhakemesi"

²²¹ **Tanin**, 4 Kanun-ı evvel/ Aralık 1327 /17 Kanun-ı evvel/ Aralık 1911. "Zeki Bey'in Sekizinci Muhakemesi"

²²² **Meşrek**, 19 Eylül 1327 / 2 Teşrin-i Evvel/ Ekim 1911; **Tanin**, 4 Nisan 1328 /17 Nisan 1912. "Zeki Bey'in On altıncı Muhakemesi"

²²³ **Tanin**, 21 Nisan 1328 /4 Mayıs 1912. "Zeki Bey'in On Sekizinci Muhakemesi"

Verilen bu ifadeler artık ister istemez İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni de rahatsız etmeye başlamıştır. Bunlar yetmezmiş gibi bir de şu söylentiler yayılmaya başlamıştır. Gelen şahitlerin verdikleri ifadeleri ya değiştirdikleri, ya da çelişen ifadeler verdikleri anlaşılmıştır.

Hatta muhakemeye çağrılanların, şahit olarak katılmak istemedikleri de işin diğer bir boyutudur. Zeki Bey'in ailesinin vekili olan İsmail Bey buna karşın olayı İttihat ve Terakki Cemiyeti yandaşlarına atarak, şahitlerin ve olayla ilgili herhangi bilgisi olanların tehdit altında olduklarını mahkeme Reisine beyan etmiştir.²²⁴

Necati Bey: Zeki Bey; cinayetini şu cümlelerle belirlemiştir. " *Necati Bey: "Reis Bey! Efendi Zeki Bey'in katli bakidir. Bunun elbet faili vardır. Bunlar Ahmet, Mustafa Nazım ve daha bir kaç kişiden ibaret midir? Yoksa şerikleri var mıdır? Bunları öğrenmek isteriz. Zeki Bey'in katli bunların kahrest ceraimin de kaçınıcısını teşkil ediyor. Biz anladık ki müttehimlerin Zeki ile iç bir alakaları yok idi. Demek ki bu cinayet müretteptir. Bunun mürettepleri kimlerdir. Esbabı nedir? Zeki Bey'in mesleğini ve onun katillerinin bilmekle mükellefiz. Onun mesleğini çekemeyenler arasında ve daha doğrusu bu katlin amil ve mürettepleri eşkıya çetesi haline gelmiş. Bunları Cemiyet'in bazı merakezin de aramak lazımdır. Sonra bu amillerin faili cürmlerine münaseveti nedir. Doğrudan doğruya mıdır? Yoksa başka türlü müdür? Bu tertibat üç oldu. Yani burada Selanik Sirozdadır. Esbabı cinayet çoktur. Bittabi burada birçok mesele-i kanuniyenin halli lazım gelecektir. Binaenaleyh doğru hükm vermek isterseniz bu mübhimenin halli icab eder. Biz bunun ortaya çıkmasını istiyoruz."*²²⁵

Anlaşıldığı üzere Nazım ve Ahmet Bey'in; Zeki Bey'i tanımadıkları -ki bunu birinci muhakemede de açıkça ifade etmişlerdi- anlaşılmaktadır. Şahitler, muavinler ve kamuoyu bunun arkasında başka güçlerin olduğunu anlamışlar ve bunların bulunması gerektiğini belirtmişlerdir. Artık İttihatçıların işin içinde olduğu açıkça anlaşılmıştır.

Tesisat gazetesi; Zeki Bey suikastına müteakip şunu yazmıştır. "*Zeki Bey muhakemesi bizi arzu ettiğimizden çok İttihat ve Terakki Cemiyeti teşkilatının*

²²⁴ **Tanin**, , 13 Teşrin-i sani/ Kasım 1327 / 26 Teşrin-i sani/ Kasım 1911. "Zeki Bey'in Yedinci Muhakemesi"

²²⁵ **Tanin**, 29 Kanun-ı sani/ Ocak 1327 / 12 Şubat 1912.

esrarına vakıf kıldı. O derecedeki mikdarat-ı milleti el cümle heza altında tutan bu kuvvetin böyle mazisi olduğu hikmet-i hükümete binaen öğretmek istemezdik çünkü bütün dünyaya karşı kanun-ı esasi parlamentosu ile bir hükümet-i meşruta olduğu ilan eden Osmanlı Devleti bir komite altında fııldak gibi çürüyormuş."²²⁶

Mahkemelerin suretlerinin tümünde hemen hemen aynı şey anlaşılmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bizzat bu işin içerisinde. Suikast girişimini yaparken belki bu derece ortaya çıkacağını planlamamıştır. Ancak ortaya çıkan şahitler ve verdikleri ifadeler ve bunların çeşitli delillere dayanması da olayın aydınlatılmasını sağlamıştır.

IV-V-Fedai Subaylar

Önceki sayfalardan anlaşıldığı üzere Zeki Bey; suikastının arkasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin olduğuna dair ifadeler verilmiştir. Hatta öncesinde öldürülen iki gazetecinin de yine Cemiyet üyelerince vurulduğuna dair iddialar mevcuttur. Ancak eğer bu iddialar doğru ise öncesinde öldürülen iki gazetecinin ve Zeki Bey'in öldürülmesi hadisesi bizzat İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin göz önünde bulunan üyelerince değil, yine ifadelerden anlaşıldığı üzere bu Cemiyet'e bağlı olduğu ifade edilen fedai subaylar tarafından yapıldığı anlaşılmıştır.

Yani bu olayları yapan gizli bir oluşumun varlığı anlaşılmıştır. Bu oluşumun ismi; kendilerini cemiyete kayıt ettirerek, gerektiğinde ölümü göze alan kişilerden oluşan "*feda-i subaylar*" olarak zikr edilmektedir.²²⁷ Bu subaylar; Cemiyete ciddi bir ön değerlendirmenin sonucunda alınmaktaydılar. Cemiyet'in infaz kararları olursa bunları da icra etmeği kabul etmekteydiler.

Fedai Subaylar; teşkilatının oluşması çok gizli olmuş ve üyelerin cemiyete ne isim ile kayıt edildikleri de gizli tutulmuştur.²²⁸ Keza subaylar teşkilatının, ne zaman teşekkül ettiği de tam olarak bilinmemektedir. Kuruluşunu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşekkülü ile aynı zamanda mı yoksa farkı bir dönemde mi? olduğu, halen tartışılmaktadır. Bu konuda farklı fikirler ortaya atılmıştır.

²²⁶ **Tesisat**, 1 Teşrin-i sani/ Kasım 1327 /14 Teşrin-i sani/ Kasım 1911.

²²⁷ Ayşe Hür, "Teşkilat'ın Tetikçisi: Yakup Cemil" **Radikal**, 14 Haziran 2015.

²²⁸ Aydemir, **Tek Adam...**, s.127.

Uluğ İğdemir; Bu cemiyetin Sultan Abdülmecit, döneminde ülkenin aldığı kanunsuzluk ve düzensizlik sonucu oluştuğunu belirtir. Teşkilata mensup olan subaylara göre bu dönemde yürürlüğe konan 'Tanzimat Fermanı' ve 'Islahat Fermanı' gayrimüslim tebaayı, müslüman tebaa ile eşit hale getirmişti. Bu durum ülkenin zararınaydı ve düzetilmeliydi.²²⁹ Yani bu teşekkülün oluşması henüz İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşmasından çok öncesine dayanır. Kuleli vakasının tertipleycisi olarak bilinen Süleymaniyeli Şeyh Ahmet'e yardım edecek olan Kütahyalı Şeyh İsmail; yakalandıktan sonra verdiği ifade de şunları söylemiştir: "...Cemiyete girenlerden yani Süleymaniyeli Şeyh Ahmet ile aramdaki ahdi kabul ettim ve ben muahid fedaiyim ..." ²³⁰ Bu ifadeleri kullanması da teşkilatın oluşumunun ileriki tarihlere dayandığını açık bir şekilde göstermektedir.

Alpay Kabacalı'da; Benzer görüşü savunarak bu oluşumun Abdülmecit döneminde yapılan usulsüzlüklerden dolayı yani yukarda sözü edilen iki fermanın yürürlüğe konması ve akabinde din ve şeriat usullerine, gerekli hassasiyet gösterilmemesine bağlanmaktadır. Ve yine subaylara göre şeriat kurallarının tekrar uygulamaya geçmesi ancak Abdülaziz'in başa geçmesiyle olabilirdi. Çünkü ancak bu şekilde dine ve şeriata geri dönülebilirdi. Açıklamasıyla fedai subaylar teşkilatının oluşumunun sebebi açıklanmaktadır.²³¹

Bayram Bayraktar; fedailer teşkilatının teşekkülünü, orduda görevli olan subayların siyasete katılması olarak adlandırmakta. Bu oluşumun esas sebebinin Sultan Abdülhamit; döneminde yaşanan sıkıntılar olduğunu ileri sürerek teşkilatın oluşumunu diğer iki yazarın aksine yakın döneme dayandırarak, değerlendirmektedir. Yazar bu dönemde yaşanan sıkıntılar, subaylar da ülkenin siyasetinde etkin olma ve bu sıkıntıları giderme düşüncesinin doğmasına sebep olmuştur.²³² Diyerek bu teşkilatın teşekkülünü haklı nedenlere dayandırmaktadır.

²²⁹ Uluğ İğdemir, **Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma**, TTK Yayınları, Ankara 2009, s.13.

²³⁰ İğdemir, **Kuleli Vak'ası...**, s.31.

²³¹ Kabacalı, **Türkiye'de...**, s.14,15.

²³² Bayram Bayraktar, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Subayların Siyaset Yapmasını Engelleme Çabaları" **Toplumsal Tarih**, C.XII, S. 72, Aralık 1999. ss.4-10.

Tevfik Çavdar; bu teşkilatın oluşma nedenini, İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulduktan sonra sayılarının giderek artması üzerine aralarında disiplin suçu işleyenlerin cezalandırılmasını, sağlamak amacıyla olduğunu ileri sürmektedir.²³³

Murat Bardakçı; teşkilatın oluşmasına farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır: Ona, göre Osmanlının son döneminde, Osmanlıdan ayrılmak isteyen etnik unsurlar kendilerine aykırı hareket eden Osmanlı yönetici ve bürokratlarını ortadan kaldırmak için böyle bir teşkilat oluşturmuşlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti de kurulduktan sonra kendisine muhalif olanları ortadan kaldırmak için bu fedai subaylar teşkilatını kurmuştur.²³⁴ Yani Bardakçı; Cemiyet'in, oluşturduğu subaylar teşkilatının benzerlerinin daha öncede yine Osmanlı sınırları içinde yabancılar tarafından kurulduğunu ifade etmektedir.

Abidin Nesimi, olayı şöyle anlatmaktadır: İttihat ve Terakki Cemiyeti, henüz oluşum aşamasındayken iki önemli merkezi mevcuttu, bunlardan biri Selanik'te diğeri ise Manastırda idi. 1908 yılında Cemiyet yönetimi ele geçirmeye başlayınca bu sefer Selanik şubesi ülkenin yönetiminde etkin rol oynamaya başladı. Ancak; buna karşı duran Manastır şubesi bu şekilde bir teşkilat kurarak, yönetimi tekrar ele geçirmeye çalışmıştır.²³⁵ Sözleriyle teşkilatın Cemiyet'in içinde bir hesaplaşma amacıyla kurulduğunu vurgulamaya çalışmıştır.

Tesisat gazetesi; Zeki Bey; suikastı sırasında bu teşkilatın üyelerinin kullanıldığını hatta ondan önce vurulan Ahmet Samim Bey'inde; bu teşkilat tarafından vurulduğunu belirtmiştir.²³⁶ Zaten yukarıda anlatıldığı üzere Zeki Bey; suikastının ardında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin var olduğu anlaşılmıştı. Hatta Zeki Bey'i vurduğu öne sürülen Çerkez Ahmet'inde bu suikastın icracıları arasında olduğu da anlaşılmıştır.

Buradan konunun mahiyeti gereği Zeki Bey; suikastını icra ettiği iddia edilen Çerkez Ahmet'in yaptıklarına ve Sirozdaki fedai subaylar teşkilatına değineceğiz.

Tanin Gazetesi; Fedai Subaylar Teşkilatı ve Ahmet Bey İle İlgili Şunları İfade etmiştir. Zeki Bey; katlinin faillerinden Ahmet Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyetine

²³³ Çavdar, **Türkiye'nin ...**,s. 104.

²³⁴ Murat Bardakçı,"Makedonya Komiteleri Hortlamış Haberimiz Yok", **Haber Türk**, 16 Mart 2015.

²³⁵ Nesimi, **Yılların...**,s.33.

²³⁶ **Tesisat**, 30 Teşrin -i evvel/ Ekim 1327 /13 Teşrin sani/ Kasım 1911.

dâhil olduğu ve Sirozdaki kulübe sürekli gidip geldiği anlaşılmıştır. Bunun yanında İttihatçıların idam kararlarını da yerine getirmiştir. Birçok katli fiilinin gerçekleşmesinde parmağı olduğu bilinir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, oluşturduğu 'fedai subaylar' teşkilatıyla kendisine muhalif olanları ortadan kaldırmıştır.²³⁷ Buradan anlaşıldığı üzere Çerkez Ahmet; İttihat ve Terakki Cemiyetine üyedir ve hatta buranın 'fedai subaylar' kulübüne de devamlı olarak gidip gelmektedir. İnfazların gerçekleştirilmesi işini de yine Ahmet Bey yapmaktadır.

Yine Zeki Bey; muhakemelerine şahit olarak gelenlerden biri olan Müslîh Bey şöyle diyerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 'fedai subayları' desteklediğini ve koruduğunu ifade etmiştir. Ahmet Bey'in hükümetten destek alarak yani bizzat jandarma ve ileri gelenlerin destekleriyle Sirozda adeta terör estirdiği ve Ahmet Bey; Trablusgarp harbinden sonra Cemiyet'in fedaisi olmuştur.²³⁸ Demiştir.

Fedai subayların Sirozda birçok cürmler işledikleri ve bu yaşananların halkın üzerinde çok büyük etkiler yarattığı da yine mahkeme nüshalarından anlaşılmıştır.²³⁹

Bu dönemi yaşamış ve daha sonrasında devletin önemli şahsiyetlerinden biri olmuş olan Doktor Rıza Nur; bu teşkilatın İttihat ve Terakki Cemiyetiyle iş birliği yaparcasına faaliyetlerini sürdürdüğü, bu yüzden her gece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleriyle buluşarak planlar yaptıklarını belirtmiştir.²⁴⁰

Cemiyet üyelerinin ve özellikle Çerkez Ahmet'in Sirozda yaptıkları gazetelerde yansımıştır. Keza *Teşkilat* gazetesi; yaşananları şöyle anlatmıştır. *"Sirozda en küçük bir köylüye kadar bir takım masum zavallılar mahv edilmiş hatta yakılmış, demirlerle, kırbaçlarla tekme ve tokatla binihaye işkenceler darbler icra olunmuş, Siroz hapishanesi adeta engizisyon mezalimine bir sahne-i cereyan olmuş. Bu hal-i nam iki sene kemal-i cesaret ve muhtariyet ile devam etmiş. Bu müddet zarfında ne millet meclisi ve nede anın merakıyesi altında bulunan kuvve-i icraiye devr-i sabık istibdat ve mezalemeti darb ve işkencelerini kaldırmak memleketi bir*

²³⁷ **Tanin**, 13 Teşrin-i sani/ Kasım 1327 / 26 Teşrin-i sani/ Kasım 1911. "Zeki Bey'in Yedinci Muhakemesi"

²³⁸ **Tanin**, 17 Teşrin-i sani/ Kasım 1328 / 30 Kanun-ı evvel/ Aralık 1912. "Zeki Bey'in Onuncu Muhakemesi"

²³⁹ **Teşkilat**, 17 Teşrin-i sani/ Kasım 1328 /30 Kanun-ı Evvel/ Aralık 1912.

²⁴⁰ Rıza Nur, **Cemiyet-İ Hafîye, (Gizli Örgüt)**, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul 1995, ss.400-401.

gölzar-ı adalet haline getirmek vazifesiyle muzaf(?) olan kuvve-i icraiye bu müdhiş ahvalden haberdar olamamış biz burada adalet müsavat ahut diye kemal-i mesretle ref-i seda ederken Sirozda birçok vatandaşlarımız, kardeşlerimiz, yakılıyor, mahv ediliyor, hapishanelerde zabıt odalarında işkenceler, darplar, merhametsiz tekmeler, canı kırbaçlar altında inliyor, feryat ediyorlar. Öliyorlar. Öldürülüyorlar bu fecai şimdi Zeki Bey; muhakemesi sayesinde öğreniyoruz.¹²⁴¹

Yaşananların ne derece vahim olaylar olduğu buradan anlaşılmaktadır. Fakat asıl önemli olan diğer bir olay vardır ki oda *Tanin* gazetesinde şöyle ifade edilmiştir. "Yine Sirozdan gelen Mümin çavuş; Hulusi Bey'in soruları karşısında şu yanıtları vermiştir.

-Reis: Yaşınız, Zeki Bey ve müttehimleri tanır mısınız?

-Mümin çavuş. Elli yaşındayım ayakta duramam.

-Katle dair mağlumatin nedir?

-Mümin Çavuş: Gazetelerde okuduğum kadarıyla

-Ahmet Efendi hakkında ne bilirsin?

-Mümin Çavuş: Ahmet Efendi evvelce rençber idi, şimdi Ahmet Efendi oldu hizmet etti.

-Bu adam fenalık yapmış mı adam öldürmüş mü?

-Mümin: Efendim duyarız Ahmet para ile adam vururmuş.

-Sizin köyde birini dövdü mü?

- Mümin: Ahmet Efendi beni dövdü. Biz altı kişiydik beşimiz sağ İbrahim öldü bizi yüzbaşının odasında dövdüler. İki kişi.

-Reis: Öteki kim?

-Mümin. Yüz başı.

-Niçin dövdüler?

²⁴¹ **Teşkilat**, 6 Kanun-ı sani/ Ocak 1328 / 19 Kanun-ı sani/ Ocak 1912.

-Bizi Siroza getirip mahpus ettiler.

-Reis: Sebebi ne imiş.

-Mümin: Ne bileyim gece saat üçte Edip Efendi, Ali Çavuş; girdiler ismimizi yazdılar şimdi siz görürsünüz dedi. Arkada Ali Çavuş beni yüzbaşının odasına getirdi. Sonra beni kaldırdılar. Ahmet yüzbaşı bana sordu. Ne yapıyorsunuz bende geziyorduk dedim. Ahmet çizme ile başıma vurdu. Yüzbaşı sopa ile vurdu. İşte bu hale geldik sonra demir aldılar yine dövdüler.

-Reis: Diğerleri kimlerdi?

-Mümin: Birincisi ben Salih Ağa, Sayan Ağa, sonra bilmem ne vakit idi. Biz ayakkabılarımızla aradık getirdiler ben giymek istedim, ayaklarım şişmiş giyemedim. Ali Çavuş haydi kalkın dedi. Dördümüzü iki odaya kapattılar. Yüz başı çağırdı. Bizden bir iki kişi eğildi. Bu adam dayaktan ölmüş.

-Reis: Ölen kim nasıl ölmüş?

-Mümin: Onu bu Ahmet'e sorun.

-Reis: Siz kimseden duymadınız mı?

-Mümin. Hayır, efendim Ahmet size bundan sonra artık sağlık var mı? Diyordu.

-Acaba Sizi neden dövdü?

-Mümin: Bilmem

-Reis: Başka fenalığını bilir misiniz?

-Mümin: Efendim harpten evvel filan yerde bir samanlık yanıyor. Ahmet yakmış. Diğer yerde biri ölür Ahmet yaptı derler."²⁴²

Olayların bu şekilde anlatılması iktidarın kendisine muhalif olanlara karşı ne derece zalimane davrandığını açıkça göstermektedir. Feroz Ahmad; İttihat ve

²⁴² **Tanin**, 17 Teşrin-i sani/ Kasım 1328 / 30 Kanun-ı evvel/ Aralık 1912. "Zeki Bey'in Onuncu Muhakemesi"

Terakki Cemiyeti'nin bu teşkilatın üyeleriyle iş birliği yaptığını belirtmekle birlikte, Cemiyet'in bu üyeleri her konuda muhafaza ettiğini belirtmiştir.²⁴³

İktidar yanlısı bir gazeteci olarak biline Hüseyin Cahit Yalçın bile bu cemiyetin İstanbul gibi bir yerde varlığının gereksiz olduğunu öne sürmüştür.²⁴⁴

1909 yılında İttihatçıların yaptıkları kongreye katılan Mustafa Kemal Atatürk'ün bu Cemiyete siyasetten uzak durulması konusundaki önerileri dolayısıyla; mensupların kafasını karıştırdığı iddia edilmiş ve bu yüzden kendisine suikast girişimi yapılmıştır. Fakat başarılı olunamamıştır. Bu suikastın altında da 'fedai subayların' olduğu görülmüştür.²⁴⁵

Mustafa Kemal; bu çete hakkında düşüncelerini bu teşkilat insanların yollarını kesmiş ve bazılarının ölmesine sebep olmuştur, bu yüzden bunların kahraman subaylar olarak anlatılmaları büyük bir yanlış olur demiştir.²⁴⁶ Ancak eğer kahraman olarak nitelenecekse şu ikisi bu unvana layıktır. Birisi meşrutiyet karşıtı olan Serez müftüsünü öldüren Topçu Hamdi, diğeri sultan Abdülhamit'in meşrutiyetin ilanına engel olması için gönderdiği paşayı vuran Atıf bey'dir demiştir.²⁴⁷

Sonuç olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin; varlığından önce var olan bu teşkilat; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başa geçmesi sonucu Cemiyet'e bağlanmış ve bu alanda birçok çalışmalar içersinde yer almıştır. Özellikle son dönemlere doğru iktidarın varlığını meşru kılabilmek için kullandığı bu teşkilat; iktidardan aldığı güçle bazı keyfi uygulamalar içersine girmiş ve halka kötü davranmıştır, çok gizli örgütlenmiş oldukları için bir türlü açığa çıkmışlardır.

IV-VI-Olayın Muhalif Basına Yansıması

Zeki Bey; suikast basın açısından çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olan basın; Bu olayı İttihatçıların yaptıkları

²⁴³ Ahmad, **İttihat Ve Terakki...**,s.15.

²⁴⁴ Yalçın, **Siyasal...**, s.28.

²⁴⁵ Atay, **Çankaya...**,s.68.

²⁴⁶ Atay, **Batış...**, s.56.

²⁴⁷ Atay, **Batış...**, s.56.

konusunda haberler yapmış ve halkı bu konuda bilgilendirmeye çalışmıştır. Olayın iç yüzünün aydınlatılması gerektiği her gazetede yer aldığı gibi o gün *Islahat* gazetesi; 5 Teşrini evvel de ki nüshasında şunları belirtmiştir. *"Bu gün merhum Zeki Bey'in katilleri olmakla müttehim Çerkez Ahmet ile Sirozlu Mustafa Nazım'ın muhakemelerine devam olunacaktır. Evvelce de söylediğimiz vecihle Devleti Aliye'nin mukadderatı bu muhakemenin neticesiyle alakadardır. Binaenaleyh mahkeme salonuna kemafî es sabık yerli ve ecnebi hukuk şinasan ve gazetelerle dolacak ve cereyanı muhakeme harfî harfine takip olunacaktır. Gazetemiz cereyanı muhakemeyi kartlarımıza bildirmek üzere hacmin mesaha addesi tespitinde çalışacaktır."*²⁴⁸

Islahat gazetesi; yazının dipnotunda görüleceği gibi yazının başlığını direkt olarak 'Zeki Bey'in Katilleri Muhakemesi' olarak vermektedir. Yani muhalif basın, zanlıların katil olduğuna kesinlikle inanmaktadır. Bir de bu muhakemeyi bireysel bir muhakeme değil Osmanlı devletinin geleceği açısından ehemmiyet gösteren bir olay olarak göstermektedir. Bu yorum katlin ne derece ciddiye alındığını açıkça göstermektedir.

İfham gazetesi; olayın karşısında duyulan üzüntüyü ve halkın bundan duyduğu üzüntüyü şu cümleler ile ifade etmektedir. *"...Bu fiili mezmuaı bu kadar memnuiyet tedidine rağmen irtikabtan çekinmeyen hissiyat-ı beşeriyeden mahrum insanların mevcut bulunması heyet-i beşeriye için bir tıynettir. Bu davada Zeki Bey'in kezaş hayatından ve müttehimlerin ahval-i hususiyelerinden bahse lüzum görmüyorum. Çünkü onlar mahkemede pek çok defalar tekrar vüzuf ile teyin etti. Yalnız düşman insaniyetini suleti nagehanisine mağruz kalarak terk-i hayat eden Zeki Bey; merhum gibi ilim ve irfan ile temayüz etmiş bir zatın değil sanuf ahalinin nikab yetisinde bulunanlardan birisinin dahi katli memleketin asayişine hayat-ı içtima ve iktisadisine derece-i tesiri, itibariyle haiz-i ehemmiyettir. Mumaileyhin vaka-i feciyesi şahadeti heyet-i içtimaiye üzerine tesiri azim bırakmış ve alen-i insaniyeyi dilhun etmiştir."*²⁴⁹

²⁴⁸ *Islahat*, 22 Eylül 1328 / 5 Teşrini evvel/ Ekim 1912. "Zeki Bey'in Katillerin Muhakemesi"

²⁴⁹ *İfham*, 27 Nisan 1328 /10 Mayıs 1912. "Zeki Bey Muhakemesi"

Buradan *İfham* gazetesi; olayı daha derine indirerek bütün insanları üzdüğünü söylemiştir. Fakat olayın bir de sosyal yönü vardır ki *Nevrah* gazetesi; olayın Türk toplumunda yarattığı üzüntüyü ve katillerin bulunamayışını şu şekilde ifade eder.

"Bu memlekette bir *efkâr-ı umumisinin mevcudundan istibah ne kadar büyük bir gaflettir. Evvelki gün meclis-i mebusan da cereyan eden müzakeratı dinlemek üzere meclise şitayan olanların miktarı hakikaten nazar-ı dikkati celb bir mertebede idi. Diğer cihette dün mahkemeyi cinayete gidenler bu memlekette bir *efkârı umumiyenin mevcut olduğunu ve iş bu *efkâr-ı umumiyenin Zeki Bey; meselesine pek ziyade ehemmiyet verdiği* görmüştür. Filhakika dün mahkeme -i cinayette o kadar çok galabalık vardı ki yüzlerce kişi koridorlarda dolaşmayı mahkemeyi dinlememeye mecbur kalmıştı. Hava-i nesimi galabalığın kesrinden bir aralık pek fenalaştı. Nefes almak müşkülata uğruyordu. Fakat bu hale müteessif değil. Memnun olmalı bu mesariat- umumiyeden dolayı kendimizi tebrik etmek iktiza eder. Çünkü halkın bu cinayete ve cinayeti saik ahvale bu mertebe ehemmiyet vermesi memleketimizde fikri tenkit ve siyasetin ilerlemekte bulunduğu delalet eyliyor. Evvelki gün meclis-i mebusan müzakeratı dün Zeki Bey; meselesi bu gün meclis-i mebusan müzakeratı hülasa bu mesail-i siyasiyenin teakibi ve tetkiki memleketimizde yalnız mebusları *Eshab-ı vazife-i değil efradatı alakadar eden bir cinayeti siyasiye vücuda getiriyor. Dünkü izdiham bu noktadan dolayıdır. Pek ziyade mucib-i memnuniyet bir haldir. *Efkâr-ı umumiye Zeki Bey; meselesini memleketin selameti saadiyle alakadar görüyor. Zira merhum ve mafuz Zeki Bey'in; hayat-ı siyasiye ile olan irtibatı kavisi her muhakeme de bir kat daha tecelli ediyor.****

Zeki Bey'in katlini müteakip merc ve sair gazeteler bunu büyük bir felaket add ettikleri vakit birçok kişi Zeki Bey'in hayat-ı siyasiyemizdeki ehemmiyetini bilmiyordu. Zeki Bey; yalnız bir gazeteci değil sıfatıyla tanınıyordu. Hâlbuki geçen günkü ve gerek dünkü muhakemede Zeki Bey'in yalnız günü gününe mütalasını dermeyer eder. Bir gazeteci olmadığı hatta yakını vaka-i siyasiyenin cümlesinde birçok tesiratı olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlaşılmak *efkâr-ı umumiye de yeni bir ufak mahkeme kışat ediyor. Evet, Zeki Bey'in ehemmiyeti siyasiyesi katlin hayat-ı memlekette büyük bir tesir olduğunu yazmıştık. Fakat bu bir siyasi gazetenin mütalasıydı. Hâlbuki şimdi iş mahkeme-i cinayet salonunda resmi bir mahiyette cereyan ediyor. Bizim söylediklerimiz huzur-ı mahkemede teyit olunuyor. Zeki Bey muhakemesi yalnız Çerkez Ahmet ve Mustafa Nazım'ın nam-ı şahıslarının*

muhakemesine inhisar etmiyor. Bir safha-i siyasiyeyi teşrih eyliyor. Bu hükm-ü kati kanuni şöyle dursun bu mahkemenin itasını efkâr-ı umumiyenin intizar ettiği memleketin terbiye-i siyasiyesine büyük bir faide olacaktır. Şimdiye kadar hele Hasan Fehmi ve Ahmet Samim beylerin katlinden sonra beyn el ilahi hatta beyn el muharrir garabet bir halet-i ruhiye hükümran oluyordu. Ve halada ol halet devam etmektedir. Bu halet-i ruhiyenin tafsilatına hacet var mıdır.?

Fakat böyle bir hal-i ruhiyenin memleketin terkiyat-ı siyasiyesine ve bu suretle mücahidat meşrutiyet perverane ne kadar mazaret vermekte olduğu meydandadır. Birçok kişi kanaati vicdaniye mecbur kalıyor... Bu muhakeme Zeki Bey'in suret-i katli hakkındaki tahkikat-ı efkâra teselli veriyor. Katillerin meçhul kalamayacağı en gizli işlerin bile meydana çıkacağı anlaşılıyor. Adaletin bu kavaidi. Karşısında memleketin hayat-ı siyasiye ve iktisadisinde husule getirdiği bu tesirat-ı mühimme ve müvacehesin de selamet-i vatani hissi ile çarpınan yüreklerin bir meşret hissi ithamları kabul değildir. Hülasa efkâr-ı umumiye Zeki Bey; işine pek ziyade ehemmiyet veriyor; bu ehemmiyetin tesirat-ı maddesini de memleketimizin hayat-ı siyasiye ve içtimaiyesin de hissedecektir."²⁵⁰

Olayı bu şekilde değerlendirerek bu olayın toplumsal yönünün olduğunu savunan *Nevrah* gazetesinin; yanında *Tesisat* gazetesi; olayın sadece Türkiye de değil dünyanın tümünde heyecan yarattığını şu cümlelerle anlatır. "...Türkiye ve hatta Avrupa efkârı umumiyesin de laik olduğu bir ehemmiyetle takip edilen iş bu mahkemenin memleketin pek acıtıcı cerihalarını kurcalayacağını zikretmiştik. Filhakika zan ve tahminimiz her celse muhakemede yeni yeni nezahirattan delail ile kesb -i katiyet ve hakikat etmektedir. Dünkü muhakeme evvelki delailimizin bile menbi delail ve vesaik add olunabilir. İş bu delaili bir kuvve-i mühimme olduğuna kanaatimiz olan efkâr-ı umumiye ile beraber meclisi-i mebusan kürsüsünde zamanın idaresinde kanunsuz muamelatını icra-i hükm edemeyeceğine dair teminatta bulunan sadrazam paşaya arz ettiği bir vazife-i vataniye olarak telakki ediyoruz..."²⁵¹

Gibi yorumlar yapan gazete mahkemenin yapılması gerektiği gibi yani kanuna uygun yapılmadığı bu yüzden bunu sadrazama bildirmek istediklerini; ifade

²⁵⁰ **Nevrah**, 13 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 / 26 Teşrin-i evvel/ Ekim 1911. "Efkar-ı Umumiye ve Zeki Bey Meselesi"

²⁵¹ **Tesisat**, 19 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 /2 Teşrin-i sani/ Kasım 1911. "Makri Köyü Cinayetinin Safhatı Mütealikesinden"

etmektedir. Bunun yanında bu cinayetin çok mühim olduğunu da anlatmaktadır. Devamında ise mahkemede usulsüzlük yapıldığını yani İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarafı tutulduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir.

*"Dün heyet-i hâkime tarafından ifadatı şehut arasında bir mübâyenet his edilmesi ve bu mübâniyetin halli için şehudun muvacehe ettirilmesi huzur-ı mahkemede bir takım hakaik-i müessefenin yaz ve tedkirine sebebiyet vermiştir. Şöyle ki: Zeki Bey'in katl olunduğu gece derhal cinayete gidenlerden elyevm dairei askeriyede mevkufl bulunan jandarma yüzbaşısı Hacı Ali Bey ile zabitanı askeriyeden Müslüm Bey'in ifadeleri aralarında ufak bir fark mevcuttur. Hacı Ali Bey; mahalli cürme birlikte gittiklerini Müslüm Bey'e orada tesadüf ettikleri Mümtaz Bey ile Şerafettin Bey'in şahıslarını tanıştırmak ve icabında izhar... Hakikate medar olacak bir delail elde etmek üzere sigara yakmak bahanesiyle bir kibrit çakmış Hacı Ali Bey; kibriti yaktığını diğeri kibriti yakıp yakmadığını farkında olmadığını söylüyor. Mesele haddizatında bizce çok mühim olmadığı halde heyet-i hakimece nedense mühim add olundu çünkü kibrit yakılıp yakılmaması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mürahhis matemi olup katl maddesiyle mahkûm ve askerlikten medrud ve el yevm İstanbul'u terk etmiş bulunan Mümtaz Bey'in orada bulunup bulunmadığını tevzi içindir. Merkumun o sırada mahalli cürm de bulunduğunu arkadaşı Şerafettin Efendinin de şehadetiyle sabittir. Aslı atıf-ı ehemmiyet etiğimiz mesele bunun dolayısıyla mahkemenin huzur-ı adaletine dönülmüş bir mesele-i müteallike olmasıdır. Ki, Bunu dehşeti ve şiddeti karşısında titrememek kabil değildir."*²⁵²

Yukarıda sıralandığı üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalifi olan basın Zeki Bey, suikastı karşısında çok müteessir olmuş ve bu yüzden bu muhakemelerin icra edilmesi meselesine ayrı bir önem vermişlerdir. Buradan yola çıkarak aslında basının başta bulunan iktidara karşı ne derece öfke içinde olduğunu açıkça anlayabiliriz. Aynı zamanda basın bu olayı topluma basit bir olay olarak göstermemeye çalışmıştır. Keza yukarıda değinildiği üzere, bu cinayetin Türk toplumuna karşı işlenen bir cinayet olduğu vurgulanmış ve aynı zamanda yapılan mahkemelerinde toplum ile hükümet arasında cereyan eden mahkemeler olduğu yorumları yapılmıştır.

²⁵² **Tesisat**, 19 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 /2 Teşrin-i sani/ Kasım 1911."Makri Köyü Cinayetinin Safhatı Mütealikesinden"

SONUÇ

İttihat ve Terakki Cemiyeti; oluşumunu tamamladıktan sonra ülkenin yönetiminde yer alabilmek için bazı girişimlerde bulunmuş, meşrutiyeti ilan etmiştir. Meşruti yönetimin ilan edilmesi demek ülkenin daha demokratik bir düzene girmesi manasına geliyordu. Ancak; yönetime gelen bu cemiyet hiç bir zaman eski yönetimden daha iyi bir yönetim oluşturamamışlardır.

Bir kere askerlikten yetişme oldukları için devletin nasıl yönetileceği konusunda bilgi sahibi değillerdi. Bu yüzden yönetim aksamış ve ülke çıkmazın içine doğru gitmeye başlamıştır. Cemiyete muhalif olan gruplar bundan yaralanmaya çalışmış, aksayan yönleri kullanarak halkı bunların aleyhine kışkırtmaya çalışmışlardır.

Basın her dönemde olduğu gibi bu dönemde en etkili silahtır. Ve İttihatçılara karşı yayın yapan gazeteler çıkarılmaya başlandı. 31 Mart hadisesinin çıkması ve giderek büyümesi de yine bir gazete ve yazarı yüzünden olmuştur.

İttihatçılar; bu gidişin kendilerine zarar vereceğini anlamışlar bu yüzden çıkardıkları kanunlarla matbuatın belli kanunlar çerçevesinde çalışmasını sağlamaya çalışmışlardır.

Hasan Fehmi ve Ahmet Samim; çıkardıkları gazeteler de yazdıkları yazılardan dolayı öldürülmüşlerdir. Bunlardan Hasan Fehmi'nin kim tarafından öldürüldüğü tam olarak bilinmiyorsa da Ahmet Samim'in yazdığı eleştirel yazılardan dolayı, İttihatçılar tarafından, öldürüldüğü açıktır.

Zeki Bey; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aksine daha muhafazakâr ve Osmanlıcı bir dünya görüşüne sahipti. Kendine göre vatanseverliği de yüksekti. O, çıkardığı gazetelerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştirmiş bunların ülkeyi yabancılara peşkeş çektiğini belirtmeye çalışmıştır. Özellikle yazdığı layiha İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni çok rahatsız edecek ifadeler içermektedir. Cavit Bey'in batılı

Siyonistlerin bir uşığı olduğunu söyleyen Zeki Bey; layihasıyla onun görevinden istifa etmesine neden olmuştur.

Zeki Bey'in karşıtı görüşte olan yazarlar ise Cavit Bey'in mason teşkilatına üye olduğunu kabul etmekle birlikte bunu yapma nedenini ülkenin çıkarlarını düşünmesi olarak göstermişlerdir.

Buradan şu yoruma da gidilebilir, Zeki Bey, içerisin de bulunduğu dönemin siyasi koşulları da çeşitli ön yargılar elde etmiş olabilir. Bu yüzden suçlamalarda bulunurken yalnızca kendi ideolojisini göz önünde tutarak olayları değerlendirmiş olabilir.

Sonuçta yazılan yazılardan dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti; Zeki Bey'e karşı düşmanca tavırlar takınmaya başlamıştır. Bunu mahkemelerinin basına yansıyan nüshalarından ve şahitlerin verdikleri ifadelerden anlamaktayız.

İttihatçılar, bu yazılanlarla halkın kafasının bulandığını ve bu yüzden halkın kendilerine muhalif hareketlerde bulunabileceğini belirtmişlerdir. Ve Zeki Bey'in öldürülmesine karar vermişlerdir. Bu katli olayını da kendilerinin bağlı fedai subaylara yaptırmışlardır. Fedai subaylardan Çerkez Ahmet ve Mustafa Nazım bunla görevlendirilmiş ve Zeki Bey; evine giderken, sokak lambasının altında vurularak hayatını kaybetmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı döneminde fikir hürriyetinin engellenmesi için atılan üçüncü kurşun olmuş ve kurşun hedefini bulmuştur.

Siyasal iktidar kendine karşı muhalif olan gazeteciyi ortadan kaldırmış, böylece düşüncenin önünü tıkamaya çalışmıştır. Bu tarz olayların Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonrada devam ettiğini gösteren hayli örnekte mevcuttur.

Sonuçta Zeki Bey, vurulmuş ve Çerkez Ahmet ve Mustafa Nazım, katil zanlısı sıfatıyla yakalanarak mahkemelere tabi tutulmuşlardır. Silahı atarak Zeki Bey'i kimin vurduğu bir türlü anlaşılamamıştır. Fakat zanlılar şüpheli oldukları ve daha öncede belli bazı suçlara karıştıkları için 15'er yıllık kürek cezasına çarptırılmışlardır. Hükümetin suçluların arkasında olduğu ve onları muhafaza ettiği mahkeme suretlerinden anlaşılmıştır. Zaten 15 yıl kürek cezası alan Çerkez Ahmet'in 1915 yılında yani Ermeni olaylarının meydana geldiği sırada Bilecik kazasında olduğu ve buradaki Ermeni isyanlarının bastırılmasında görev yaptığı çeşitli

kaynaklarda belirtilmiştir. Bu durum verilen cezanın göstermelik olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Siyasal iktidar kendisiyle birlikte hareket eden zanlıyı muhafaza etmiş ve hapisten kurtarmıştır.

بر جنایت مؤسفه
اولکی کیجه مقری کوبنده مؤسفه
بر جنایت ایقاع ایدلمش ، دیون عمومیه تمغا
مفتشی ذکی بك هدف دانه خیانت اولمشدر.
بوجنایتک نه درجه لرده موجب تأسف اوله جفف

Renin, 29 Haziran 1327 / 12 Temmuz 1911

ذكي بكك اون بشنبي عا كه سي
۲۱۷ سنه سي حزرانك بكرى يدنحي
كيجه سي ماقري كوينده خوبان سو قاغنده
قتل ايديلن مرحوم ذكي بكك قاتلري اولمقله
مهم مصطفى ناظم ايله احمدك اون بشنبي
دفعه اوله رقى عا كه لرى اجرا قلمشدر .
رئيس خلوصى بك ، مشىكى مصطفى اقدينك
كهدىكى اينجون مدعى عمومىلكك مطالعه سنى
انتقار ايتدى و جوايا مدعى عمومىلكجه وكالت
ادله ك...

Tanin, 3 Nisan 1328 / 17 Nisan 1912

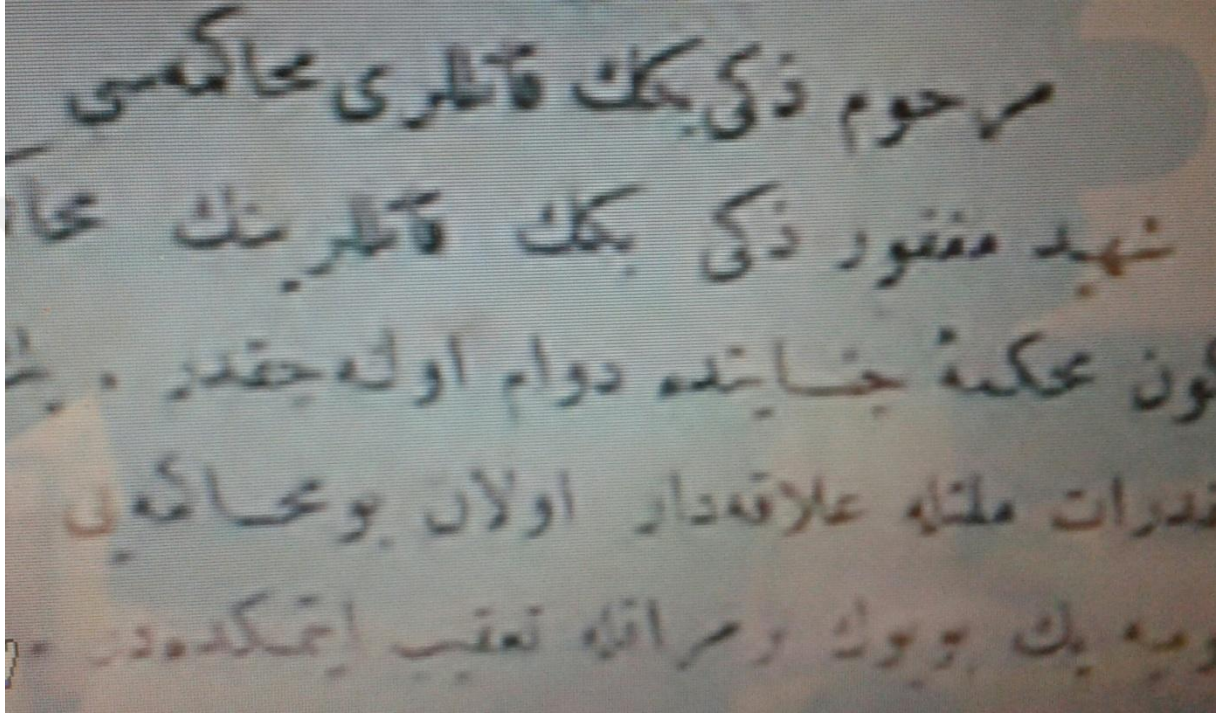
حقایق احوال

رفقای تحریریه مزدن زکی بک مرحوم قتل
ایدلدی. مرحومی یقیندن طانیانلر ، کندیسنگ
احباو اوداسنه قارشى نصل بر صمیمیت ، کسب
معارفه ایتدیکی ذواته بیله نه یولده خاوص نیت
اظهار ایتکه متصف اولدیغنی ووشعار انسانیتک
بیوک بر مقیاسده تطبیقاتیله سعادتیب بولندیغنی
بیلرلر .

Hemrah, 30 Ağustos 1327 / 12 Temmuz 1911

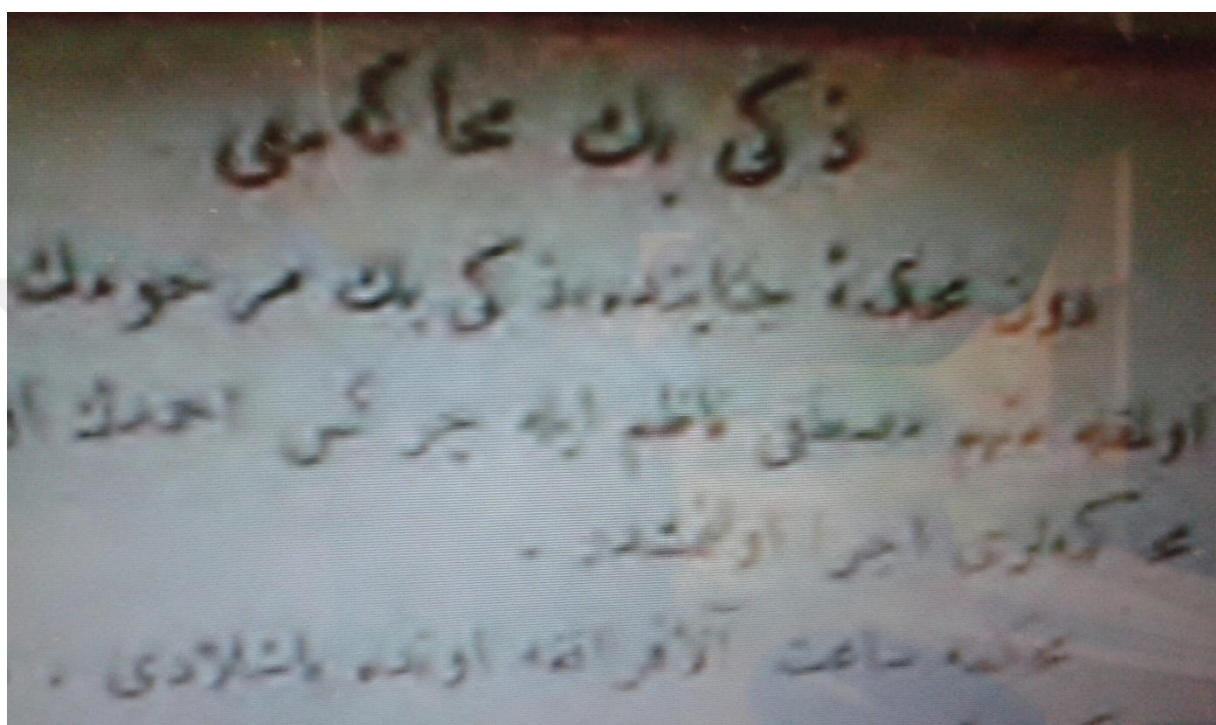
محترم شهر اه غزته سنه
بو کونکی تنظیمات ده از میردن مورود بر مک
دی. بو مک توبده جاوید بکک استعفا سی اوزر
بیر افکار عمومیه سنه عطف ایدی ان تأثر اتک س
مداد بر قاچ اسامی به منحصر اولدی
ستریلیوردی .

Şehrah 3 Mayıs 1327 / 16 Mayıs 1911

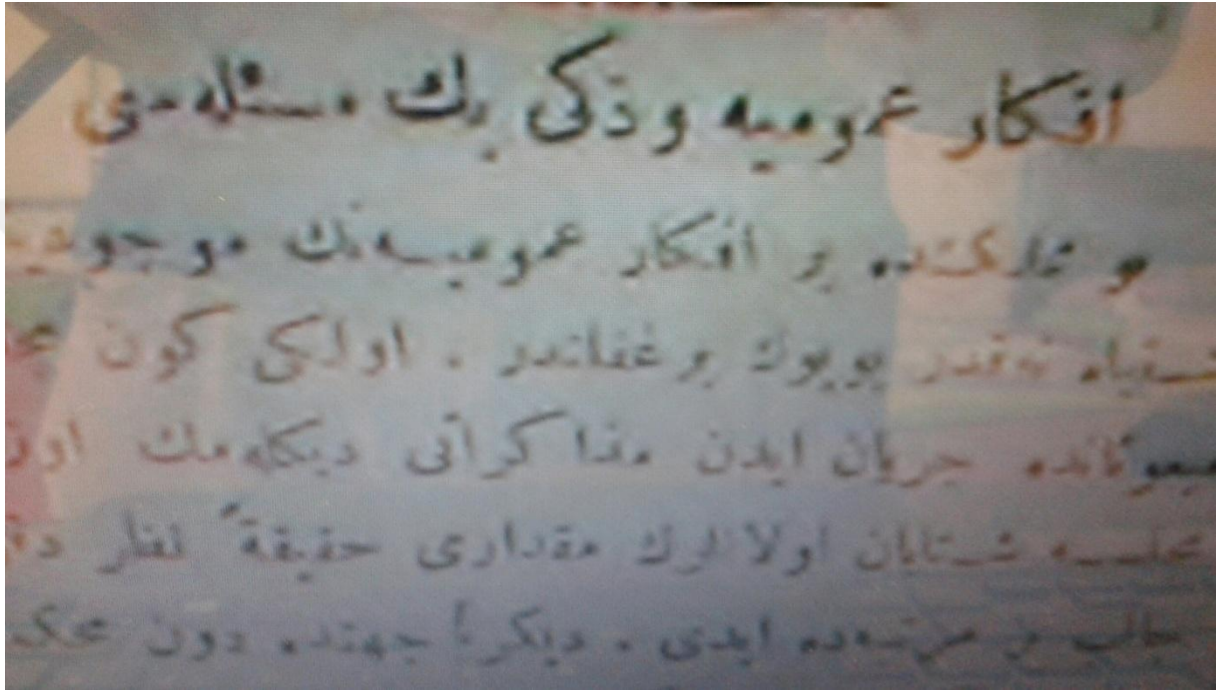
Tesisat, 2 Teşrin-i sani/ Kasım 1327 / 15 Teşrin-i sani/ Kasım

1911

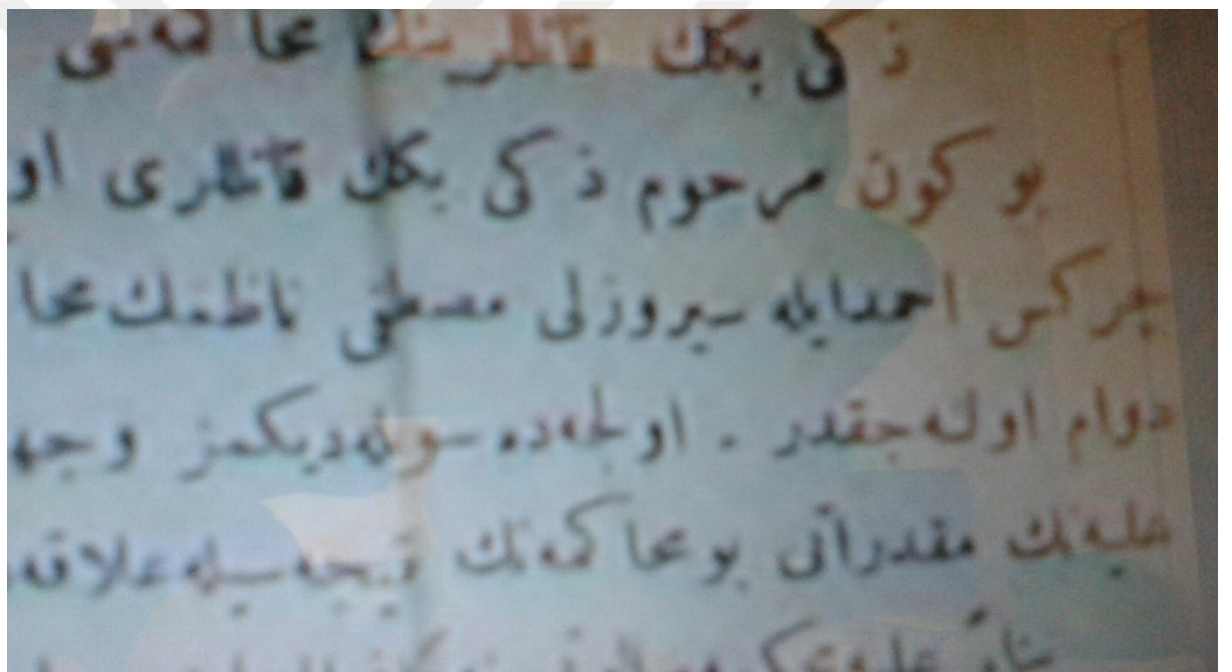
Meşrek, 6 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 /19 Teşrin-i evvel/ Ekim

1911

Nevrah, 26 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 / 8 Teşrin-i sani/ Kasım

1911

Islahat, 5 Teşrin-i evvel/ Ekim 1327 /18 Teşrin-i evvel/ Ekim 1911

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Haber Türk

Hemrah

İfham

İslahat

Meşrek

Milliyet

Nevrah

Radikal

Renin

Şehrah

Tanin

Tanzimat

Tesisat

Teşkilat

Ziya

Dergiler

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi

Tarih Ve Toplum Dergisi

Toplumsal Tarih Dergisi

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Kitaplar

AHMAD Feroz, *İttihat Ve Terakki 1908-1914*, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.

ARI Kemal, *Türk Devrim Tarihi*, C.I, Zeus Kitabevi, İzmir 2010.

ATAY Falih Rıfki, *Batış Yılları*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012.

Çankaya, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012.

AMCA Hasan, *Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İç Yüzü 1908-1918*, Arba yayınları, İstanbul 1989.

AYDEMİR Şevket Süreyya, *Tek Adam*, C.I, Remzi Kitabevi, Ankara 2011.

BARDAKÇI Murat, *Şahbaba*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2006.

BAYRAKTAR Bayram, KARAKAŞ Muhammet, ÖZSOY Hasan, *Çağdaş Türkiye Tarihi*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2002,

BAYUR Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâp Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.I/II, Ankara 1991.

BİRİNCİ Ali, *Hürriyet Ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Döneminde İttihat Ve Terakkiye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.

BEYATLI Yahya Kemal, *Siyasi Ve Edebi Portreler*, Baha Matbaası, İstanbul 1976.

ÇAVDAR Tefvik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara 2008.

DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2009.

ELMACI Mehmet Emin, *İttihat Terakki Cemiyeti Ve Kapitülasyonlar*, Homer Kitabevi, İstanbul 2005.

İĞDEMİR, Uluğ, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, TTK Yayınları, Ankara 2009.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, (1773-1912) C.V. Çev*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.

KABACALI, Alpay, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basım Evi, Ankara 1994.

Türkiye De Siyasal Cinayetler, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1993.

Başlangıçtan Günümüze Türkiye de Basın Sansürü, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul 1990.

Türk Basınında Demokrasi, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basım Evi, Ankara 1994.

KARABEKİR Kazım, *İttihat Ve Terakki Cemiyeti, 1896-1909*, Türdav Ofset Tesisleri, İstanbul 1982.

KARACA Taha Niyazi, *İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı Büyük Oyun*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.IX, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

KOLOĞLU, Orhan, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Basın*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

1908 Basın Patlaması, Bas-Haş, İstanbul, 2005

KURAN Ahmet Bedevi, *İnkılâp Tarihimiz Ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

LEWIS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara 2010.

NESİMİ Abidin, *Yılların İçinden*, Gözlem Matbaası, İstanbul 1977.

ORTAYLI İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

OSMANOĞLU Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamit*, Kent Basımevi, İstanbul 1994.

ÖZKAN Asaf, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet' Askeri Ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler Askeri Ve Mülki Heyeti Mahsusalar*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014.

NUR Rıza, *Cemiyet-İ Haftıye, (Gizli Örgüt)*, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul 1995.

ŞAKİR Ziya, *Hürriyet Ve İtilaf "Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı Nasıl Bitti"*, Haz. Serkan Erdal, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011.

TOPUZ Hıfzı, *Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.2003,

100 Soruda Türk Basın Tarihi, Gerçek Yayınları, İstanbul 1973.

II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.

Özgürlüğe Kurşun, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.

TUNAYA Tarız Zafer, *Türkiye De Siyasal Partiler*, C.I, İkinci Meşrutiyet Dönemi, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984.

YALÇIN Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1976.

YALMAN Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim Ve Geçirdiklerim*, 1888-1922, Haz. Erol Şadi Erdiñç, Rey Yayınları, İstanbul 1997.

ZÜRCHER Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev, Yasemin Sane Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Makaleler

BARDAKÇI Murat, "Makedonya Komiteleri Hortlamış Haberimiz Yok", Haber Türk, 16 Mart 2015.

BAYDAR Mustafa, "Öldürülen Gazetecilerimiz" Cumhuriyet, 26 Temmuz 1967.

BAYDAR Mustafa, "Zeki Bey Yolsuzluk Belgelerini Açıklayacaktı Kaatil Tespit Edilemiyor" Cumhuriyet, 28 Temmuz 1967.

BAYRAKTAR Bayram, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Subayların Siyaset Yapmasını Engelleme Çabaları", *Toplumsal Tarih*, C.XII, S. 72, Aralık 1999.

ÇETİN Türkan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanunu'nun Çıkarılması", *ÇTTAD*, C.II, S.4-5.

KOLOĞLU Orhan, "'Muzır' Ararken Alay Konusu Olan Rejim: II. Abdülhamit Sansürü", *Tarih Ve Toplum Dergisi*, S.38, Şubat 1987.

OKTAR Suat, VARLI Arzu, "İttihat Ve Terakki Dönemi'nin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibarı Milli Bankası" *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2009, C.XXVII, S.II

ULUNAY Refik Cevat, "Öldürülen Gazeteciler", *Milliyet*, 24 Aralık 1959

TOPRAK Zafer, " Bir "Evrak-I Muzırır" Şehrah Gazetesi", *Tarih Ve Toplum Dergisi*, Ocak 1980.

ZEYREK Suat "II. Meşrutiyet Döneminde İktidar – Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, 6/2.

Tezler

ODACI Serdar, *Makale Türünün Siyasi Değişmedeki Rolü Bakımından I. Meşrutiyet Dönemi'nde Öldürülen İlk Gazeteciler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi) T.C Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilimdalı, Ankara 2001.